

Ксер. 2.
ЖС-68

Стир.
ЖС-68

САЛИЖАН ЖИГИТОВ

Күн түгү

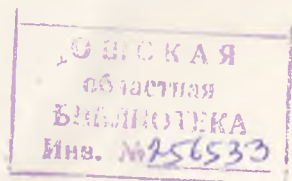
22/10-432

САЛИЖАН ЖИГИТОВ

Кун тугу

(Ит икаясы)

«МЕКТЕП» БАСМАСЫ ФРУНЗЕ 1977

крат

Жигитов Салижан

Ж 68 Күн тууду. (Ит икаясы), Тамашалуу повесть
Ф, «Мектеп», 1977 ©

124 бет.

Бул юмордуу повесттин биринчи бөлүгүндө лирикалык каарман өзүнүн бала чакта көргөн-билгендери, Жолборс аттуу ити, ошол иттин тагдырына тике же кыйыр тиешеси бар адамдар тууралуу баян кылат. Чыгармадагы негизги кейипкердин бири — Улукбек. Биринчи бөлүктүн аягында жана экинчи бөлүктө ошол мөргөнчи, фантазёр, аңгемечи киши жөнүндө сөз болот. Повесттин үчүнчү бөлүгүн Улукбек аке айтып берген аңгеме түзөт. Повесть баштан-аяк тамашалуу мүнөздө жазылган.

С (Кирг)

Д $\frac{763-086}{452 (17)-77}$ 193—77

© Издательство «Мектеп», 1977 г.

Океев Төлөмүшкө.

Согуш бүтөр жылдын алашалбыр-ты болсо керек эле. Мен аны жогорку айылдагы Орозаалы чалдыкынан алып келгемин. Эсимде: кардан бошонгон күңгөй адырлар илең-салаң буу чыгарып турган; теңтуш бала экөөбүз ошо күңгөйдүн чала тоборсуган бир таман каптал жолу менен келатканбыз; төмөн жакта, биздин кыштак жайгашкан кууш өндүрдүн өйүз-бүйүз түздөрүндө алачокул карлар киргилт-күңүрт жаркырап, булак-булак эриген суулар жылтылдап жылжып агып жаткан. Мен ымыркай күчүктү көкүрөгүмө баладай көтөрүп, күчүктүү болгонума кудуңдап сүйүнүп келаткамын.

Үйдөгүлөр күчүк алып келгеними кайдыгер эле кабыл алышты. Мен алардан башканы күткөн элем. Бир гана кичинекей карындашым кубанганынан жер тепкилей тыбырчылап жиберди. Күчүктү пешайбандын жерине койгонумда, анын үстүнө үйрүлө түшүп, «күчүк! күчүк!» деп жонунан сыйпалап, алда кандай чебеленип кетти. Анын ошонусуна ичим жылый түштү. Кубанычыңа ортоктош болгон киши табылса да жакшы турбайбы. Карындашым мага бажырая күлө багып: «Менин күчүгүм ээ, меники ээ?»—деп жасакерленди да, кайра дароо эсине келе калып, кебин түздөй койду.—Экөөбүздүкү болот ээ?» Мен укмаксанга салып унчукканым жок.

Күчүк бүрүшүп, ичиркенгендей болор-болбос калтырап, бүлкүлдөгөн кара тумшугу менен жер шимшилеп, кыңшылагандай

бир кызык үн чыгарып, турган ордунда тегерене баштады. Жетимсирей түшкөн бечара энесин жоктоп жатты көрүнөт. Мага кантип жагынаарын билбей делдектеген карындашым ашканадан бир бүтүн нан алып чыгыптыр. Анысын «ме, ме күч, күч» деп күчүккө сунуп баратканда, мен колумду тескери жазгай корс эттим: «Тарт! Наныңды жебейт бу!» Карындашым нанын бооруна шарт тарта коюп, селдее түштү да, мага жалооруй жалт-жалт карап туруп калды. «Нанга тиши өтпөйт,—дедим жумшара сүйлөп.—Сүт апкел.» Сексеңдеп кайра ичкери кирип кеткен карындашым ашканадан башбагып: «Сүт кичине эле экен, апкеле берейинби?»—деди. Мен «апкеле бер» дегендей ишаарат кылдым.

Чай пияла толо сүт келди. Күчүккө пияланын өзүнөн эле ичирсем апам урушаарын билип, итаяк болгудай бирдеме караштырдым. Дегеле ылайыктуу эчтеме жок экен. Мукураганымда пешайбандын өңгүл-дөңгүл жеринен бир чуңкурду чукуп кеңиттим да, сүттү ошого эле куя салдым. Эмчектен чыга элек күчүк сүт ичкенди билбейт экен! Желкесинен кармап тумшугун сүткө тийгизсем, шарт тартып алды. Дагы ошентсем, дагы ошентти. Сүт жерге сиңип, кирдеп, азайып баратты. Тумшугун сүткө матыра малып-малып алсам, күчүк кыңшылап жиберди. Уйпаланган тайкы жүндөрү ансыз деле күчүктү үтүрөйтүп турду эле, эми ал көзүнө дейре чамбылала булганып, ого бетер бүжүрөп, боор ооругудай кебете кийди. Мурдуна сүт кирип кетти окшойт, бүт денеси менен силкине бышкырынып, жаланып-жаланып койдү.

Даамын татканып калды белем, тумшугун сүткө абайлап дагы малганымда, ал башын дагы тартып алды, бирок оозунун сүт тийген жерин көңүлдөнүп жалмалады. Мени бир кыйла убара кылгандан кийин гана бир чети пейли тартпагандай, бир чети батына бербегендей маалкап, анча окшоштура албаса да ичесинен иче баштады. Ошентип ичип атса, мултук куйругу дегеле чычая чагаракталып, тыным албай чодоң-чодоң булактап жатты. Карындашым экөөбүз сүйүнгөнүбүздөн күлүп ийип, жетине албай маашырканып карап турдук.

Жолборс атын алган күчүк чөп тушарга чыкканча кадыресе торолуп калды, түксүйүңкү карын жүндөрү жылмаланып, кулагы кесилип, мантаңдаган күчүк болду. Эми анын баягы маңыроо тартканынан, кашаң кыймылынан, майпаң-майпаң басышынан жук да калган жок. Бир жерде жөн тура албайт, керээликке жаны тынбайт, мен кайда барсам, артыман топоң-топоң жортуп, сереңдеп жүгүрүп жүргөнү жүргөн. Анан дегеле тентек, оюнкарарак чыкканычы! Тоногон уй жүнүнөн жасалган тобууму катуу тоголотуп ийсем, ал арткы буттарын сыраң-сыраң

серпип, жан-алы калбай кубалап жөнөйт да, жетер замат топту мышыкча баса калып, тиши менен жулмалап жиберет. Кыжырын келтирсем, багалегимен бурдай тиштеп, ыркырай булкуп-булкуп, бар күчү менен кетенчиктей тартып калат.

Мага жакшы болбодубу. Оюн издеп өйүзгө тентип кетмейим, карындашымы ыйлатып эрмек кылмайым, апам айткандай, бүтүлүү буюмду бузуп кажына бермейим, ошолорум үчүн тил укмайым өзүнөн өзү калып калды. Эми кээде күчүк менен көп алышканым үчүн жеме жей баштадым. Бирок күчүгүм турганда анын айынан анда-санда тил укканым кеп бекен! Мен анын тумшугунун учунан төрт таманына чейин жакшы көрөм. Мантаң-мантаң басканычы, серең-серең жүгүргөнүчү, айрыкча чоочун киши-кара же мал-сал көрсө, жакын барганга даабай, алыстан жан-дили менен борсулдап үрүп турганычы! Андан да тамдын бурчуна же күлдөбөгө барып, дегеле каадалуу итчесинен арткы бутун сырайта көтөрүп «даарат сындырып» калганычы!.

Мен жаз бою көңүлүм чак-чак, кудуң-кудуң куунак жүрдүм. Күчүгүмдү ээрчитип көчө аралай ойгелди жүгүрө берем. Сайга ойногону барсам, көрүнбөс канатым бардай учуп-жанып, артыман калбай сереңдеген күчүккө кылчак-кылчак карап коюп, бир башкача эдиреңдеп барам. Балдар да күчүктү көргөндө кубанычтуу чурулдашып, дароо тегеректей калышып, бири жонунан сыласа, бири куйругуна жабышып, бири апатчудай эгинен эркелетсе, бири кулагын кармалап, заматта жүдөтүп жиберешет. «Эй! Болду, коё бергиле,— дейм мен жүз үйрүп.— Колуңардын табы өтүп чоңойбой калат». Балдар айтканымы эки кылышпайт. Ошо күчүгүмүн аркасы менен теңтуштарымын арасында кадыр-баркым бир кыйла көтөрүлө түшкөн эле.

Бир күнү сайда балдар күчүгүм менен ошентип «саламдашып» жатса, Жамшит деген ылжырама сары баланын ачуу доошу капыстан чайылдай түштү: «Эй! таптым, таптым!» (Бирдеме айтаарда ал дайым ушинтип чайылдап жиберет). Баарыбыз анын оозун карап калдык. Ылжырама сары: «Муну апчарке ит кылып үйрөтпөйлүбү, ыя? Оо баягыда оюнчулар келбеди беле, апчаркеси бар эмес беле, баарыбыз көрбөдүк беле?— деп безилдеп ийип, менден атайы сурап койду. — Сен дагы көрдүң беле?».

Көрбөгөндө анан! Бири эркек, бири аял эки оюнчу мурдаагы жылы ити менен кошо оюн коюп келишип, атүгүл биздикине түнөп кетишкен. Аялы түпкүчтөй ийилип, жерден бетаарчысын тиштей тура калып, бир чалкасынан, бир оңкосунан кетип, кызык оюн көрсөткөн; эркеги оозунан кызыл жалын бүркүп, бычак жутуп, таңдайынан узун кагаздар чубап көз боёмочулук

кылган; ити болсо ич жагына кыдырата бычактар сайылган ал-
кактан секирип өтүп, көрсөтпөй каткан буюмдарын издеп таап,
деги ээси эмне буйрук кылса, анын баарын так аткарып бер-
ген... Алар кеткенден көп-көп кийин чоң кишилер: «Кысталак,
баягы эрди-катын оюнчу ишпион экен, чегарадан чыгып барат-
канда кармалыптыр»,— деп айтып жүрүшкөн. Биз болсок алар-
дын адамдай акылдуу итине таң калып, иттин өнөрлөрүн айтып
түгөтө албай, далайга жомок кылганбыз.

Ылжырама сарынын айтканы баарыбызга макул келди.
Качма топ ойногон мындай калып, ошо замат күчүктү «апчарке
кылып» үйрөткөнгө кириштик. Бирок күчүгүң түшкүр биздин
оюбуз менен болсо эмне! Кыска чырпыкты тиштетип тура ал-
бай шайыбыз ооду. Чырпыкты улам туурасынан оозуна сала-
быз, ал улам кайра лак таштап коюп, мултуйган чагарак куйру-
гун булактатып туруп калат. Айлабыз куруганда ага чырпыкты
зордоп тиштетип туруп, эки четине эки жип тагып, жиптердин
учун желкесине байлап таштадык. Ал ошо кемээчтеген боюнча
нары-бери томполоңдоп чуркаса, тилегенибиз көктөн түшкөн-
дөй чурулдап кубалап алдык. Күчүк чурулдаганыбыздан эси
чыгып, үй жакка карай качты. Кармап келип, оозундагы чыр-
пыкты чечип, кайра байлабай тиштетсек, дагы эле баягыдай
таштай берди. Чырпыкты жарым карыштай эле жерден өйдө
көтөрүп, ошондон секиртили десек да күчүк көшөрүп көнгөн
жок. Мен күчүгүмүн аңкоолугуна арданып, аны урайын деп
жатсам, ылжырама сары Жамшит дагы чайылдап кыйкырып
ийди: «Эй! Ит атаар келатат!» Мен күчүктү кучактап отура кал-
дым, балдар катар тура калышып, мени далдаалай кетишти.

Тизилип турган балдардын арасындагы жылчыктан Улукбек
акени көрдүм. Кара эшегин минип, кош ооз мылтыгын асынып,
окчонтоюн курчанып алыптыр. Ал эшегин кыдыңдатып жолдун
бизге тушташ жерине жетти. Ошондо балдар алыстан: «Асса-
лоомалейкум, Улукбек аке!»— деп жарыша чурулдашты. Улук-
бек аке баш ийкей алик алды да: «Ай, кайбарлар эй, ит куба-
лап сайда жүрөсүңөрбү?»— деп күлүп койдү. Дүңүрөйгөн кап-
кара бетинен тиштери жарк эте түштү. «Кайбарлар, бу жаз
чыккандан бери мага жолобой койдуңар го?»— деди ал кичине
бастыра бергенде. «Кол тийбей атат»,— деп бошоң айтты бал-
дардын бирөө. Аңгыча болбой сары Жамшит дагы чайылдап
ийди: «Улукбек аке, кайда баратасыз?» Узай түшкөн Улукбек
аке кылчая берди. «Жогортон айттырып ийишкен экен, бир
дейди ит жүрөт имиш, ошону жайлап келем»,— деп дагы тиш-
терин жарк эттирди.

Чоң кишилердин Улукбек акеге койгон аты—Ит атаар.
Көзүнчө деле, көзү жокто деле ошентип айта беришет. Биз,

кичинекей балдар, аны сыртынан деле «Улукбек аке» деп айтабыз. Баарыбыз аны жакшы көрөбүз, үйүнө көп барабыз, кызык-кызык сөздөрүн угабыз. Улукбек аке да биз менен аябай ынак. Биз оюнга алаксып үйүнө барбай калсак, ал кадыресе капа болот. «Болуптур, мага дагы ишиңер түшүп калаар»,— деп таарынат.

Жанында отурганда биз Улукбек акеден дегеле сестенип койбойбуз. Анан ал кара эшегин минип, мылтыгын асынып, окчонтоюн курчанып көчөгө чыкса, кабагын адатынча бекем түйүп, чүйрүйгөн мурдун ого бетер чүйрүйтүп, дүңүрөйгөндөн дүңүрөйтүп алса, бизге укмуштай сүрдүү көрүнүп кетет. Биз ошондо андан чын эле сүрдөй түшөбүз.

Ал жолдон өтүп баратса, айылдын алаңгазар иттери чуулдап ээрчип алат, кээде эшеги менен өзүнө тап берет. Иттер өтө албууттанып кетсе, ал мылтыгын ала коюп «баң!!» дедире атып иет. Атаканы демейде тийбей калат, баягыда жогорку айылдын бир кабаанак итин жыга атканын укканыбыз болбосо, биздин мааладан бирди-жарым итти жыга атканын көрө элекпиз. Ошентсе да аны эшекчен көрсө, балдар кадыресе чочулайт, иттердин апылтапыл бекитип калат. Анын үстүнө кичине балдарды чоң балдар да коркута берет. «Ит атаарга быйыл тери планды көп салыптыр,— деп келишет алар. — Ал ошол пландан кутула албай шордоп жүрбөйбү, эми көзүнө көрүнгөн итти эле атып, терисин сыйрып алат». Ушундан улам биздей кичине балдар Улукбек акени жолдон эшекчен көрөр замат иттерин чакырып, байлаганга же бекиткенге шашат. Мен мурда бейкапар эле жүрчү элем, күчүктүү болгондон бери балдардын ошентип корккону мага да жабышты.

Эшекчен Улукбек аке бизден кыйла эле узап кетти. Биз «апчарке» кылып үйрөтөбүз деп Жолборсту кайрадан кыйнай баштадык. Кем акыл күчүк экен, дегеле бирдеме үйрөнө турган түрү жок. Жадаганда аны өз жайына коюп, качма топ ойногонго кирдик.

Андан кийин деле балдар күчүктөн күдөр үзбөй, аны «апчарке» кылабыз деп көп күн убара тартты. Бирок ал убаранын акыбети кайткан жок. Мен да өз бетимче аны менен алышып көрдүм. Аныман деле эчтеме чыккан жок. Баарыбыз түңүлүп бүткөндө, Жолборс кокустан сууда сүзгөндү үйрөнүп алса болобу!

Биз чакан дайрабыздын суу жемирип ойгон бир жерин таш менен тозмолоп көл жасап алган элек. Жайды-жайлай көргөн-бакканыбыз ошол көл: керээли-кечке апаларыбызды үй-үйлөрдөн какшатып суудан чыкпайбыз. Жолборс мени көлгө ээрчип барат. Биз баарыбыз сууга жарышып бой таштайбыз, күчүк да

биз менен кошо сууга кирсем дейт, бирок киргенге даай албайт, тек жамажайы каралжын ачыңкы оозунан кызыл тилин салаңда-тып, кашатта тыбырай омсоңдоп калып калат.

Баягыда биздин бир өрдөк күрп болуп, ага тооктун бир жумурткасын кошо бастырып койгон элек. Тооктун жалгыз жөжөсү өрдөктүн топ балапандарына аралаш көз жарып, өрдөктү эне кылып, кошо ээрчип жүргөн. Бир гана жери: өрдөк балдары менен сууга киргенде, жалгыз жөжө сууга кире албай чыйпылдап, арыктын кырында байкуштук башына түшүп туруп калар эле. Биз сууга бой урганда, кашатта калган күчүгүм да ошо бечара жөжөгө окшошуп кетет.

Сууланган нанды көлдүн ичинде талашып жеген аябай ширин болот. Бир күнү ала келген нандарыбызды ошентип жеп жаттык эле, мен кашатта жаланып турган Жолборско жеп аткан наным сунуп өзүмө чакырсам, ал суудан бир аз сүрдөп тыбырап турду да, анан — тобокелге салды белем! — сууга чалп секирип түштү. Аптыга калкып чыгып, башын чулгуй бышкырынды да, мага карай бир көмүлүп, бир көрүнүп сүзө баштады. Мага эптеп жетейин дегенде, анын сүзүп келатканын көрө койгон балдар чурулдап кыйкырып ийишти. Күчүк чочугандан сууга чөгө түштү, кайра артына шарт кайрылып, жанталаша тарбалаңдап жатып жээкке жетти, жүндөрүн терисине жабыштыра шөмтүрөп, курсагы менен эки капталынан шыркырата суу куюлтуп кашатка секирип чыкты. Жонун бүкүрөйтө түйүлүп туруп, кумда кактанып жаткан балдарга калың тамчылар жаадыра силкинип жиберди...

Кийин биз эт-нандын жардамы менен аны бат эле сууда сүзгөнгө үйрөтүп алдык.

Суучулдугу менен кошо Жолборстун дагы бир өнөрү чыкты. Эшик-эликте кайыш-майыш, таар-маар, кийим-кечек бош жатып калса, анын баарын кажып жибермей адат тапты. Карындашымын кызыл кайыш батиңкесинин бир жагын чайнап, жараксыз кылып таштады. Пешайбанда турган жыгач керебеттин (чарпаянын) үстүндө жаткан ободонун таптакыр тамтыгын чыгарды. Бир күнү атам ээрин бир саам пешайбанга коё койгон экен, ээркашын кемирип жибериптир. Эшикке кажыгыдай эчтеме калтырбай койсок, чарпаянын буттарын кемире баштады. «Шордуунун тиши кычышып атат окшойт, — деди апам. — Сөөк-саак салып берсеңчи». Чын эле тиши кычышкан экен, уясынын жан-жагын эски-жаңы сөөктөргө толтуруп салсам, күчүк ошолорго алаксып кетти.

Аңгыча болбой күз да келип калды. Мен үчүнчү класска бара баштадым. Биз түштөн кийин окуйбуз. Классташтарымдын көбү оо жогортон келет, алар келгиче мен көпүрөнүн үстүндө болом. Күчүгүм мени ошо жерге чейин ээрчип барат. Мен көпүрөнүн

орто ченинде тактай кырында бутумду салаңдатып семичке чагып отурам. Жанымда суу бетине карап, куйругун шыйпандатып Жолборс турат. Мен айлампалуу иримге көз салып, сонуркап тамаша кылам. Каралжын-тунук суунун үстүнөн төгөрөк иримдер кат-кат таралат, түбүнөн самын таштар одурая кашкаят, жатып калган балырлар былжыр-былжыр көгөрөт. Топ-тобу менен кара чаар балыктар жылып жүрөт. Алар кылк-кылк этип жай сүзүп баратып капыстан ойт берет да, соймоң-соймоң оюн салып калат; чагылбаган бүкүлү семичкелер таштасам, шап илип алып, куйруктарын күнгө бир жарк эттире кайра кирип кетет.

Күн мемиреп тийип, менин жонумду коңур жылытат. Мен кат-кат таралып жаткан иримдердин как чордонуна, чуңкурая түшүп төгөрөк из жасап жаткан жерине кадалып көз тигем. Ошо иримге бир саам көз ирмебей карап турам да, анан көпүрө менен кошо жылып, акырын ага баштайм. Кадаланып караган сайын акканым катуулап, бир маалда тим эле зымырап кетем. Зымырап ага берип, ага берип, акыры көзүм ымыр-чымыр талып, башым айлана түшөт. Көзүмдү жуумп жиберип, бир аздан кийин ачам. Суунун бетинде жанагы эле кат-кат таралган ирим, анан күчүк экөөбүздүн талпая түшүп, калтырап турган карарыңкы көлөкөбүз. Астыртан көз кырын салсам, Жолборс да сууга дегеле мелтирей карап турат. Ал суу бетине эмне эле мынча кадаланып карайт? Кызык, а да сууга карап-карап туруп көпүрө менен кошо зымырап агат бекен? Эмне, ошентип акканды менчилеп жакшы көрөт болду бекен?

Жолборс экөөбүз ушинтип жакшы эле ынак жүрүп, кыш ортосунан мамилебиз сууй баштады, кайра жаз чыкканда арабыз такыр эле ажырап кетти. Иттин бала чагы кышкы күндөн бешбөтөр кыска экен: ал бат эле чоңоюп, кадыресе ит болуп калды. А мен дагы эле бала бойдон элем. Ошонун айынан Жолборс мени баласынтып тоотпойт, баштагыдай ээрчитейин десем, анча көңүлсүнбөйт. Жиним келгенден таяк менен капталга сайгылап, көчүккө тээп тийишип көрөм. Ошондо ал мага кыртышы сүйбөгөндөй жаман көзү менен карайт, «тааның болбосоң көрсөтөт элем го» дегендей дүгдүйүп ордунан турат, дегеле тоотпогон кейпи менен деңкее басып кетет. Шыйпандап, бутуна үч бүгүлө жыгылып, атама кошомат кылат. Таанем өлгөн соң аныкында жүргөн жатындашым Түмөн кайра биздикине келди эле, ит менден улуусунтуп ошого көбүрөөк жойпуланат.

Жок, Жолборс каратып туруп эле мага сыртын салып кетти. Мен аны жек көрүп, туруксуздугуна күйүп-бышып капаландым, көңүлүм анын ордун жоктоп, бир жагы эңшериле түшкөндөй оңкулдап, катуу убайым жедим. Акыры — бир эрмек таппай тура албаган жаным — көгүчкөн менен таан бакканга көчө качтым.

Бирок аным итке тиешеси жок өзүнчө бир башка кеп...

Ынак досумдан тирүүсүндө эле ушинтип айрылып калбадым-бы, кадырман окурмандарым. Ап, катыгүн!!! Чочуп да кеткенимчи. Баса, силер бар эмес белеңер. Кечирип койгула, силерди тарс эсимен чыгарып салган турбаймынбы. Ошондон улам дагы бабырап кетип, кыйла эле кызыксыз жазып ийдим окшойт. Же жадаган жоксуңарбы? Кокус жадасаңар, дагы кичине чыдап окуй тургула: балким, мындан наркысы кызыгыраак болуп кетер.

Жашы экиге толгончо Жолборс узун-бийигине бирдей чоңоюп, бат эле килеңдеген даңгыт болуп чыга келди. Баягы күчүк чагындагы түп жагы агыш, учтары каралжын-көгүш назик жүндөрүнөн дайын жок, эмки жүнү кылчык, узун, калың, бозомук. Көкүрөгү алдыга тээп чыгып, мойну жооноюп, тула бою локуюп, нары кабелтең, нары айбаттуу кебете-кешпир алды. Арстан кабак, калжайган чоң, түксөйгөн түктүү башы анын ошо кебетесин ого бетер сүрдүү кылды. Ал эшиктин алдында комдонуп жай жатканы менен эле келген-кеткенди коркутуп жүрдү.

Жолборс кокустан тышкы көрүнүшүнө жараша албуут, кабаа-наак, кара мүртөз жаралып калса, биз кызылдай эле балээге калмак экенбиз. Теңир жалгап, ал оор-басмырт, жоош-момун, ак көңүл дебөт болду. Көзүнө көрүнгөндүн баарына эле арсылдап бейжай үрө бербейт. Байкатпай асыла кетет, качырып тиш салат, албууттанып ажылдайт деген менен иши жок. Тааныгандарга, атүгүл биздин үйгө кирип эле чыккан кишиге асти үн чыгарбайт. Ырас, чоочун киши көрсө сөзсүз үрүп чыгат, үргөндө жепирейген жел өпкө иттерче чебеленип, чайылдап, кыйратып ийчүдөй эрдемсип үрбөй, тек салабаттуу калбаат сөөлөтүнөн жазбай, жоон доошу менен салмактуу күп-күп этет, күпүлдөп үргөн сайын эки бөйрөгүнүн тушу көөп чыга калып турат. Кишини ажылдап ээрчип да албайт, качырып да тийбейт, чын пейлинен күйүп-жанбай, обочороок туруп алып ыргылжың гана үрүп-үрүп тим болот. Менимче, анын үргүсү деле келбесе керек, же унчукпай жүрө берип ичи бышкандан, же бизден уялгандан, же иттик парзынан эптеп кутулайын дегенден эле үрүп койсо керек.

Көрүп-билгендер биздин иттин жакшы пейлин мактап калышат. Ошондо апам: «Иттин кандай чыгышы эшиктен болот,— дейт сыймыктана түшкөнүн сыртына чыгарбаска тырышып. — Биз күчүктүн кандайын баксак деле жоош чыгат. Деги биз ит жагынан жолдуубуз».

Жолборс ошо жакшы атына кир жугузбай килеңдеп жүрүп эле бир күнү жоголуп кетти. Анын жылас болгону үч-төрт күн өткөндө билинди. Иттин үйдөн качып кеткени атамдын кабагын карыш түшүрүп, жакын туугандарыбыздын ыраңын саруулатты.

Көптөн бери илең-салаң болуп ооруп жүргөн апам төшөктөн

турбай жатып калган эле. Абаларым менен тагаларым апамын көзүнчө кабатырлыгын каш-кабагынан көрсөтпөс үчүн күлө сүйлөшүп кара күчкө багжаңдашса да, тышка чыгаар замат дароо сумсайышып, кайдыгер эле бирдемелер жөнүндө кобурашып турушуп, анан чочугандай: «Кысталак, качып кетти — аа!» — деп Жолборстун жоголгонуна кейип калышчу болду. Мага эмне үчүндүр жакындарыбызды апамдын оорусуна караганда иттин качканы көбүрөөк бейпайга салгандай сезилди.

Жолборстун жоголгону чоң кишилерди неге мынча санааркатканын түшүнө албай бүшүркөп жүрсөм, бир күнү кокустан эки кемпирдин сүйлөшүп баратканы кулагыма шак этти. Апамын алын сурашып кайтышкан кемпирлердин бири: «Я жеңе, бечара Майрамбү өйдөлөбөй калат бейм, — деди да, күйүттүү шыпшынып койду. — Иттери да качып кетиптир...» «Чын айтасың, чоң кыз, чын айтасың! — деп безилдеди экинчиси. — Ит качкан жаман, жаман! Ит дегеле жакшылыкка качпайт. Ит жаныбар көзү ачык болот имиш ко. Баягыда Улакчы акем өлөөрдө дагы иттери качып кетпеди беле?»

Менин жүрөгүм шуу дей түштү. Көпкө ооруп жаткандардын далайы акыры өлүп тынаарын көрүп-билип жүрсөм да, көптөн бери төшөктөн турбаган апамын бир күнү өлүп калаары такыр эле капарыма келбептир. Ошондо итибиздин качканы апамын оорусуна байланыштуу экенин, апамын да таенеме окшоп жерге көмүлөөрүн ойлой коюп, үрөйүм учуп кетти. Ошо жерден эле жүгөрүгө суу сүрүп келгени алышка кеткен акем Түмөнгө карай чаптым. Ага кемпирлерден укканымды айтып бергенче ашыктым. Арык бойлой дикилдеп баратсам, ал кетменин далысына арта салып суу сүрүп келаткан экен, мени көрөр замат сестейип токтой калып, кайра мага каршы жүгүрдү...

Башка жакка ооп кетсе керек, биздин кыштактан Жолборстун өлүгү да, тириги да табылган жок. Көрбөгөнүн деле көргөндөй, божомолун деле болгондой кылып сүйлөгөн бир абам: «Ит жайлоого өткөн бир түрктү¹ ээрчип кетти, — деди чырт түкүрүп. — Айтканым калп чыкса мага келгиле, мурдуму кесип берем.» Абам айткандын жалган-чыны билингиче эле Жолборстун дареги ылдыйтан угулуп калды. Өзгөндөн базарлап кайткан бирөө биздин үйгө кайрылып: «Какырдын талаасынан бир ит көрдүм, кубаласам сайга кире качты, мага силердин итиңердин эле өзү көрүнүп кетти», — деген кабар айтты. Аңгыча болбой Жолборстун дареги жогортон чыккансыды. «Салам-Аликте бир жолбун ит жүрөт имиш, — деп келди жайлоолоп барган тууганыбыз. — Сураштырып көрсөм, куду Жолборстун өң-түспөлүн айтышты.» Кекенген Түмөн качкан итти тындым кылып келгени эки тарапка

¹ Түрк — өзбектин мурдагы көчмөн уруусу, көбүнчө кой багышат.

тең издеп барып, таппай кайтты. Анан өлгөн апамын жетилиги чыгып-чыкпай бир шашке ченде Жолборс өзү эле темселеп келип калды.

Аны биринчи мен көрдүм. Кынжыйып арыктап алыптыр, жүндөрү уйпаланып, кээ жэри даакыланып, жүдөмүш тартыптыр, локуйган сөөлөтү эле калбаса, анык күйпүл күчүктүн кейпин кийиптир. Ал мага эркелегенге батынбай, көзүмө тике карай албай, айбыккансыган кыяз менен илээлей басып барып күлдөбөнүн түбүнө комдонуп жата кетти. Созо таштаган алдыңкы буттарына түмшугун коюп, киртийген көздөрүн сүзүңкүрөп, кайгылуу ойго чөккөндөй тунжурап калды.

Апамын өлгөнүн Жолборстун качканынан көрүп, Түмөндөн калышпай сыртынан кектеп-жектеп жүрсөм да, байкуштун карыпчылыгын көргөндө ошо жектегеним эсимен чыгып, ырайымым козголо түштү. Үйдө отургандарга Жолборстун келгенин сүйүнчүлөсөм, баары жабалактай турушуп, босогодон жардана карашты. Атамын чоң энеси: «А-а, ырысы жогум, болор иш болгонун билип келген тура!» — деп кейиштүү шыпшынды.

Түмөн жумуштап кеткен жагынан түш ченде кайтты. Ал аталага¹ тоюп алып, пешайбандын бурчунда солуп жаткан Жолборско бир чети жипкиргенсип, бир чети боору ооругансып бети-башын тыржыйта карап турду да, шарт артына бурулду. Там башынан узун кыл аркан алып түшүп, бир учунан сыйыртмак жасап, шыйпаңдап тура калган Жолборстун мойнуна кийгизди. Кийгизип жатса, ээсинен эч жамандык күтпөгөн ит башын сыйыртмакка камырабай тосуп, дагы шыйпаң-шыйпаң эркелемиш болуп койгонун кантесиң! Жетелегенге да кыйыктанбай көнүп, өзү эле Түмөндү ээрчип жөнөдү. Түмөн мага кайрылып: «Жүр, коктудагы чоң жаңгакка асып келебиз», — деди. Мен көңүлдөнбөй тескери басайын десем, ал бир акырая карады эле, аргам жок артынан түштүм. Биз төш таяна бергенде атамын эки эжеси тамдын капшытына чыгышып, бизден иттин жанын сооголап какшанышты, мен кылчактасам да, Түмөн кашайып эле кулак какпай койдү. Эки кемпир биздин тил азарлык кылганыбызга наалыган бойдон кала беришти.

Каркайган чоң жаңгактын түбүнө жеттик. Түмөн буйрук кылгандан мен жаңгакка үч метр чамалаш чыгып бардым да, курчаңа чыккан аркандын учун белимен чечип, туура карай өскөн жоон бутакка арта салдым. Арканды ылдый түшүрүп жатып карасам, Жолборс калың жалбырактуу жаңгактын шоола аралаш түшкөн аламык көлөкөсүндө таргыл түспөлдөнүп шүмүрөйүп, кыпкызыл тилин бултайта болор-болбос акактап, мага ынамдуу

¹ Атала — жүгөрү талкандын жармасы.

акыйып туруптур. Көп өтпөй күм-жам болоору дегеле капарында жок, көз карашында тек гана маңыроо ишеним бар. Мен иттин көзүнөн көзүмдү ала качып, арканды шапа-шуп сойлотуп ийдим, опсуз жоон жаңгактын одур-будур боору менен шыпырылып түштүм, өңүрүмү чала-була кагынып, Түмөн менен Жолборско баш буруп карабай, чыңк ылдый салдым. «Эй, кайда? Токтой тур,— деди Түмөн шашкалактап.— Бир чоң таш таап келчи». Мен чочуп кеттим: «Эмне таш менен уруп өлтүрөсүңбү?» «Жок,— деди Түмөн.— Кел, асып туруп, арканга таш байлап качабыз». Анын көшөргөнү саал бошой түшкөн экен. «Өзү деле өлгөнү калыптыр, коё бербейлиби?»— дедим мен боорукерсинип. «Жок, өлтүрөм, өлтүрбөй койбойм!»—деп Түмөн кайра чыйрала түштү да, аркандын салбырап бош турган жагына асылып, күч менен ылдый тартып жиберди. Мойнундагы шалкы сыйыртмак зыр сыдырылып, алкымын кыса бууп, байкуш Жолборс эми көтөрүлөйүн дегенде, төмөн жактан тааныш бакырык заңк этти: «Эй! Коё бер! Ташта арканды!».

Атамдын эжелери жумшаган көрүнөт, тагабыз ат оргутуп чыгып келатыптыр. Ал Түмөн экөөбүздү тең бак-бак этип тилдеп, кокон пешке салып коркутуп, Түмөнгө опурулуп тийди: «О колуң сынгыр десе! Итти агыт! Коё бер азыр!» Түмөн үлүрөйө жер карап, аркандын учун мыкчыгылап, көшөргөндөн көшөрүп тура берди. «Эй,— деди тагабыз жоошуй түшкөн доошу менен. — Сенде баш барбы? Бу, эмне, жамандыгынан качты дейсиңби? Жаман болсо кайра келет беле? Билсең, ээси өлөрдө иттин жакшысы качат. Көзү ачык, эстүү ит ошентет».

Тагабыз кашайып маңдайыбызда туруп алды эле, Түмөн акыры итти агытканга аргасыз болду. Кыңырылып кыйылган кыяпатта сыйыртмакты чечип жатып, эчкирип ыйлап ийди...

Көрөр күнү түгөнө элек экен, Жолборс ошондо бөөдө өлүмдөн аман калды. Аман калганынан кийинки жылы бир түзүк эле ишке жарап, атамы чоң ыраазы кылбадыбы.

Ак жайдын үп баскан бир караңгы түнү эле. Пешайбандагы чарпаяда атам, жаңы апам, мен үчөөбүз жатканбыз. Түшүм же өңүм экенин билбейм, бир маалда кимдир бирөө катуу чочуп кыйкыргансыды, бутума чалынып, санымы сый басып өткөнсүдү, көйнөгүмөн: «Кокуй! Тур!»— деп жулкуп-жулкуп тартып жибергенсиди. Обдула туруп отуруп калдым бейм, көзүмдү араң жыртып ача салсам, тандырдын жанынан дүпүйгөн эле кыпкызыл бирдеме адегенде мажүрүм тал сыңары самсаалап тургансып, анан бир заматта алоолонгон улуу отко айланды. Карандай кызыл жалын караңгыдан калдайыңкы суурулуп, тандырдан кыйла эле жогору көкөлөп чыгып, жалбырт-жалбырт алоолонбой, опурулуп-жапырылып дуулдабай, тек байкалар-байкалмасан

чайпалып, кылк-кылк көйкөлүп, түтүнү көрүнбөй, кылда учунан гана кара пырлар учуруп, жайбаракат жанып атыптыр. Оттун жарыгы алыска чарпыла тийип, чукул айланасын жапжарык кылып, ошо жарыктан жанындагы боз тандыр менен көк жүгөрүлөр кызаргансып, Жолборс болсо берээгиректе кыңшылай тыбырап, жалынга карап туруптур.

Аңгыча ак дамбал-көйнөкчөн атам караңгыдан жарыкка атып чыгып, жалындын арасына кирип кетчүдөй күүлөнүп барып, колдорун серпип ийди да, чакасын калдыраткан бойдон там аркасына жыңайлак чапты; ага удаалаш делбеңдеп жыңайлак чыккан жаңы апам да чакасындагы сууну отко ыргыта салып, атамын артынан буту бутуна тийбей безеленип чуркады. Жаңы эле бүкүлү турган кыпкызыл жалын эми ортосунан жемирилип кирип, бурк-бурк түтүн бүркүп жиберип, эки-үч жеринен айрылып, өөдүк-сөөдүк күйүп калды. Мен ошондо эсими жыйып, чарпаядан жерге секирип жүрөм.

Суу ташыгыдай идиш табам деп ашканага карбаластап баратсам, атам менен апам бирден чака көтөрүп, энтеңдей дикилдеп, дагы там бурчунан чыга келишти. Босогодон аттаар замат менин көзүм байлана түштү, карайлап бурчка жетип, алда немеге чалынып, казан-аякты калдыратып, колдорум менен караңгыны кайсаладым. Адеп колума урунган кастрюлдай бирдемени эле жула качып, эшик таппай түркүктү чала сүзүп кокуйлап, эптеп пешайбанга чыкканча, атам менен апам там аркасындагы арыкка эки-үч мертебе чымын-куюн каттап ийишкенби,—айтор өрттү өчүрүп салышыптыр. Жалындын орду караңгыга бүтүндөй жутулуп, анда-мында гана кызыл кыпындар жылт-жылт өчүп, суу тийген чаңдын, түтүндүн, күйүктүн аралашма жыты караңгы аваны жарып жибериптир.

Атамын караңгыда агарыңкы көрүнгөн карааны оор-оор үшкүрүнүп, пешайбан секичесинин кырына отура кетти, колундагы чакасы ташка тийди бейм, ачуу дабыш чыгара «каңк!» этип каңгырады. Атам күйүккөнүн баса албай: «Пай-пай-пай-пай!.. ух-уу... пай-пай-пай... үх-үү!..—деди энтигип-энтигип.—Кудай бир... ух-уу... сактады да... ух-уу!» Көөрүктөй күшүлдөгөн өпкөсүн басып-баспай, ал апама кайрылып буйрук кылды: «Чырак жакчы!». Демигип турган жаңы апам ичкери карай баскансыды. «Кудай жалгап, шамалдын жогун кара,—деди атам өзүнө өзүбү же магабы, айтор, божурап. — Леп эткен жел жок экен, мемиреп гана туруптур, жел болсо эле жалын шыйпаңга¹ жабышат болчу, ошондо бүт айлыбыз менен өрттөнөт элек. Пай-пай-пай-пай!».

Тандырдын жанындагы үймөк самандын өрттөнүп кеткенин

¹ Шыйпаң — тамдын камыш байланган чатыры.

мен эми аңдып жүрөм. Кечээ эле тандыр кызытканга деп араба-кечтер үч араба саман түшүрүп, тандырдын капшытына шоңшойтуп үйүп кетишкен. Саманга учкун күлдөбөгө төккөн жаңы күлдөн жабышкан го, сыягы.

«Жолборс бир азаматтык кылды, бир зор ишке жарады,— деп атам божурай берди. —Так кулагымдын түбүнө келип уңулдап улуп ийген экен, ошондон чочуп турбадымбы. Карасам эле тандырдын жанындагы калдайган бирдеме кызарат. Үрөйүм учуп кеткеничи! Дагы өчөйүн дегенде көрүпмүн, чатыр-чатыр күйүп атканда ойгонсом жүрөгүм чындап түшмөк экен...» Ичкериде күкүрт тамыза албай шыртылдатып жаткан апам: «Жолборс азыр дүмбүл уулап жүрбөйбү, өрттү алыстан көрүп келген го,— деп сөзгө аралашты. —Ит жетип келгиче саман дагы күйүп бүткөндүр да.» «Мына, жел келбедиби!— деп атам чочуп кетти. —Бу жел баяраак жүргөндө шорду катырмак. Шыйпаңга куду азыр чабылат эле өрт! Тыптыйпыл өрттөнөт элек!»

Азыр ойлоп көрсөм, Жолборс кандайдыр бир акылдуулугунан эмес, тек айбандык керээти аян кылгандан апам өлөөрдө качып кетип, өрттү көргөндө уңулдап улуп ийген окшобойбу. Ошентсе да иттин жөнөкөй өмүрүн ошол эки окуя көркүнө чыгарыптыр. Ал эми калган өмүрүндө шоруң каткыр Жолборс карапайым айыл итинин дегеле тирүү жанды көз арттырбаган коосо, бир өңчөй, кыйын күнүн көрүп, бу дүйнөдөн тек гана көзү ачык бойдон өтүп кеткен экен. Муну мен анда кайдан билейин, ушу азыр шаарда мага кошуна турган бир жалгыз бой аялдын итинен улам айтып жатпайымбы.

Кошунамын ити тоодой ыкыбал менен туулган бир жаныбар экен—турмушун дегеле итке ыраа көргүң келбейт. Бөлмөнүн ичинде, өзүнчө жумшак жайда жатат, өзүнчө столчодо тамактанат, күн сайын үч маал колбаса, котлет, шоколад жейт, сүт, жер-жемиш ширесин ичет. Пакизалыгы согончогу такыр канабаган аялдардыкынан кем эмес: апта сайын ваннага киринет, кирпигине кир конбойт. Эртели-кеч хозыкасын ээрчип талаанын таза абасын жутат, парк менен көчөдө сейилдеп көңүл ачат. Анан ошентип алпечтенип атса деле ошол эрке-талтаң ит улам-улам ооруга чалдыга берет. Былтыр жазга маал ал катуу ооруп жыгылып, бир жумача температурасы төмөн түшпөй, баш көтөргөнгө шайы келбей жатып калып, бечара кошунамын чыйпыйын жаман чыгарбадыбы. Кошунам бал-балактап ыйлап, доктор чакыртып, дарынын дарысын таап, иттин жанын ажалдын оозунан өлдүм-талдым менен араң жулуп калган. Көрсө, ит кабыргасынан катуу кагынган экен.

Жайын-кышын даңкылдап оорубай жүргөнү болбосо, кайран Жолборс кошунамын ити көргөндүн чет-жакасын да көр-

бөптүр. Анын үйдөн буюрган күндөлүк ырыскысы жугунду менен сөөк-саак эле. Андан башка аңдыганы мен элем. Ал талаадан да шимшилеп бирдеме-сирдеме таап жечү, бирок сырттан тапканы деле демейде алиги ыпылас бирдемелер боло турган. Үйдөн тапкан эң мыкты олжосу кадырлуу мейман келгенде сойгон кой-сойдун жылуу каны эле. Ал эми мейман биздин үйгө күндө эле келе берчү эмес.

Ырас, Жолборс үчүн «күндө майрам-күндө той» жылына бир келип, катары менен жыйырма күндөй, кээде бир айга жуук созулар эле. Биздин айыл менчик жерлерине туташ жүгөрү айдачу, дүмбүл убагында итибиз ошо бой тирешип калың өскөн бийик жүгөрүлөрдүн ичине кирип, дарегин таптырбай кетчү; жүгөрүлөрдүн башы андан-мындан былкылдап калганы гана анын кайда жүргөнүн каңкуулап турчу. Жүгөрүнүн даны таштай катуу болгуча Жолборс анын ичинен чыкпай, күндүр-түндүр дүмбүл кемирип, ээн-жайкын чардап жүрөр эле. Анан бир күнү күлтүйө семирип, кызыл тилин салаңдатып, кылчык-сыйда жүндөрүн артына жапырып, берметтерин жылтыратып, кундуздай кулпурган кейпи менен жарк этип чыга келээр эле.

Кокусунан кара шайтан азгырбаса, кайран Жолборс жылына бир ай гана дүмбүлдөн чечекейи чеч болуп, калган учурда кыштак иттеринин көнүмүш күнүн көрүп жүрүп, жедеп карыганда өз ажалы менен эле өлөт беле? Бирок андай болгон жок, күтүлбөгөн жерден анын тагдыры тескери тегеренип кетти. Эң эле башында анын убалына Анар-жинди калды.

Эми силер, ардактуу окурмандарым, Анардын ким экенин да билбейсиңер. Силер баарыңар биздин кыштактан болсоңор, ошондо да жашыңар мага куракташ, меникинен улуу же саал кичүүрөөк болсо, анда мен Анардын жөн-жайын атайы божурап отурбайт элем го, атын атаганда эле силер кимди айтып атканымды дароо биле койбойт белеңер. Ошо силер баарыңар мага кыштакташ болбой калганыңардан эми мен Анардан аздыр-көптүр кабар бергенге аргасыз болуп жатпайымбы.

Согуш бүткөндө кыштагыбызга «кара кагаз» деген балакет көп келип, ар кайсы үйлөрдөн ызы-чуу чыгара баштады. Суук кабар алгандар үй ичи менен ыйлап-сыкташып, ургачылары кара кийинишип, кемпир-чалдары мөгдөй түшүшүп, бирок көп өтпөй эле баары тең өлбөгөн көр оокаттын абыгерчилигине аралашып кетип жатышты. Бир гана кыштактын чет жагында бир үйдө өзү жалгыз турган Анар деген аялды «кара кагаз» аябай жаман кылды. Жаман кылганы ушул: кара чечекей уулу-нан «кара кагаз» алгандан кийин Анар акыл-эсинен айнып, тамын өзү өрттөп ийди.

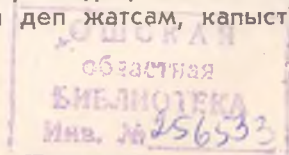
Буга чейин мен Анардын өзүн көрмөк түгүл, атын да укпапмын. Тамын өрттөгөнүн да өз көзүм менен көргөн жокмун. Бир күнү таң атканда эле биздин кыштак дуу дей түштү. Көрсө, айыл-апасы суук кабарды угузгандан кийин Анар адегенде нес баскандай далдырап, кээде гана чочугандай омбу-домбу сүйлөп жүрүп, анан бир түнү акылынан тайып, тамына өрт коюп жибериптир. Анан ал ошо жалбырттап күйгөн үйүн тегерене саксаңдап жүгүрүп, каткырык салып кыйкырып-өкүрүп жүрүптүр. Айыл-апасы там күйүп бүтүп кара дүмүр болоюн дегенде араң туюшуптур. Кошуналары Анарды байлап ташташып, эртеси арабага таңып Өзгөнгө жеткиришиптир, аерден Ташкендин жиндиканасына алып кетишиптир.

Анар Ташкенден үч ай өткөндө кайтып келди. Тирүүлүктүн өксүбөгөн башка сөздөрүнө алаксып Анарды унутуп эле калган кыштак кайрадан жандана түштү. «Бечара айыгып кеткен окшойт, баягысындай эле көрүнөт»,— дешти бирөөлөр. «Жок, догдур оолукма жинин эле кагып салган го, көзүн көргөн жоксуңарбы, соо кишинин көзүндөй эмес»,— дешти экинчи бирөөлөр. «Жиндин керээти дагы эле калыптыр, жакшы эле сүйлөп келатып, айнып кетет экен»,— дешти дагы бирөөлөр. Айтор, Анардын аты аял-эркек менен кары-жаштын оозунда эрмек болду.

Мен — өмүрүмдө тирүү жинди көрбөгөн жаным — Анарды бир көрсөм деп дегдеп, бирок көргөндөн сестенип да жүрдүм. Аңгыча болбой төшөктө жаткан апамын алын сураганы Анар өзү эле биздин үйгө келип калды.

Ырас, адеп эшиктен киргенде анын Анар экенин билгеним жок. Маасы-галошчон, кыжым чапанчан, эски ак жоолукчан, тышкы көрүнүшү кыштактын башка катындарыныкынан эч айырмасыз бир жалпак бет катын кирип келди да, төшөктө жаткан апама эки колдоп учурашып, божурап эсен-соолук сурашты. Ал нускалуу аялдардын каадасын бузбай салынуу көрпөчөгө көчүк басып, апаман: «Кандай, ооруңун жылышы барбы?»—деп дагы сурап койду. Апам: «Кудая шүгүр, жакшы элемин, турпактан тышкары кыбырап турам,—деп даяр жообун айтты.—Кандай, Анар, өзүң жакшы барып келдиңби, сакайып алдыңбы?». Мен ошондо тиги нускалуу көрүнгөн аялдын Анар экенин биле коюп, чочуп кетип жүрөм.

Эми мен Анарды, ар бир сөзү менен кыймылын кыя өткөрбөй, ыкылас коюп аңдый баштадым. Ал көпкө дейре чай ичип, соо кишилердей эле сүйлөп, суроолорго жөндүү жооп берип отурду. Кыймылдары деле соо кишиникиндей экен. Менин ынтызарым дароо сууп, күндө эле угуп жүрчү соо сөздөрдөн жадап кетип, эми эшикке жөнөйүн деп жатсам, капыстан

Анардын кеби айный түштү. Мен адегенде таңыркай калып, анан чыдай албай бырс күлүп жибердим. Анар андан бетер кызык дөөрүгөндө, мен аябай быкылдап күлдүм. Апам да мунайым жылмайып, берки отурган аялдар да жапырт күлүп ийишти. Анар күлкүдөн эркеп ээлигип кетти. Анын ээ-жаа бербей көбүрүп-жабырганы, маанисиз чалды-куйду кажылдаганы эми менден башка эч кимдин күлкүсүн келтирбей калды. Тырчыган алсыз үнү менен: «Мээми кагып алдың, Анар, кичине дем ала турчу»,—деди апам.

Апамын сиңдилери кепке кызып алган Анарды араң тыйышып, колуна эки нан карматып, алдап-соолап араң жолго салышты. Бөлмө бир азга тунжурай түштү. «Бечаранын эски дарты кармап калган турбайбы,—деди апам бир аздан соң.—Элдин көбү билбейт, бу Анар илгери, жаңыдан келин болуп келгенде, ушинтип жиндеп кеткен. Анда күйө тургандары бар экен, бакшыга салып, ысыктап багып атып айыктырып алышкан. Катуу күйүт ошо эски дартын кайра козгогон тура ырысы жоктун. Оңолгонсуп эле калыптыр, эми деле эки-үч кой союп ысыктаса, окутуп-чокутса, жакшы болуп кетчүдөй. Атаганат, эми ошентчү киши кайда, багар-көрөрү жок кокой калбады-бы шордуу!»

Анар-жинди ошо бойдон оңолгон жок, оокат-тиричилигине карабай, тарки-дүйнө болуп кетти. Күн сайын кыштактын башынан аягына аралай чаап, ар кимдикинен буюрган ырыскысын терип жеп, өлбөстүн күнүн көрүп жүрдү. Кышында гана балтырын итке каптырып, каптырган жери кабылдап кетип, эки айча күйгөн үйүнүн эл эптеп бүтөп берген бөлмөсүндө жылбай отуруп калды. Ошондо бир тамак-аштан кыйналбаса, деникарды соосунда кара курсактын кайгысын анча деле тарткан жок.

Анар керээли-кечке айылчылап жүрөт, кирген үйүнөн тамак ичет, атүгүл бирди-жарым нан ала чыгат. Ал нанды сурап деле албайт, кишилер тек боору ооругандан өздөрү берет. Айтор, күн сайын эртең менен өйдө карай салт өтсө, кечке жуук ылдый карай нанга толгон түйүнчөк көтөрүп өтөт. Бирок ал биздин маалага кемде-кем келет. Эмне үчүн дегенде, анын үйү күңгөй өйүздүн чатында, ал эми күңгөйдөн биз жак өйүзгө өтчү жалгыз көпүрө биздин туштан кыйла өйдөдө. Ошол себептен биздин маала Анардын көндүм жолунан обочо, кыйчалыш калат.

Май айында биздин чакан дайра сайга батпай кирип, өйдө жактагы көпүрөнү шыпырып кетти. Суу тартылганда жаңы көпүрө биздин туштан ылдыйраак салынды. Эми Анар өйдө-ылдый биздин мааланы аралап өтө баштады. Бирок анын жолдон

өткөнүн мен эртели-кеч көрө албай жүрдүм. Чоң жол бийик өскөн жүгөрүлөрдүн далдаасында калган эле.

Жүгөрү орулганда чоң жол шаңк этип ачыла берди. Жолборс жолдон каттаган киши-карага үйдөн дегеле асылып кетчүдөй адыраңдап чыгып, жакындап барганда кайра тайсалдай түшүп, эки-үч мертебе калп эле арс-арс үрүп коюп, кайра артына кайтып жүрдү. Бул анын көнүмүш адаты эле, тек гана доңуз айбаты эле. Иттин бу сырын билгендер анын адыраңдап келатканын тоотушчу эмес, камырабай беймарал өтө беришчү. Жолборстун ошонусун Анар гана чын көрүп алыптыр.

Мен өзүм көргөнүм жок, көргөн балдар айтышты: бир күнү кечинде Анар биздин туштан ылдый өтүп баратса, Жолборс ага адатынча абалап жетип барыптыр. Ит артына кайра тартарда, коркуп кеткен Анар жолго отура калып, түйүнчөгүнөн бир нан ала коюптур. «Мечи деги, раистин жүгундусуна тойбой атсаң, ме, тоюп ал!»—деп бир нанын итке ыргытып ийиптир. Жолборс нанды баса калганда, Анар аны менен кадыресе кишидей урушканча жолго түшүптүр.

Каптыргандан бери ит аттуунун баарынан жүрөгү түшүп калган Анар ошондон кийин өйдө-ылдый өтсө нан таштап бере берип, Жолборсту жаман үйрөтүп ийди. Анарды аңдыганы аз келгенсип, ит эми башкалардан үмүт этип, тааныш эле кишилерге каап ийчүдөй тап кылып, алардын артынан калбай арсылдап, айласын кетире баштады. Күн сайын мектепке каттачу кыздар Жолборс чуркап келатканда эле чай-чуй кыйкырышып, туштарапка дыр качышып, итти ого бетер эрдемситип салышты. Анан кыздар Анарды туурап итке нан таштап берип өйдө-ылдый тынч өтүп жүрүштү. Бекер оокаттын кыныгына кирген даңгыт кыш түшкөндө уят-сыяттан бүтүндөй кол жууп, «кой-ай» дегенге көнбөй, өткөн-кеткендин астын тороп, жолдун как сртосуна жатып алмай адат чыгарды. Локуя комдонуп жатып, болор-болбос ыркырап, жолоочу четтей басса кошо жылып, бирдөмө үмүт этип акыйып, торогон кишисин биздин үйгө кыйкыртчу болду. Бирок Жолборс чакырганыбызга кулак какпай, үйдүн нанына азгырылбай, какыс-кукус кылганыбызды деле эч тоотпой калды. Итибиздин ээнбаштыгын жакшылыкча койдуралбай, анын айынан арыз-наала да көп угуп ийдик. Ошондо атам: «Кысталак, дурус эле ит эле, паракор болуп кетти,—деп кейиди.—Капырай, тим эле паракорго шакирт жүргөндөй иш кылат! Кой, муну байлабаса болбойт, байлап салгыла!»

Мойнуна каргы тагып, терең кагылган жоон казыкка бышык эле жип менен байлап койсок, өмүрү байлоо билбеген ит алкынып-жулкунуп жатып жибин үзүп кетти. Өчөшкөндөн чын-

жырлап байлап таштасак, бошоном деп урунуп-беринип, дагы үзөм деп өлөрмандыкка салып алкынды, чынжырын тындырбай шалдыратып, кыйлага чейин казыкты чарк айлана берди. Шайы ооп, мойну ооруп, бу шалдыраган салмактуу неменин үзүлбөй турганына көзү жеткенде Жолборс акактап туруп калды да, заманасы куурулгандай кыңшылап жиберди. Тамак ичпей кезерип, бу жагынан да кууланып көрдү. Антсе да, мынтсе да эчтеме чыкпаган соң ит өз пейлинен тапкан жаңы тагдырына аргасыз баш ийди.

Бирок кыш ортосунан Жолборстун кыялы кескин бузула түштү. Болор-болбоско кыжырланып, ачуусу мурдунун учуна тез чыгып, чыргоолоно баштады, тааныштарга деле ыркырап, чоочун кишилерге албууттанып жулунмай адат тапты. Бир жаалданып алса, көпкө сабыр токтото албай, үрпөйө түшкөн жогдорун кайра жаткыра албай, бир калыпта жай ырылдап, казыкты тегерене берчү болду. Буулуккандан ушинтип атабы деп күндүз маал-маалы менен агытып көрдүк. Анда Жолборс мал-салга катылып, жолдон өткөндөрдү дыркырата кууп, ат-чандарга асыла кетип жатты. Бир сапар күндүз коё берсек, ал биздикине келаткан карыя абабызды байкатпай куду май куйрук туштан каап алды. Чапандын калыңдыгына баракелде, иттин тиши чалдын этине өтпөй калыптыр. Ошо жолу Түмөн Жолборсту байлап алып эси-көөнүнөн кеткис кылып аябай сабады. А деле пейли бузулган итке сабак болбоптур. Ал кийин райондук милициянын начальнигине асыла кетпедиби.

Райондук милициянын начальниги Бейшеке Ургазиев жазгы айдоо маалында колхозго уполномоченный болуп келип, биздин үйдө жатып жүргөн. Ал өзү жапалдаш бойлуу, ыраң-мүчөсү зайпана чалыш, кылыктангандай кыңылдап сылык-сыпаа сүйлөгөн, кулунча кишинеп күлгөн киши экен. Эрмеги эле китеп экен, көп окуй берип өзү да китептегидей сүйлөп калыптыр. Күп-күп сүйлөп чыкчырылган начальниктерди көп көргөн кыштак калкы Бейшеке Ургазиевдин илмейген назик келбетине тойбой, сыпайы жосундары менен кыңылдап сүйлөгөнүн аябай өгөйлөдү. Жоро-шайтан аны келеке кылып алды.

Жоро-шайтан демекчи, а дагы бир кызык киши. Уруштан келгенден бери лесхоздо корукчу болуп иштейт. Уруш чыга электе айылдагы аткаминер кызматтарга жармашып жүрүп, акыры сельсоветтин төрагасына чейин көтөрүлүп барган экен. Ал ошондо аябай катуу көпкөн дешет. Көпкөнүн мындан билгиле: жаш эле катыны турса, үстүнө Жаркынай деген сулуу кызды токолдукка алат. Жаркынайды аларын өзү алып, нике күбөлүгүн өзүнүн кем акыл инисине жаздыртып таштайт. Ошентип Жоро-шайтандын сулуу токолу документ боюнча акылында

тубаса майыбы бар кайнисинин жары болуп калат. Душмандары Жоро-шайтандын үстүнөн эки катыны бар деп «то-голок» арыз жазышат. Райондон тергөөчү келгенде Жоро-шайтан көрөр көз зайыбын келиним деп айтып, далилине алиги нике күбөлүгүн көрсөтөт; кошумча далил болсун деп Жаркынайды өзүнөн качыртып, «акелетип» тергетип да коёт. Бирок күнүчүл жаш байбичеси айгак чыгып, анын айыбы ачылат да, сельсоветтиктен ыргып түшөт. Түшкөн ызасына чыдабай: «Үч жүз отуз үч талак койдум, төрт тарабың кыбыла, кааласаң баягы тергөөчүгө тийип ал!»—деп жаш байбичесин айдап иет. Анан нике күбөлүгүн жаңыртып, Жаркынайды инисинин наамынан өзүнүкүнө каттатып алат.

Корукчу аты эле болбосо, Жоро-шайтан токойду сыртынан багып, дайыма кыштакта бөкөр жүрөт. Баса, ал маал-маалы менен уучулукка чыгып, жазында болтурүктор кармайт, күзүндө карышкыр да чаап алат. Ошондон улам кээ бир нускалуу карыялар аны «Жоро-борүчү» деп кадырлап айтышат. Бирок анын чындап кылган иши — бакылдап элди күлдүрмөй. Эртелечок устакананын алдына чогулгандарга тамаша салып турбаса жарпы жазылбайт. Ырас, ал чукугандай сөз таап, калпты-чынды койгулатып күлкүлүү сүйлөйт. Бир гана айыбы: кебине уятты көп аралаштырып, шалпып көтөт. Бир жеринде өксүгү бар киши корсө, ач кенедей жабышып, кайра-кайра келекелеп асыла бормөй адаты да бар. Деги ал бирөөнү күлкү кылбай тура албаса керек. Бейшеке Ургазиев биздин кыштакка келгенден бери Жоро-шайтандын күнү куду оңунан тууду белем!

Мен бир күнү чоң кишилердин сөзүн укканы устаканага барып калсам, Жоро-шайтан бак-бак этип атыптыр. Адегенде эле анын: «Катын эле болчу кейпи бар, катын болсо келишкен жубан болот эле, кысталак!»—дегени кулагыма чалынды. Жаңы начальникти кеп кылып жатканын мен дароо аңдай койдум. Жоро-шайтан: «Кудай таала оюнда ургаачы эле кылып жараттайын десе керек, баарын ургаачы кылып жасап келип, бир жерине келгенде гана жаңылып калган экен...—деп дагы шалпып кетип, анан кайра ымандуу сөзгө кайрылды.—Катын эле болуп калганда эмне? Керилип-чоюлуп, кыңылдап кылыктанып, көзүн сүзүп турса... кысталак, мендей азамат уулдар колуна өлүп берет болчу! Башкаларды ким билсин, мен жан аямак эмесмин, көргөндө эле дубанадай ак уруп артынан түшмөкмүн. Ой-боюна койбой имерип алмакмын. Жаркылдаган Жаркынай сулууман да кечип иймекмин. Ошондо бир катындан арманым чыгат эле, кысталак!» Жоро шайтан бирдемеге сугун түшүргөндөй жаланып-жаланып койдү эле, анын ар бир сөзүнө эле күлүп отургандар кыраан-каткы түшүп калды.

Күлкү сээлдей түшкөндө Жоро-шайтан: «Өгүнү экөөбүз кызык болбодукпу,—деп сөзүн узата берди. — Мен кызматтан суй жыгылып чарчап келаткамын. Начайлик чочугандай Жалгыз-Жаңгактын кырына чыгып барыптыр. Көңүл сергитип келейин десе керек. Атын отко коё бериптир. Өзү болсо катынча өчөйүп отуруп алып, көк майса чөптүн башынан мына минтип эркелетип сылап атыптыр. «Ассалоомалейкум!» деп барк этсем, селт чочуп кетти бечара. Кызга окшоп кыпкызыл боло түштү. Куду кашына балпаң-балпаң басып бардым дагы, кыздыкындай маез колун ушу рабочу колум менен кабыштыра кармадым, кыс-талактыкы! Колун коё бербей, кайра-кайра кабыштыра кысып: «Саламатсызбы, амансызбы, бакыбатсызбы, жакшысызбы, ду-руссузбу?» деп дегеле узакка эсен-соолук сурашып туруп алдым. Начайлик болсо «жакшы, жакшы!» деп кыңылдап, колун кыска сайын «ой, аксакал, ой, аксакал!» деп ойкуштап, бойго жаткан кыздай бураңдай берди. Кысталак, бир маалда көзүмө кыз эле көрүнүп кетпеспи. Шап кучактап, көкүрөгүмө кысып ийгеними өзүм билбей калыпмын. Жаагым чуу дегенде бир эсиме келдим. Начайлик кучагыман жулунуп чыгып, кызандап урушуп, мени катырып сөгүп калды. «Акмак!» деп, «келесоо!» деп, «наадан!» деп ого эле көп сөз айтып чукчуңдады. Ошондогу менин сүйүнгөнүмү айтпагыла! «А-а, бар экенсиз го, жолдош начайлик!—деп арсалаңдап күлдүм.—Мына эми өзүңүзгө келдиңиз! Бизге окшогондорго ушинтип кыргыйдай тийип турсаңыз! Сөгүп турбаган начайлик да начайликпи!» Ошентип аржалактасам, кайран эр ого бетер ачууланып, ачуусуна чыдабай атына мине качты, минген бойдон өчөңдөп жүрүп берди... Жок, жинине тийсе бу деле түзүк эле чукчуңдайт экен, кыздай кылыктанып сылык сүйлөгөнүн да унутуп калат экен!»

Жоро-шайтандын айтканы жарым-жартылай чын экен. Ал начальникти кучактап ко ийбептир, бирок колун бир саамга кыса кармап, тамашага чалып бакылдап тура берип, чын эле анын ачуусун келтириптир. Ошонун эртеси атам Жоро-шайтанды чакыртып алып, жети өмүрүн жерге киргизе жекириптир. Деги атам Бейшеке Ургазиевге айрыкча жан тартып, анын кадыр-баркын бекер ооздордун келекелүү кеп-сөзүнөн көп арачалады. Жаңы начальник ага бардык жагынан жагып калган-сыды. «Билимдүү деген ушундай жумшак болот,—деп аны сыртынан мактап жүрдү атам.—Кишинин шагын сындырбайт, көрүнгөнгө бейжай короңдой бербейт. Сойсо да билимдүү сойсун кишини. Чочоңдоп чоңсунгандын баары мага окшогон караңгы немелер».

Бир күнү Бейшеке Ургазиев жогор жакка мейманчылап кетип, эл жатарга чейин келген жок. Биз байлоодогу Жолборс-

ту агытып ийип, жатып алганбыз. Мен катуу уйкумун айынан түндө болгон дүрбөлөңдү туйбай калыпмын. Көрсө, барган жери «жатып эле алыңыз» деп суранса болбой, начальник жети түндө биздикине келе бериптир. Өчөйүп бастырып келатса, килеңдеп бош жүргөн Жолборс ага капыстан асыла кетиптир. Ат үстүнө чапчаң секирип, Ургазиевдин көкүрөгүн апчый аркырап, кителинин сол төшүн айрып түшүптүр. Муну мага эртең менен турганда Түмөн сүйүнчүлөп айтты.

Жолборстун жоругу атамы аябай беймаза кылды. Ал мен ойгонгондо эле эшикте наалып аткан экен, баарыбыз чайга отурганда деле бирде итти беймаал агыткан бизге сүйлөнүп, бирде иттин өзүнө ачууланып, бирде кителдин айрылганын айтып, өзүнчө эле наалый берди. Кителди жамап отурган жаңы апам да атама кошулуп кейип алды. Бир маалда Бейшеке Ургазиев чыдабай кетти. «Койсоңуздарчы, жарыктыктар,— деп кыңылдап жиберди ал.— Сиздер мени абдан ыңгайсыз абалда калтырып жатасыздар. Ырас, иттин мага асылганы принципте өкүнүчтүү факты деңизчи, бирок аган кейип-кепчүүнүн эч кажети жок.»

Атам наалыганын тыйып, астындагы пияланы колуна алды. Бир саамга нандын чалп-чалп чайналганы менен чайдын шоркурата ичилгени гана угулуп турду. Атам ичип бүткөн чайынын түбүн жерге серпип таштап, пияласын Түмөнгө суна берди да: «Жолборс бизди жаман уят кылып койду, найсапты бүгүн эле аттырып салам!»— деди. Ургазиев селт чочуп, колундагы чайын төгүп ала жаздады. Алдастап шашканынан: «Жо-жок, аксакал, антпеңиз, кереги жок, кереги жок!»— деп безилдеп жиборди. Жаңы начальник, Жоро-шайтан айткандай, жини келгенде гана эмес, шашканда да башкалардай эле бат-бат сүйлөп иот экен. Атам анын оозуна таңыркай карап калды.

Бийшеке Ургазиев бир аз ойлонуп туруп, анан адатынча жай кыңылдады: «Иттин өлтүрүлүшүнө мен принципте каршы эмесмин, принципте ал башкаларды да каап алышы мүмкүн. Бирок сиз бир нерсени эске албай жатасыз. Арийне, райондо ажыкыз жолдоштор аз эмес. Эгер ит өлтүрүлсө, сиз менен биз дагы бир шылдыңга негиз берип койгон болобуз. Ит атыла турган болсо, эртең эле дагын бир анекдот чыгат. Айтор, «Ургазиев командировкага барып, чоңдугунан пайдаланып, бир ит аттырып келиптир» дегендей бирдеме чыкпай койбойт. Мындайды башымдан көп өткөрбөдүмбү. Сиз билет бекенсиз, билбейт бекенсиз, менин бир аз үшүкчөөл жайым бар. Мен быйыл кышта, күн өтө суук болуп турган эле, райкомго чейин жөө бардым, баргыча калчылдап үшүп кеттим. Ошол үшүгөнүмдү көргөн ажыкыздар дароо гана бир анекдот чыгара

коюшуптур. Мен анекдотту тузу менен айта албайм, ошентсе да айтууга далалат жасап көрөйүн...»

Өзү айта баштаган анекдот боюнча, Бейшеке Ургазиев кышкы суукта райкомго колу менен оозун камтууга да шайы келбей тоңуп кириптир. Кире берип кабинетте отургандарга бирдеме деп айтканы карышкан оозун күч менен чоң ачыптыр, бирок араандай ачылган оозун кайра жапканга шаасы жетпей, аңкайган бойдон карышып туруп калыптыр. Аңгыча болбой аны кимдир бирөө меш жанына делдейте көтөрүп барып, ошо селейип каткан калыбында дубалга желөп коюптур. Карышканы жазылбай, жаагы жабылбай меш жанында желөнүү турган Бейшеке Ургазиев жарым сааттан кийин гана: «Са-ла-мат-сыз-дар-бы?» деп үлдүрөп үн катыптыр. Көрсө, чыгып келатып тамагына тоңуп калган салам сөзү жарым саатта араң эрип, оозунан араң-араң муун-мууну менен түртүлүп чыккан экен.

Зыңкыйып тоңуп калган Бейшеке Ургазиевдин оозун ачырайта ачкан бойдон карышып, меш жанында кыймылсыз селейип турганы көзүмө даана элестей түштү. Мен кыстаган күлкүмү кармай албай бышкырып ийдим. Жаңы начальник өзү да мага удаалаш кулунча кишинеп күлүп калды. Атам мага жаман көзү менен акырая тиктеди, мен коркконуман тиңшийип жер карай бердим. «Эчтеме эмес, аксакал,— деп атама карап жай кыңылдады начальник. — Бул өзү күлкү чыкыра турган анекдот, адеп укканымда өзүм да күлгөмүн. Бирок күлкүгө объект болуу кимге кызык? Жок, мен эми сиздин иттин айынан да күлкүгө калгым келбейт. Эгер мени белгилүү өлчөмдө сыйласаңыз, итти азырынча өлүмгө кириптер кылбаңыз. Сизден суранам: маган ит асылганы жөнүндө эч кимге эчтеме деп айтпасаңыз экен!»

Ажалы жеткен эмес экен, Жолборс мында да аман калды. Бирок ошондон көп өтпөй эле ит төрт жыл бою кызыл кыргында жүрүп, алты санынын кыпындай жерин окко чарпытпай, уруш бүткөндө «Даңк» орденинен үчөөнү катар тагынып келген Айдаралы-бырыкна деген кедейген кодоо жигитти каап алды.

Биздин кыштакта Айдаралы аттуудан экөө бар, эл аларды бир биринен Айдаралы-бакырчаак жана Айдаралы-бырыкна деп ажыратат. Бырыкнасы ушул кошумча атын уруштан кийин алыптыр, ага чейинки аты Айдаралы-бир метр экен. Ошо кодоо Айдаралы аскерден келген күнү бозодон саал ашыкча ичип коюптур, согушка барып келген жолдоштору бирдеме айтса эле анын баарына орусча «брыхня»¹ деп кол шилтеп,

¹ Брыхня (туурасы — брехня) — орусча калп, жалган деген сөздөн.

кыткылыктап күлө бериптир. Ал ошондон кийин Айдаралаы-бырыкна деген жаңы атка көчүптүр.

Мен уйку-соодо ыңгыранып жаткамын. Сырттан иттин «арр» эткени, бирөөнүн ачуу кыйкырганы, атамдын көнүмүш «найсабын» айтып бакырганы капыстан кулагыма шак этти. Мен ыштанчан эле эшикке жүгүрүп чыктым. Атам качкан Жолборстуташ менен уруп кубалап баратыптыр, Айдаралаы-бырыкна канжалай түшкөн оозунун үстүн кармагылап, калтырап куту учуп, сөрүнүн жанында туруптур, жаңы апам күйгөн оту бар очокко куйкум жытын буркурата курмушу куйкалап атыптыр.

Көрсө, түндө агыткан Жолборс кайра байлана электе Айдаралаы-бырыкна биздикине жумуштап келаткан экен, тамдын капшытынан кедең этип чыга калганда, пешайбандын бурчунда жаткан дөбөт ага илбирстей асылып тийип, ар этип беттен алыптыр.

Иттин курч тиши Айдаралаы-бырыкнанын куду үстүңкү эрдине кириптир, тиш тийген жер кийин ок тийгенсип тырыйып бүттү. Тырыгын жашырам деп Айдаралаы-бырыкна мурутун коё берди. «Бир эсептен ит ырас эле кааптыр,— деп ал кыткылыктап күлүп жүрдү.— Каппаса кайдан муруттуу болот элем». Коё берген муруту Айдаралаы-бырыкнага куп жарашып, аны кадыресе салабаттуу кылды. Бирок Жолборс өзү каап алган адамынын мурутка жетинип, салабаттуу боло түшкөнүн көзү менен көрбөй калды.

Ошо Айдаралаы-бырыкнаны капкан күнү эле атам Жолборсту өлүм жазасына буюрду. Түштөн кийин окучу элем, мени атам сабактан келерим менен Ит атаарга жумшады. «Айт, эртең саарлап келип атып таштасын»,— деди. Мен ашканадан нан ала чыгып, Улукбек акеникин көздөй бет алдым.

Тескей бет көгүш күүгүмгө чөгүп, күнгөй кара көлөкөгө басылып, жыбылжып ымырт түшүп келаткан маал. Мен чулчуңдап нан жегенче Ит атаардыкына кетип барам. Үйү биздикинен кыйла эле алыс, аныкына жеткиче далай бар. Мен Ит атаардын аны-мунусун эстеп күлүп калам, анын жаңы калпта-рынан дагы угат экемин деп ичимен кымылдап да коём.

Ит атаар — биздин кыштактагы бештен белгилүү адам. Биздин көзгө басар мергенибиз да ошол. Кокус бирөөнүн ую же ити кутуруп кетсе, дайыма аны чакыртып аттырышат. Анан калса ал чын эле көзгө атар мерген — кандай жаныбар атпасын, как көзгө атып жыгат. Бир сапар мен өзүм көргөмүн: жогорку мааланын кутурган бир уюн коктуга байлап коюшкан экен, Улукбек аке алыстан эле атып ийген, атып ийсе ок уйдун оң көзүнөн кирип, сол көзү ченден тешип чыккан. Мен өзүм көргөнүм жок, көргөн балдар айтышат: Улукбек аке ит атса да ар да-

йым көзгө атып жыгат экен. Ошенткенде иттин териси бузулбайт имиш, жогорку сортто өтөт имиш.

Анткени менен Улукбек аке итти көп деле атпайт, итке караганда суурду көп атат. Туш келип калса кашкулак, түлкү, арс чычканды да соо куткарбайт. Деги терисин өткөрсө боло турган жаныбардын баарын ылгабай ата берет. Ошентип жатса деле аны эл эмнегедир «Ит атаар» деп айтат. Улукбек аке ушул ылакап атына мас болуп алганда аябай арданат. «Мен ит атаар эмесмин!— деп элге жар салып бакырат.— Мен «Заготжипсыройго» ыштатны акотник-агинтмин!»

Анын минтип айтканы калетсиз чын. Уруштан келген соң Улукбек аке айлыктуу экен деп ушул ишке турган, райондук «Заготживсырьёунун» чоңу Акынбек Коёнкөзовго тогуздап-тогуздап кекилик тартуу кылып, анан менин атамы да арага салып жатып араң орношкон.

Улук акенин аттай кажырлуу бир кара эшеги бар. Аны ко-делегинде Ит атаардын тун уулуна таенеси энчилеп берген экен. А көздө Улукбек аке урушта экен, уруштан ал кара коделек кадыресе эшек болуп калганда келиптир. Өзгөнгө түшөр замат кеч кирип, түнөп кеткени өзбек ашынасыныкына барыптыр, ошо жерден эшекчен базарчылап келген тун уулуна кабылыптыр. Тууган үйү көзүнөн учкан Ит атаар түнгө карабай кыштакка жол тартыптыр. Уулу экөө кара эшекти алмак-салмак минип отурушуп үйлөрүнө таңга жуук келишиптир. Үй-бүлөсү түгөл экенин көрүп Улукбек акенин көңүлү жайланыптыр. «Он беш күндөн бери уйкум кана элек, бир алп уйку салбасам болбойт— дептир ал бала-чакасына.— Эртеңкиге чейин келгеними эч ким билбесин, мишайт кылышат.»

Ал айтканындай эле туура бир сутка уктап, эртеси шашкеде эшегинин айкырыгынан ойгонуптур. Ойгонору менен: «О коңгуроодой болгон доошуңан айланайын!— деп эшегине жалынып жибериптир.— Ак жолтой экен, жаныбарым, ак жолтой экен!» Кийин өзүнө учурашканы келгендерге да: «Ак жолтой эшек экен, уулум экөө мени Өзгөндөн тозуп алышпадыбы,— деп тамашасы жок мактана бериптир.— Түшүндө эшек минген кишинин иши оңолот имиш. Мен кызылдай өлүмдөн эсен-соо кайттым, үйүмө түшүмдө эмес, өңүмдө эшек минип келдим. Буюрса, ыкыбалым көтөрүлөт экен!».

Улукбек аке кара эшегин жанындай көрөт, дайыма «Кара айгыр» деп ардак менен атап, күлүк аттан бетер бапестеп багат. Бирөөгө асти мингизбейт, сураган кишиге өлүмү бербейт. «О кайбар эй, өзүмү «сен» деп, кара айгырды «сиз» деп жүрсөм, кулакка гана койгулап иштеткиң бар ээ?!»— деп кергиштейт. Ошентет да карт кекирип коёт. Мунусу — бир чети «сөз

бүтү» дегендин, бир чети « бозого тоюп алдым эле» дегендин болгиси.

Ал жайдыр-кыштыр үзбөй бозо салдырат. Тобуна аралаштырып бере берип эшегин да бозокор кылып алыптыр. Улукбек аке анда-санда бозодон аракка да кирип кетет. Өзү арак ичкенде эшегин да кур ооз калтырбайт экен. «Ит атаар оңбойт, киши кылбагандын баарын ушу кылат,— деп чоң кишилер күлүп калышат.— Кичинеден берип жүрүп эшегин да аракка үйрөтүп коюптур, капырай!».

Улукбек акенин ошентээри деле ырас окшойт. Ал айына бир жолу райондун борборуна тери өткөргөнү барат. Ошондо эшегине куудураган терилерин үйө артып алып соо кетет да, кайра эшегинин жонуна конуп мас кайтат. Нары-бери оолжуп, алды-артына тоңкочуктап, үйүндөгү зайыбы жанында тургансып: «Ой, катын! Катын!»— деп улам-улам чакыра берет. Алкашалка тердеген эшеги да башын кейкейте көтөрүп, куйругун казыктай чычайтып, дегеле алчылана басат; үйүнө жакындаган сайын алкынгандан алкынып, анда-санда буттары чалыштаса болбой адыраңдап, кайра-кайра айкырып кулак тундурат... Эртеси ээси үйүндө башын мыкчый кокуйлап жатса, эшеги малканада өйдө боло албай очорулуп калат.

Улукбек акенин дагы бир кызык жоругу бар. Ал жыл сайын тоокту көп багат, бозодон ичи каарылып же этсиреп кетсе эле бир тоогун чыгаша кылат. Бирок ал тоокту элчилеп мууздап жебейт, дайыма атып жейт. Союла турган тоокту уулу же кызы, алар болбосо башка балдардын бирөө тамбашына алып чыгып, ошо жерден көкөлөтө ыргытып берет, жерде «мантикирис» мылтыкчан даяр турган Улукбек аке «чып» дедире атып калат, тоок кээ-кээде эле жерге тирүү түшпөсө, демейде өлүп түшөт. Тамбашынан мен деле далай тоокту көкөлөтө учуруп бергемин, ошолордун бирөө гана жерге тирүү түшүп, кукулуктап сайга качып жөнөгөн, качып баратканда как койкоктогон башына ок тийип, томолонуп кеткен... Ушинтип тоок атканын Улукбек аке «тирнирөпкө» деп атайт. Тогуна жерге түшкүчө тийгизсе эле ал: «Мынтип тирнирөпкө кылып турбасаң сынай-перче атканды да унутуп каласың»,— деп чүйрүйүп коёт.

Улукбек аке деги кыштагыбызды кеп менен күлкүдөн өкүсүтпөйт. Соосунда кылгандары эле кары-жашка күнүмдүк эрмек болот, ал эми мас чагында кылгандары кыштакты көп күнгө дуулдатат. Элдин баары эртели-кеч Улукбек акенин чалды-куйду жоруктарын айтып күлө берет. Кээ бирөөлөр гана: «Бу башта мындай эмес болчу, уруштан ушинтип айнып кайтты»,— деп калышат. Анын айныганы кеп-сөз болсо эле Жоромшайтан туурадан чыгат. «Ит атаардын кантип айныганын мына

менден сурабайсыңарбы,— деп бак-бак этет ал.— Бу сынай-перлик кылып жүрүп, уруш бүтөрдө десанты вызботко туш болбойт бекен. Барган күнү эле жонуна парашут таңып туруп, айрып-пандан куркуратып таштап ийишиптир. Ит атаарың өлсө да жөн өлбөй калсын, ошондо да элден башкача болом деп шумдуктаныптыр, эл буту менен түшүп атса, ал башы менен жерге түшүптүр, жердин катуусун жаман башы менен сынап көрүптүр. Мунун мээси ошондо козголуп калган, аны силер билбейсиңер, мына, мен билем!»

Былтыр бекен, айтор, бир жолу кечинде атам, жаңы апам, абаларым болуп Улукбек акенин кылыктарын сүйлөшүп отуруп калышты. Мен кыябы келе түшкөндө: «Ит атаар мурда башкача экен го, аскерден айнып келген имиш го?»— деп сөз арасына кыпчылдым. «Каяктан айныйт, апенди чалыш пейли башта эле бар болчу»,— деди атам. Анан ал Улукбек акенин жаш чагын эскере кетти: «О илгери, анда калкоз жаңыдан куралып жаткан маал, мен тоодон түшүп келайтсам, капталдагы долононун түбүнөн эле бир кол сербеңдейт. Карасам — ушу Улукбек. Бирдемени өңүп отурганбы, мага «токтой тур эле токтой тур!» дегенсип кол жаңсайт. Аттын башын тартып, карап калдым. Улукбек мынтыгын жол жакка сунуп, көпкө дейре шыкшыйып мээлеп, бир маалда атып ийди. Ал мынтыгын сүйрөй чуркады, мен аттын башын коё бердим. Ок тийген ченге жетип барсак, эчтеме жок. Бозала болуп осолдой түшкөн Улукбек чөптүн арасын бир тээп: «Коён дедим эле, тезек экен!»— деп ырсайып турбаспы.»

Атам сөзүн бүтөр-бүтпөй баарыбыз дуу күлүп ийдик. Жаңы апам аябай ыкшып күлүп, көзүнүн жашын жоолугунун учу менен сүртө берип, атаман: «Баягы кароолчу болгондогусун айтып берсең?»— деп сурады. Атам бир паска башын кыйшайта күлүмсүрөп турду да, кайра кепке кирди:

«Уруштан мурда кароолчу да кылып көрбөдүкпү бу Ит атаарды. Калкоздун кянсысына¹ үйү жакын, кирип-чыгып карап турат дегенбиз. Караарын го жакшы эле карап жүрдү, калпычылыгы бизди аябай жадатты. Мен ошондо билбедимби, калпты бир шумдук айтат экен, капырай! Бүгүн сенден бирдеме укса, эрте-си эле аны сага таптакыр башка кылып кайра айтып берет. Айтып берсе, кечээ эле өзүң айтканды кайра өзүң тааныбай каласың. Кайдыгер калп айтса го мейли эле, калпына калкоздун ишин аралаштырып ийбедиби. Мен билбей жүрө берипмин, Улукбек менин атыман калптарды шыпырылтып, мага айтпагандын баарын айттырып, оозу менен орок оро бериптир. Мага туюк сүйлөп таарынгандар эле көбөйүп кетти. Бир күнү ушул

¹ Кянся (кэнсэ) — кантора, канцелярия.

эли Маати-кокуй келип, мага туюк таарыныч айтып калды. Сурамжылап атып аныгына жетсем, Маати-кокуй Улукбектин дайны жок калпын чын көрүп үрпөйүп коркуп алыптыр. «Айдап кел ошо найсапты!» дедим. Маати-кокуй Ит атаарды алаңдатып ээрчитип келди. «Эй, жаны жок, Маатини кулакка тарттырам деп качан айттым эле сага?». Ушундай десем, жаны жок Ит атаар: «Мен аны жөн эле айтып койгомун»,— деп чүйрүйүп, турбаспы! Жети атасын калтырбай ашатып сөгүп, эсинен кеткис кылдым. Ошондо деле ал калп айтканын койгон жок. Дагы бир күнү мага Айдараалы-бакырчаак келет. Ал өзү алды-артын карабаган аңгүдүк неме го. Анысы аз келгенсип, чаарбаштыгы да бар. Ал күүлөнүп кирип келип эле: «Ит экенсиң!»— деди. Анан мени «ит» деп туюк кекетип, наркы-терки зиркилдеп баса берди. «Ырас, менде итчилик бар, мойнума алам,— деп тамашага чалымыш болдум.— Эми сенде да итчилик болуп атпайбы. Ачыгын айтчы деги, эмне дартың бар?» Ушинтсем, Бакырчаак ого бетер бакырбаспы. Менин жиним келе түштү. «Ой, ормойгон арамы, бакырбай ачыгын жай айтчы!»— деп кыйкырдым. Ал менден бешбетер бакырды: «Ачыгын сен айт! Мага келген ордон кана? Өзүмкүн өзүмө бер, ит!» Экөөбүз бакырышып атып араң түшүнүштүк. Көрсө, оңбогон Улукбек Айдараалыга: «Сен экөөбүзгө Калийнин аксакалдан эки орден келген экен, мен өзүмкүн алып катып койдум, ушу сеникин раис өзү алып алды окшойт»,— дептир. Бакырчаактын күүлөнүп келип мага мурду менен бир тийгони ошол экен. Экөөбүз туткакташкан бойдон Улукбектикини кирип бардык. «Эй, жаны жок, экөөңөргө Калиниңден качан орден келди эле, ыя?— деп кыйкырып кирдим. Ит атаар дагы эле баягысын айтып турбаспы: «Мен аны жөн эле айтып койгомун». Жаным чыгып кетти. «Жөн эле айта бересиңби, найсап! Эмне, оозуңа алың жотпойби?» Ошондо да Улукбектен сөз качып күтүлбайт. «Оозуман чыгып кетсе эмне кылайын!»— деп кайра мага догурунуп жүрбөйбү! Ошо жерден Айдараалы-бакырчаак мага: «Сөзүмдү кайра алдым, жолдош раис,— деп коюп, Ит атаарга атырылып кирди.— Мына, сен ит экенсиң!!»

«Аны кароолчудан бошоткуча шашпадымбы,— деди атам нүлкү басылганда.— Блларыбызды кагыштырып, арабызга от жагып ийбосин деп чочуладым. Көрсө, бечаранын ошентейин деген дело ою жок экен. Өзү айткандай, калпты жөн эле айта берет экен. Иштөбөй тура албаган дыйкан адамдар болот, алар көрээли-көчкө тыным билбей кажына берет, кажынып турбаса ооруп калат. Бу Улукбек да ошолордой эле неме окшойт, калп айтып турбаса оорумак тургай өлүп деле калабы дейм а жаны жок. Байкап көрсөм, бу дагы бир дыйкан экен, калптын дыйканы экен. Биз анын ошондойун билбейт экенбиз. Ит атаар кийин

ушу майда балдарды ырас таап алды. Балдарга эмне? Калпыбы, чыныбы, кызык сөз болсо жыргап уга беришет да. Улукбек болсо курсагында кайнаган бугун ырас чыгарып алат».

Улукбек аке калп жагынан биздин кыштак түгүл, бүт район боюнча эч кимди алдына чыгарбайт имиш. Чоң кишилердин баары ушундай деп айтышат. Жоро-шайтан болсо: «Кудая шүгүр, биздин уруу башкасынан жутаса да, калптан жутабайт,— деп бакылдап калат.— Мына, чынды чыңыртып айткан мен деле кээ-кээде апыртып коём. Анча-мынча апыртпаган киши да кишиби?! Көбүбүздүн эле калпыбыз бар, бирок барыбыз Ит атаардын жанында шоона эшпей калабыз».

Жоро-шайтан Улукбек аке тууралуу ушул сыңары тамашалуу бирдемелерди үстөкө-босток чыгара берет. Баарынан да анын «Азирети Калп-калпа» деп чыгарганы аябай кызык. Ал калпты кадыресе кишидей кылып жандандырып айтат, ага «Азирети Калп-калпа» деген ат коюп, эшек миндирип, селде чалдырып, сүлкүлдөтүп эл кыдыртып коёт.

Ошо Азирети Калп-калпа илгери биздин кыштакка келген имиш да, кийин калпычы боло турган балтыр бешик балдардын үйлөрүн текши кыдырып чыккан имиш. Ал болочок калпычылардын кээ биринин бетинен өөп, кээ бирин башынан сылай эркелетип, кээ бирин батага маарытыптыр, кээ бириникинен чай ичип, кээ бириникине түнөптүр, кээ биринин атасына эле алыстан салам айтып өтүптүр. Ошондо Азирети Калп-калпа Улукбек акеникине үч күн катар коно жатып, кетээринде ага ак батасын берип, оозуна түкүрүп кетиптир. Калп-калпа оозун толтура түкүргөндө болочок Ит атаар какап-чакап, азыраак жийиркене түшүптүр. Анын жийиркенгендей чүйрүйүп калганы ошондон экен.

Жоро-шайтан ушуларды укмуштантып сүйлөп келип: «Калпты Ит атаардай кылып айтыш кыйын, ага дуба кеткен,— деп багжаңдайт да, артынан каракүчкө өкүнүмүш болот.— Аттиң ай-я, ошондо Азирети Калп-калпа биздин туштан атама салам айтып өткөн экен, атам «түшүңүз» деп чакырса болбой койгон экен, ошонун азабынан мен калпты жарытып айта албай жүрбөйүмбү!».

Чоң кишилердин арасында Улукбек акеге сөйкөнбөй сүйлөгөнү жокко эсе. Жадагалса эки сөздүн башын кошо албаган ноноктор менен өтүгүн майрыйта баскан ашкебилер да ага сынтагып сүйлөйт. «Эй, Ит атаар!— деп келишет ошолор.— Кана, өрдөктөрүңөн бирди-экини учуруп койбойсуңбу?» Мындай арсыз шакабаларды го Улукбек аке чиркей талагандай да көрбөйт. Баарынан Жоро-шайтандын асылганы жаман. Ал көрүнгөн жерде Улукбек акеге жабышып, а жок жерде деле ага тийиштирип күлкүлүү кеп-сөз чыгарганы чыгарган. Өрдөктүн жапайысын же

бакмасын көргөндө: «Ит атаардын өрдөгү го, быякта эмне кылып жүрөт?»—дегендей бирдеме айтпай койбойт. Бая күнү эле устакананын алдында Жоро-шайтандын элди күлдүрүп атканын уккамын.

«Айтты-айтты дээрсиңер, калптын беш жылдык пыланын Ит атаар быйыл эле бүткөрүп коёт, —деп бакылдап отурган Жоро-шайтан. —Быйыл өрдөктөрү бир укмуш балалаптыр! Кызматым кыйын эмеспи, өгүнү кечке маал кызматтан чарчап келайтсам, биздин үйдүн үстүнөн эле бир куш чарк айланып учат. Үнү кудайга жетчүдөй боздоп каркылдайт шоруң каткыр. Сүйгөн жарым Жаркынай сулуудан: «Бу кайсы куш?»—деп сурадым. Ошондо Жаркынайым жаркылдап айтып калды: «Балаңын кылганы да! Безери балаң балдарын апкеле бериптир, эми энеси ушинтип эле безилдеп атат». Көрсө, жанагы менин жарыбагырым темселеп жүрүп Сасык-Булактын сазынан талаа өрдөктүн уясын таап алыптыр, сегиз балапаны бар экен, энесин чыркыратып туруп эле баарын койнуна салып үйгө жөнөптүр, эне өрдөк артынан үйгө чейин безилдеп ээрчип келиптир. Өзүңөр билесиңер, мен бала-чакага тим эле кыргыйдай тиет эмесминби. «О, делдейген кулагыңды сенин! Баарын бүтүрүп эми ушу уурулукка өттүңбү? Бирөөнүн өрдөгүн башыңа урасыңбы, ыя?» Ушундай деп күпүлдөсөм, чычкагым өзүмү айныбай тарткан экен, кайра мага каяша айтып жүрбөйбү. «Эмне, сени кудайдын өрдөктөрүнө да корукчу койду беле? Бу талаа өрдөктүн балдары, Сасык-Булактан таап келдим»,—деп турат да кысталак. Анда мен: «О делдейген кулак-мулагыңды!—деп ого бетер күпүлдөбөйт бекемин. —Кудайдыкы эмес эле, Улукбек акеңки бул өрдөк! Элден жашырып сазга катып койсо, сен балапандарын уурдап келе берипсиң. Өрдөктөрү жок эми кантип оокат кылат Ит атаар акең? Бар, каерден алсаң, ошо жерге жеткирип кел!» Ит атаардын балапан өрдөктөрүн ошентип баламан кайра көтөртүп ийдим. Ырас кылыпмынбы, ыя?»

Жоро-шайтандын ушундай апыртмаларына чоң кишилер кыраан-каткы түшүп күлүшөт. «Атаңа ыракмат, шайтан, Ит атаарды куп кана келиштиресиң да!»—деп көтөрө чалып мактап да коюшат. Ошого эрдемсиген Жоро-шайтан кээде аша чаап, өтө эле олдоксон тамаша кылып жиберет. Мурдаагы жылы—анда мен үчүнчү класста окучу элем—обу жок ойнойм деп ал Улукбек акени бөөдө өлтүрүп ала жаздаган.

Ошо сапар биз, кичинекей балдар, дем алыш күнү Улукбек акенин короосундагы чарпаяга батпай тыгылышып отурганбыз. Улукбек аке болсо бизге аңгеме салып берип аткан. Аңгеме кызып калганда атчан бирөө короого дүпүрөтүп кирип

келди. Жалт карай салсак, Жоро-шайтан экен. «Эй, Ит атаар, балдарга өрдөгүңүн учканын көрсөтүп отурасыңбы?— деп барк этти ал.—Тоокторуну аткыча оозуңан учкан өрдөктөрүңү ата берсең го, качан эле кырып бүтүрөт элең. Эми жерге-сууга батпай быкылдап кетиптир, башкалар атып убара болуп атат. Капчыгайдан бир мадырабаш атып алган экен, мен: «Келе, бер, бул биздин Ит атаардыкы!»— деп колунан жулуп алдым. Ме, өрдөгүңү өзүң ал! Ха-ха-ха! Бышырып же! Ха-ха-ха!» Жоро-шайтан артына жашырып турган өлүк өрдөгүн биз жакка серпип ийип, каткырган бойдон атынын башын бурганча, өрдөк как ортобузга талп этип, канаттарын жайып жатып калды. Улукбек аке колдорун серең эттире селт чочуп кетти да, тула боюн жыйра чалкалап, көздөрүн алайткандан алайтып барып, кайра бүкчүйө түштү, бетин ыйлап ийчүдөй тырыштырып, мурдун чүйрүйткөндөн чүйрүйтүп, көкүрөгүн апчий кармап, онтолоп жиберди...

Аялы бетине суу чачып, колу-бутун укалап, эптеп эсине келтирип үйүнө колтуктап киргизип баратса, Улукбек аке бизге кылчая берип, үлдүрөгөн үнү менен: «Капа... болбогула... балдар... көрдүңөр го... табым кичине... айный түштү»,— деди. Биз ошондо Улукбек акеге боорубуз ачып, Жоро-шайтандын ырайымсыз тамашасына кыжырыбыз кайнап, үй-үйлөрүбүзгө шылкыйып сабыры суз тараганбыз.

Улукбек акенин аябай жаман көргөн кишиси эле ушу Жоро-шайтан болсо керек. Ал аны касташкан жоосунан бешбетер жек көрөт, жек көргөнү ушунчалык — Жоро-шайтандын атын угар замат чүйрүгү мурду ого бетер чүйрүйүп, дүңүрөйгөн өңү каракөк тарта түшөт, титирендеген жука эриндерин кыбыратып, ичинен сөгүнүп жиберет. Ал Жоро-шайтандын изин баскандан жалтайлап турат, а жүргөн жерден жаа бою качып өтөт. Кокус экөө беттеше калса, Жоро-шайтан чап эле ага асыла кетет, Улукбек аке болсо каяша айтканга бурчасы келбей, ызырынып купуя сөгүнгөн бойдон качып жөнөйт. Бирок ал бизге айтып берчү аңгемелеринде Жоро-шайтандан каалашынча өчүн алат, ага адамда бар жамандыктын баарын жамап сүрөттөп, моо-кум-табасын аябай кандырат, анын абийрин тим эле айрандай ашатып төгөт. Улукбек аке кас душманына үйүндө отуруп алып ушундай каяша айтат!

Ал чоң кишилердин калгандарын деле жакшы көрүп жарытпайт, алар топтошуп турган жерге эзели өзү басып барбайт. Барса эле баары туш-туштан чыгышып, шакаба чегип кажышып, аны жүдөтүп ийишет. Ошонун айынан ал айылдагы ак тилектүү тойлорго да көз көрсөтпөйт. Мен телпеңдеп дегеле той аттуудан кур калбайм, ошо тойлордун биринен да Улукбек акени

көрө элекмин. Көп кишилүү жыйындардан анын үзбөй барганы эле тажия¹ экен. Бирок тажияларга барганда ал эркектерге кошулбай, аялдардын арасына отуруп алат экен. Анын ошентээрин мен таенемин тажиясында көрбөдүмбү.

Ал өзү жалгыз алыстан өкүрүп келип, өкүргөн бойдон сөөк жаткан боз үйгө кирип кетти. Кайра эшикке чыкканда короодо топ-топ болуп отурушкан эркектерге сыртын салып, аялдар отурган жакка басты. Эркектер дуу күлүп ийишти. Алардын бирөө: «Эй, Ит атаар, катындардын ичинде суутуп коюптурбу, бас бери!»— деп кыйкырды. «О силердин атаңардын арбагына! — деп кыжынды Улукбек аке отурганы жатып.— Силерден көрө катындар жакшы, ушулар менен эле отурам.» Аял-эркек бири калбай кыраан-каткы түштү. Дагы бир эркек күлкүгө аралаш дабыш салды: «Бу сен качантан бери катын болуп калдың элс?» Улукбек аке да жемин жедирбей: «О сенин атаңын арбагына!— деп корс этти.— Сендей эркек болгуча, катын эле болом!» Баары тоң күлкүдөн дагы кыйракан түштү. Анан бири биринен кыйынсыган тамашакөйлөр туш тараптан каптап киргенде, бечара Улукбек аке талоонго түшкөн итке окшоп кылчаңдап жооп беришкө да чамасы келбей калды. Эки далысы уңкуя чыккыча башын томон түшүрүп, кулагын жапырып, түнөргөндөн түнөрүп, чүйрүйгөндөн чүйрүйүп, тек жука эриндерин кыбырлата ичинен сөгүнүп, отурган жерине белчесинен батып кеткенсиди. Анын ошо кыяпаты мага үлүлканасына кире качкан үлүлдөй көрүндү.

Дети Улукбек аке чоң кишилердин тобун көргөндө эле чоңуңкурап, үлүлдөй жымырылып, алардын жанынан сыртын салып өткөнгө камынып, кулагын жапыра баштайт. Көчөгө чыкса эле мурчунгандан мурчуюп, кабагын карыш түшүрүп алат. Ошентип алганы, дүңүройгон оңу менен чүйрүйгү мурдуна кошулуп, анын көбөтесин ого бетер келиштирип таштайт.

Анан калса анын ыраңы аябай эле калаты-кызык. Жаңыдан торөлгөндө киндик энеси аны сүйүнчүлөп көрсөткөнү алпарса, чоң энеси катуу чочуп кеткен имиш: «Апей! Маймыл го мунуң, апар нары!».. Улукбек акенин ынды кара ыраңы чын эле серт, көргөн кишини чочуткудай эле бар. Мурду болсо кимдир бирөө учунан чымчый кармап, анан ылдый карай чоё тартып, кайра ныгыра басып койгондой. Же өтө катуу жийиркенген бойдон бетине биротоло катып калгандай. Айтор, ал жай убакта эле көзү көргөндүн баарын жактырбай мурдун чүйрүп жүргөнсүйт, ал эми кабак түйө мурчуюп алса, жарык дүйнөдөн көңүлү аябай жипкирип турган сыяктанып калат.

¹ Тажия — сөөк коюу жерөлгөсү, кара аш.

Чоң кишилер менен оту анча күйүшпөгөн Улукбек аке биздей балдар менен, айрыкча бизден да кичинекейлер менен аябай ынак. Бизди көргөндө анын кабагы жарк этип, бетинде жылмаюу кылактап, дүңүрөйгөн ырайында кандайдыр бир мээрим пайда болот, атүгүл мурдун чүйрүп жийиркенгенсип турганы да жазыла түшкөнсүйт. Биз үйүнө барганда ал чын көңүлүнөн кубанып кетет, кашка тиштерин жарк эттире күлө багып, ордунан шарт ыргып турат, үстүнө дегеле ызааттуу меймандары кирип келгендей бүлүнүп, жетине албай калдаңдап калат. «Эй, катын!— деп ашкана үйүнө бакырат. — Балдар келди, төшөк салып, чай кайнат!» Анан отурган жерибизге көрпөчө төшөтүп, астыбызга дасторкон жайдырат. Өзү бозодон согот, биз нан жеп, чай ичебиз.

Ал бизди өзү менен тең барабар кишидей көрөт, биз тургай кичинекейлерге деле, жанагы мектепке бара элек балдар бар го, ошолорго деле теңтушча сүйлөп, теңтушча мамиле кылат. Анын жанында отурганда биз өзүбүздү кадыресе чоң кишидей сезип кетебиз. А чоң кишилер анын биз менен мамыр-жумур алакасын жактыра беришпей: «Атан төө мас болсо, тайлак төө менен дос болот»,— деп калышат.

Бирок бизди Улукбек акеге шынаарлаткан анын жакшы мамилеси эмес, кызык-кызык кеп-сөздөрү. Ал акыйкатта укмуш сүйлөйт! Кебин мунайым-жай доош менен эле баштайт, адегенде биз анын сөздөрүн мурдунун чүйрүйгөнү, жука эриндеринин кыбыраганы, мурутунун чычайганы, колдорунун серендегени менен кошо угуп-көрүп отурабыз. Анан ал кызыгандан кызый берет, биз болсок кептин кызыгына улам-улам бата бербиз; анан бир маалда аңгеменин таасирине кадыресе арбала баштайбыз да, өзүбүздү өзүбүз унутуп, көрүп турганыбыздын баарын көрбөй, аңгеменин ичине качан чөгүп кеткенибизди да байкабай калабыз.

Анан биздин көз алдыбызга жомоктогудай татынакай көрүнүштөр, бири бирине чиеленишкен укмуш кызык окуялар, опурталдуу бурум-бурумдары көп тагдырлар тизмектешип тартыла берет. Жок, биз ошолордун баарын жөн эле көзүбүз менен көрүп турбай, алардын арасында өзүбүз кошо аралашып жүргөн болобуз, кубангандарга кошулуп кубанычка батабыз, кайгыргандарга кошулуп кайгыга малынабыз, кыйналгандарга кошулуп кыйналыш тартабыз; жомоктогудай акылман сүйлөп, жомоктогудай иштер кылып, жомоктогудай кереметтенип жүргөн Улукбек акенин өзүн кайра-кайра көрө бербиз; жомоктогудай бирде түрү суук, бирде кыянатчыл, бирде коён жүрөк коркок Жоро-шайтанга да көп жолугабыз.

Анткен менен анын айткандары жомок деле эмес, жомок

досең жомокко окшошпогон, китептеги чыгармаларга да анча коошо бербеген кызыктай бир нерселер. Ал көргөн-билгендерин эле айтып жаткансыйт, көбүнчө жеке өзү бышынан кечиргендерин, аңчылыкта жана согушта жасаган иштерин, Жоро-шайтан менен кантип кармашканын кеп кылгансыйт, биздин кыштакта жашап өткөн кишилердин, жылкылардын, иттердин тиричилигинен эле сөз козгоп отургансыйт. Бирок ошолордун баарын таптакыр башкача кылып асемдеп, кубулжутуп, сонундап айтат; анын оозунан бизге ашмалтай-тааныш эле нерселер жомоктун буусуна чайкалгансып чыгат, көрө берип көзүбүзгө көндүм болгон эле кубулуштар таптакыр өзгөрүп, башкача кебете алып, кулпургансып кетет.

Бизге Улукбек акенин ушундай сөздөрүнөн кызык бу дүйнөдө эчтеме жоктой көрүнөт. Мектепке бара электе, атүгүл биринчи-экинчиде окуп жүргөндө биз анын айткандарына жаныгыбыздан жата калып кулак төшөйбүз, алардын калпы-чыны менен деле анча ишибиз болбойт. Тек үчүнчү-төртүнчүгө барганда гана көңүлүбүзгө күнөм саноо башбактап кирет. Буга дагы эле болсо чоң кишилер себепкер. Алар ар дайым биздин көзүбүзчө Улукбек акени келекелей кеп кылышат, апендиникиндей кылык-жоруктарын айтып күлкү салышат, сүйлөсө эле кызылдай калп сүйлөрүн кулагыбызга куя беришет. Анан биз жан-дилибиз менен жакшы көргөн кишибизге башкача карап, айткандарына баштагыдай ишенбей, андан тымызын жатыркай баштайбыз. Бирок айтканы бүт калп экенин билгенде деле биз аны укпай кой албайбыз, карандай калпты шыпырылтып сүйлөп берерин күн мурунтан билип турсак доло аныкына имерчиктеп бара беремиз. Бир гана жаман жорибиз: кичине чоңоё түшкөндөрүбүз Улукбек акенин калптарын үйүнөн жырғап-жыргай угуп алабыз да, сыртка чыкканда чоң кишилерди ээрчип мыскыл кылабыз, а тууралуу улуулардын сүйлөгөнүн сүйлөп кетебиз. Кокус чоң кишилер сурап коюшса, уккандарыбыздын баарын «Ит атаардын жаңы калптары» деп догөлө келекелүү кылып айтып калабыз.

Мен да азыр кичине чоңоюп, бешинчиден окуп жүрөм. Улукбек акенин көп-сөзүн үйүнөн майда балдар менен кошо машырканып угуп, анан тышка чыксам эле чоң кишилер тарабына өтө качам. Сурагандарга атүгүл Ит атаардын кантип сүйлөгөнүн тамашалап туурап, калптарын мазактамыш болуп кайта айтып берем.

...Мен Улукбек акеникине жеткенче көз байланайын деп калды. Ачык эшиктен шырп алдырбай кирип барсам, ал өз төрүндө сүйлөп отурган экен. Оң-сол жагында уй мүйүз тартып кыдыракей отурган жалаң кичине балдар. Терезе текчесинде өлүм-

сөк кызгылт-күүгүм жарык чыгарган жетинчи чырак. Ортодо жая салынган эски чыт дасторкон, дасторкондун ар кайсы жеринде загыра нандын кесек-кесек сындырымдары, кырлары кетилген үч чай пияла, бирөөнүн эки жеринде кадоосу бар. Пиялалардын чайы куюлган бойдон ичилбей туруптур, бир гана Улукбек акенин астындагы жыгач кесе бошогон экен, ичинде агарып бозонун жугу калыптыр.

Улукбек аке сүйлөгөндүн кызуусуна кирип, угуп отургандар да кызыкка аябай баткан экен, мен кирип барганда бирөө да мага назар бөлгөн жок, эси-дартын кепке алдырып койгон немелер менин киргеними чын эле байкашкан жок. Салам айтайын-айтайын деп барып, бирок саламым аликсиз калабы деп оозумду тартып алдым, отургандардын четки катарына барып көчүк бастым.

Ит атаар учуп кетчүдөй теминип-теминип, колдорун арбаңдатып, жанын сабай чамынып сүйлөп жатса, төрдөгү текчеге жыйылган жүктүн боорунда калдайган чоң көлөкөсү арбаңтарбаң ойноп жатты; ынды кара бети кызууланып, коңур майланышып, кызгылт-күүгүм жарыкка күңүрт жылтылдап, алайган көздөрү менен күрөк тиштери жарк-жарк этип турду. Мурдун чүйрүйтүп, чычайган муруттарын сербеңдетип, шилекейин уурттарына көбүртө чыгарып, тиштеринин арасынан чачыратып, чамынгандан чамынып жаңшай берди. Мени адегенде анын кыймыл-аракети көбүрөөк алагды кылды, сөзүнүн мааниси аңсезимиме анча жете берген жок, кептин жайын бир кыйладан кийин гана боолголой баштадым.

Башын укпай калганыман аңгеменин жибин кармай албай, кызыгына кире албай тирмее кулак төшөп отурсам, Ит атаар каптысынан мандашын жаза коюп чөгөлөй берди. Аңгыча болбой колдору менен шап жер таянып, итчесинен чочоё калды; анан оозу менен: «Ошондо жаны кашайган кайран Көк Добул желке жүнүн үрпөйтүп, көздөрүн панардай балбылдатып, мына минтип асманга телмирип, мына минтип уңулдап»,—деди да, итчесинен улуп-улуп жиберди; куду иттин өзүнө окшотуп үргөн боюнча жайылуу дасторкондун үстүнөн эле жөрмөлөп кетти; тизеси менен кара кесени аңтара жыгып, зыгыра нандын сыныктарын жалпайта басып, дасторконду сыдыра тартты; пиялалар дасторкон менен кошо акырын сүйрөлүп, бирөө кыңырайып барып жыгылып, чайы тегүлдү. Мен бирс күлүп ийдим. Отурган кичинекей балдардын бирөө да күлгөн жок, аларды аңгеме ушунча арбап салган экен, дасторкондун үстүнөн көз ачып-жумганча жөрмөлөп өтүп, эми шалчанын үстүндө жөрмөлөп үрүп бараткан Ит атаарды баары текши күн карамадай ээрчий карашып, жалдырагандан жалдырап отурушту. Улукбек аке өйдө боло койду да, бир те-

роң дем алып, кебин улаган бойдон өз орду жакка басты. Отур-гандардын аркасы менен сүйлөп өтүп баратса, балдар кезиге-син кержейтип анын оозуна акыя карап калышты.

Улукбек аке баягысындай эле эргип-эргип сүйлөп жатты. Мен литкандарына кунт коё баштасам да, дагы бир азга анын кызуу-ланган ыраңын, сербеңдеген колун, арбаңдаган көлөкөсүн көрүп отурдум, кеп-сөзгө көшүлгөн кичинекей балдардын эс-учун билбей делдейип, аңкайгандан аңкайып отурганы да баамыма урунуп турду. Мунун баары качан парасатыма илинбей калганын билбейм, аңгемеге аз-аздан тартыла берип, бир убакта ага бир-отоло жутулуп кетипмин...

Мен эл жатаарга жакын балдардын шары менен дүрбөп чы-гып, биз тараптан көлгөн үч балага кошулуп баса берипмин. Эшикке чыгаарым менен ал үчөөнө чоңдук кылып, баштарын капкыштырып ойноп, бирөөнүн жаркырак-сары тоголуу аскер ке-мерин чечип алып, анысын талаштырып ыйлатып, айтор, ошолор-ду эрмөктөп коло берип, үйгө жакындаганда гана эсime жара чыкканын билип жүрөм. «Итти атып берсин» деген атамдын ама-натын айтканы барып, кепке алаксып унутуп жүрө берипмин.

Улукбек ако ушундай укмуш сүйлөйт! Ушундан улам Жоро-шайтан мамындай бир күйдүргү тамаша чыгарып жүрбөйбү.

Койкап деген жерде Дажаал деген бир шумурай шумдук бар экен, ал темир дубалы бир кулач калың туюк тамга камалып жатат имиш. Ошо Дажаал күн сайын куптандан багымдатка чейин калың темир дубалын тили менен жалай берип кагаздай кылып жукартат экен, анан күн сайын эртең менен багымдат намазга азан айтылганда кагаздай жукарган дубал кайра баштагыдай то-ло түшөт экен. Акыр заманда, жумурай журт динден безип, азан таптакыр чакырылбай калган бир таңзаарда Дажаал дуба-лын тешип чыгат имиш, көк эшегине тетири минип алып, коңгу-роолорун шалдыратып, керней-сурнайын күпүлдөтүп, ыр-күүлө-рүн безелентип эл аралап жөнөйт имиш. Ошондо элдин баары Дажаалдын кубулжуган ыр-күүсүнө эрип, тарака-турак тамаша-сына азгырылып, артынан калбай ээрчип бара берип, түз эле дозоктун отуна кирип кетет имиш.

Жоро-шайтан ушу диний жомокту дегеле ойкуштантып айтып колет да, анан: «Бу Ит атаар да ошо Дажаалга окшогон бир неме да! — деп арсаңдап күлөт. — Керней-сурнайдын деле кереги жок, аны ушул эле кара эшегине тетири миндирип, ушу айтып жүргөн калптарын эле айттырып койсо, биздин балдар бири кал-бай артынан ээрчип кете берет. Кулактарын делдейтип бара бе-рип жердин түбүнө кирип барганын деле билбей калчудай кыс-талактар.»

Чоң кишилер Улукбек акенин аңгемелерин өз кулактары ме-

нен угуп көрбөй эле сыртынан өгөйлөп, баарын кызылдай калпка чыгарып, кур бекер мазактап күлүп жүрөт окшобойбу. Кокустан кулак салып калышса, алар деле ошо «калп» дегендерди бизден бешбетер ынтызарланып угат экен. Муну былтыркы бир көргөнүмөн улам айтып жатам.

Ошо былтыры Улукбек аке үйүндө бизге сүйлөп берип атса, үстүбүзгө Байымбет деген чал кирип келди. Үй ээси менен эсен-соолук сурашкандан кийин төр жакка өтүп, куду менин маңдайыма мандаш токунду. Улукбек аке анын эмне иш менен келгенин сурамжылады. Ал сунулган чайды эңкейип ала берип: «Бир иш бар, анан өзүңө айтам, кебиңи сого бер»,— деди да, чайын иче баштады.

Ит атаар аңгемесин кайра улаганда, мен кепке кулак салганча маңдайымдагы Байымбет абышканын жүдөмүш кебетесин, дайыма уйпаланып жүргөн сакалын, чүрүшкөн бетин көрүп отурдум. Кеп өтпөй абышка көзүмөн кайым болгон экен, бир кезде аңгеменин таасиринен бир аз бошоно түшсөм, ал кайра бааыма урунду. Башы саал кылжыйып, кетик тиш оозу болор-болбос ачылып, бети күлүмсүрөөгө толуп туруптур. Бир саамга тунарган көздөрүн Ит атаардын оозунан албай дал болуп отуруп, ууртунан шилекейи шыр куюлуп кеткенде гана эсине келе калды да, башын чайкап күлүп, тамашалап жиберди: «Кысталак, калп айтып атасың, калп айткан менен жакшы айтып атасың!»

Мурдагы жылы биздин Түмөн Анжиянга барып келген эле. «Ит атаар семичке сатканы жөнөп атыптыр, мен дагы барып келем»,— деп делгирип калганынан атам аны төрт кап семичке менен Улукбек акеге кошуп берген. Кайра келгенде чоң шаардан кандай кызыктар көргөнүн сурасак, Түмөн жарытып деле айтып бере алган жок. Анын шаардан ала келген сөздөрү бат эле түгөнүп калган. Улукбек аке болсо шаарга барып келгиче көргөн-билгендерин бир айга жакын айтып да түгөтө албай койгон. Анын ошо түгөнбөгөн аңгемелерин Түмөн да үч күн катары мага кошулуп барып угуп көргөн. Үчүнчү күнү экөөбүз Улукбек акеникинен кайтып келатканда: «Анжиянга бекер эле барыпмын,— деп Түмөн чын эле арман кылган.— Барбай эле баарын Ит атаардан угуп алсам, баргандан кызыгыраак болмок экен».

Чынында да Улукбек аке жанып-күйүп, жанын сабап, эргип-эргип укмуштай калп айтчу эле. А сыңары куюлуштуруп, кызыктырып, кубулжутуп сүйлөгөн кишини мен эмгиче эч жерден көрө элекмин. Ушу азыр ойлоп баксам, кыштак калкы «калпычы» деп жаманатты кылган куник адам жанын жеген жалганчы деле эмес экен. Ал тек көркөм сөздүн ашкан жөндөмдүү сүрөтчүсү, күпөкүндүзү жердеги чыладан жылдыздуу тунук асманды көрө билген кыраакы романтик, кудай сыяктуу кыялында жоктон

бар жарата алган керемет фантазёр экен. Табият чиркиниң адилет эмеспи, саал ырайсыз жаратып койгонун төлөгөнсүп Улукбек акеге сулуу дил, учкул кыял, сезимтал көңүл берип койгон турбайбы.

Атаганат, ошо башкача жаралган адамдын элдир-селдир эле кат таанып, караңгы бойдон калганын карабайсыңарбы! Кокус чоң билим алган болсо, андан атагы таш жарган жазуучу чыкпайт беле, чиркин дүйнө!

Эми Улукбек акенин билим ала албай калганын арман кылып айтканда не, айтпаганда не — какшанып жер сабасак да, ал өксүк кайра ордуна толбойт го, аттигиниң. Биз канимет кылчу бир гана нерсе бар: Улукбек акенин бир тууган жээни таякесинин окубай калганынын кээсин колунан келишинче эле чыгарды окшойт, ошо жээни бир кезде окуудан өксүгөн таякеси үчүн да окуп, анын илим-билимде калган өчүн эселеп алып берди окшойт.

Улукбек акенин бир тууган жээни орто мектепте он жыл, жогорку окуу жайында беш жыл, аспирантурада үч жыл окуган, анан Москвадагы квалификация көтөрүү курсунда бир жыл, чоң илимий кызматкер абалында (докторантурада) эки жыл жүргөн. Былтыр философия илиминин доктору деген илимий даража алган. Бир жагынан таякесин айныбай эле тарткан экен: докторлук диссертациясын жактаганда илимий советтин мүчөлөрүнө банкет бермек түгүл, оппоненттерин да үйүнө чакырып койгон жок ко, оңбогур! Ырас, биз (айылдаштары) элди туурап туугансыгандан ага банкет өткөрүү жагын жакшы эле эскерткенбиз. Бирок ал: «Мен диссертациямды өзүм эле жазгамын,— деп кесе айткан. — Мен эчкимге милдеткер эмесмин. Анын үстүнө өзүм жалаң айлыкка караган кишимин, банкет өткөрчү бекер тыйыным жок».

Анткен менен Улукбек акенин жээни илимдин артынан сая түшкөн неме. Тирмейип китеп карай берип, калп айткан менен болобу, абстракттуу ой жүгүртүүсүн кыйла эле өөрчүтүп алган. Ар кандай факт колуна тийсе же оозундан кайдыгер эле бирдеме чыгып кетсе, ал аны дароо философиялык категориялардын торуна сала коюп, ошо замат жалпылап жиберет. Бир гана кемчил жери: таякесинин көркөм шыктуулугун тартпай калыптыр — адабиятка анча кунту жок. Кунт коймок турсун, өлүү жана тирүү классиктерден башка жазуучуларга өйдөтөн текебер карайт. Адабияттын көп сандаган жөнөкөй дыйкандарын жалпы эле интеллектуалдык жагынан, асыресе өз алдынча ойлонуу жагынан бечел калгандар деп эсептейт. Муну купуя гана ойлоп тим болбой, көрүнгөн жерде жарыя айта берет. Өзү тим эле философиянын классиги болуп алгансып айтат! Ошенткени менин мүйү-

зүмдү да сыздатып, куйкамды куруштурат. Мен жеке өзүм үчүн гана эмес, өзүмдүн Толстой болобуз деп боло албай калган жазуучуларым үчүн да арданып күйүп-бышам. Күйгөнүмө чыдабай Улукбек акенин ошо жээни менен кажаңдашып айтыша кетем. Көп учурда ал мени теселдей сөз менен эле туюкка камап, айламы курутат. Бирок жанымга күч келгенде мен да аянбайм, кээде анын талуу жеринен карыштыра кармап, анча-мынча аптыктырып коём. Үч-төрт жыл мурун ошо текеберсиген философ менен талаша кетип, мен аны бир аз мукактантып койгонум күнү бүгүнкүдөй эсимде.

Адегенде экөөбүз «кыргыз бальзамынан» бир флаконду дарылыкка деп суу кошпой ичип алып, анан балалык күндөрүбүздөн мамыр-жумур кеп козгоп отурганбыз. Аны айтып, муну айтып, кызыгандан кызый берип, бир кезде Улукбек акени сөз кыла баштаппыз. Анын кылык-жоругу менен калптарын экөөбүз бир сыйра эскерип өткөндө мен да чочугандай философчулук кыла кеттим.

— А киши чоң художник турбайбы, калпынын баары эле көркөм чыгарма экен,— дедим дегеле килейген чоң жаңылык ачып ийгенсип.— Анысын билбей, биз аны укмуш калпычы деп жүрүпүз.

Бала чактагыларды эстегенденби же тим гана «бальзам» ичкенденби—айтор, саал-паал кыялга алдыргансып, анча-мынча элжирегенсип башын колу менен сүйөй кыңырайып отурган философ:

— Да-а, тагам калп айтканга мастер,— деп ойлуу кобурады.— Сен туура байкапсың, тагам чын эле художник экен... Айылдык Расул Гамзатов экен... Сен токто... үрпөңдөбөй коё тур... Да-а, аны билими жок Гамзатов... караңгы кыргыз Гамзатову десе болчудай...

Ал ошол кыңырайган кыялдуу кейпинде бир аз отурду да, капыстан жандана түштү:

— Сен, молдоке, кызык ойдун башын чыгардың. Азаматсың! Тагам чынында да художник экен, аны ошо художниктик жаратылышы калп айттырып жүргөн сыяктанат. Эми сенин оюңду улап, логикалык чегине жеткирели. Билесиңби, өтө чоң масштабка салып караганда улуу жазуучулардын баары калпычы болуп чыга келет. Токто, токто, сабыр кыл! Ырас, мен чала сабат тагамы классиктерге теңегим келбейт. Алардын маданий-интеллектуалдык деңгээлинде чоң айырма бары чын. Мен көркөм чыгармачылык сыяктуу феномендин түпкү маңызын айтып жатам. Тышкы маанилүү айырмачылыктарына карабастан, тагам менен улуу жазуучулардын арасында кандайдыр бир ички окшоштук бар. Алардын өнүп чыккан тамыры бир. Улуу

жазуучулар, балким, күндөлүк турмушунда калп айтышпастыр, бирок чыгармачылыкка келгенде аларды да тагама окшогон калпычылар деп айтса болот, алардын ар бир чыгармасы гениалдуу калп, татынакай бир жалган элес, азгырмалуу иллюзия...»

Философ ушуну айтканда мен чыдай алган жокмун, жаным чыгып кетти. Аны бура сүйлөтпөй чап кармадым эле, экөөбүз дагы жаакташып калдык. Карапайым жазуучуларыма асылганы аз келгенсип, оңбогон философ эми «чоң калпычылар» деп улуу жазуучуларымы тим койбой атпайбы! Мен аябай күйүп-бышып, классиктеримин таламын тим эле жөжөлөрүн айры куйруктан коргогон тооктой чыркырап талаштым. Философ болсо дегеле кебелип койбой өз айтканын жай жактап отурду. Мен адабий чыгарманын жакшы-жаманы дебей турмуш акыйкатын өзүнчө ык менен чагылдыра турганын айтып безилдедим. Ошентсем, калпычынын калп айтпас жээни жай-баракат гана:

— Эмне, турмушту калп чагылдырбайт бекен? Билгиң келсе, диний түшүнүктөр да реалдуу турмуш көрүнүштөрүнүн аң-сезимде өз алдынча чагылышы болот,— деп каяша кылды.

Айтор, мен «дарт» десем, ал «балээ» дей берди. Заманам жаман куурула баштаганда, кудай жалгап, удургуп турган акылыма бир дурус ой келе калбаспы!

— Кой, башкаларды эмне кылабыз, ушу экөөбүз жакшы билген Ит атаар тагаңы эле алалы,— дедим мен сүйүнүп кетип. — Анын соо киши кылбаганды кылганын, элдикинен башкача жоруктарын, шыпырылткан калптарын сен менден жакшы билесиң — сенин бир тууган тагаң эмеспи. Ошолордун баарын кимдир бирөө так өзүндөй кылып жазып койсо кантесиң? Ошону да калп дейсиңби? Тагаңы куду өзүндөй кылып жазган киши да сага калпычы болобу?

Ушундай деп демитип жиберсем, ал бырс күлүп ийди, оозуна алгылыктуу сөз кирбей, саал буйдалана түштү. Кепке жыгылыштуу болсо ал дайыма ошентип калат.

Атанын кокуй ай-я, олуттуу окурмандарым, силерди дагы эсимен чыгарып, кызыганда кыйшык ала качмайым дагы кармап, итке тиешесиз эле бирдемелерди бабырап кеткен турбайымбы! Улукбек акени узун сабак сөз кылганымын го жөнү бар, канткен менен итими ошо киши атканы жатпайбы. Ал эми жанагы философко эмне жок? Же анын итими бир тиешеси болсочу! Силер деле байкап калдыңар го, деги ал өзү чыгармага оң каарман да, терс каарман да кылып киргизбей турган неме. «Күрүчтүн шылтоосу менен күрмөк суу ичет» дегендей, ал таякеси Улукбек акенин аркасы менен бу баяныма кирип кетти шекилди. Оңбогон философ ошого да ыраазы болбой, дагы сүйлөйм деп жулунуп, дагы кыймыл-аракет жа-

сайм деп кынынан суурулуп жүрбөйбү. Чап кармап, желкесинен ныгыра басып, кынына кайра араң киргизбедимби. Мен классик эмесмин да — шүгүрчүлүк, каармандарыма азырынча күчүм жетет! Капырай, классиктердин каармандары башкача бир ээнбаш болот экен, кээде авторлоруна баш ийбей өз билгенин кылып, оозуна келгенин оттоп, башы ооган жакка дейди басып кете берет экен. Байкуш классиктер болсо эмне кыларын билбей жалдырап отуруп калат экен. Менин азыркы эле философ каарманым да ошолорду окуп алып, анан мага баш бербейм деп ээленип көрдү го, сыягы.

Сабырдуу окурмандарым! Эгер ушу жерге чейин чыдап окуп келсеңер, мен чыдамыңарга «баракелде» айтып кыйкырам да, жанагы философтун байкатпай сөз арасына кирип алганы үчүн силерден кечирим сурайм. Ал эми бул баянымдын көп жери силерге кызык көрүнбөй атса, ага эч кандай кечирим сурабайм. Канчалык ыйынсам да, силердин кыялыңарды удургуткудай, көңүлүңөрдү аптыктыргыдай, сезимиңерди чымыраткыдай кылып жаза албасам кантмек элем? Колуман келгени эле ушул. Көргөнүмү көргөндөй жазып атам, кызык кылам деп курулай калп айтканым жок. Өзүңөр билесиңер, болгонду болгондой жазса ушундай эле чыгат, мындан кызык боло албайт.

...Эсиңерде бардыр, мен баягы түнү аңгемеге алаксыганыман атамын аманатын унутуп айтпай келе бербедим беле? Ошо түндүн эртеси эртелеп мен Улукбек акеникине бардым. Короосуна кире бергенимде, ал кирирээк ак көйнөгүнө чапанын желбегей жамынып, чодойгон кыска дамбалынын узун ычкырын салбыратып, там аркасынан какырынып-түкүрүнүп чыгып келатыптыр. Ал менин саламымды күлө багып алик алды да, чүйрүйүп сурап койду: «А-аа, Сарыбаш, таң атпай жогжоңдоп жетип келипсиң, деги тынччылыкпы?» Мен атамын «Жолборсту атып берсин» деген аманатын айтсам, ал менден иттин айып-кылмышын сурамжылап билди. «Раистин сөзүн эки кылгыдай башым экөө эмес,— деп ал тамашага чалды.— Оокат ичип алып эле жетип барам».

Улукбек аке кара эшегин кыдыңдатып, шашке ченде келди. Асынганы — кош ооз, курчанганы — патронташ. Кабагын карыш салып, чүйрүйгөндөн чүйрүйүп алыптыр. Бизге жакын келгенде эшегинин башын кейкең дегизе тарта берип сурап калды: «Итти каерге байладыңар?» Мен Түмөндөн озунуп жооп айттым: «Коктуга, чоң жаңакка.» Ит атаар чүйрүйүп койду: «Жок, болбойт, жаңак касиеттүү жыгач, түбүндө чымынга да ок атпайм». Ал тийген күндөн көздөрүн алаканы менен далдаалаганча төш тарапты бир айландыра карап, анан колун жаңсады:

«Оо тиги боордо жалгыз бадал серейеби? Долоно окшойт, ошого байлагыла».

Көрүнгөн жалгыз бадал чын эле солкулдаган жаш долоно экен. Түмөн Жолборсту тушардан ашкан чөптү аралатып долоного жетелеп барды, жерге тизелей калып, долононун билектей жоон уңгу жыгачына иттин узун чынжырын кабат-кабат ороп байлады, чынжырдын бышык байланганын сынап тартып-тартып көрдү. «Ит атаар жанын жейт, көрүнөө болсо жаңактын түбүндө деле атат болчу,— деди Түмөн ордунан тура берип.— Жаман алында дегеле жанда жок көйрөң, атканымы эл көрсүн деп атпайбы».

Ит атаардын төшкө чыгып келатканын көргөндө эле Жолборс арсылдап жулуна баштады. Тиги болсо иттин үргөнүн таназар албай биздин жаныбызга жай чыгып келди, мылтыгын алдына кыңырайта кармаган бойдон алкынып аткан итке чүйрүйө карап туруп калды. Жолборс жулкунган сайын долоно солк-солк силкинип, майда жалбырактарын дир-дир шуудура-тып жатты.

Улукбек аке иттин айбатын тоотмоксон доош менен: «Бекем байладыңарбы?— деп сурады да, жоопко күйбөй эле кайра өзү сүйлөп кетти.— Жакшы ит эле, кысталак, көрөр күнү бүткөн экен. Териси аюукундай эле экен, буюрса, биринчи сортко өткөрөм. Эми карап тургула, как көзүнө атып жер каптырам. Же чыкыйга атып жыгып берейинби?» Ал оозун жыйып алганча болгон жок, алкынып турган Жолборс бар күчү менен жулунуп калды, долоно бир серпилип ийиле түштү, чынжыр байланган жеринен сыдырылып кетти; ит жаалы менен дагы бир аркырап секирди, долоно түп жагынан карс этип сынгансыды, Ит атаар алаңдай түштү, кетенчиктей берем деп чөпкө чалынды, чөлкасынан жыгылып баратып кандайдыр бир амал менен жерге комкөрөсүнөн тийди; Жолборс аны баса калып, куду көчүк чөндөн бир бурдап алды, Ит атаар бир ачуу бакырып, тура качканга шайы келбей, буттарын тыбыратты, колунан чөпкө ыргыган мылтыгына жабышып, ылдый сойлойм деп тырбандады, карбаластап жаза кармап алды бейм, кош оозу сорок эте түштү, сорок дегенде эле учунан түтүн бурк деп, кулак тундурган дабыш кошо жаңырды.

Мылтык атылар замат Жолборс коркконунан артына жалт берип, ылдый жактан эмнегедир кара эшек айкырып ийди, менин тула боюм дүрүлдөп, эсим чыгып кетти; Улукбек аке атылган октун коктуда жаңырганын тыңшагансып кыймылсыз жатып калды. Аңгыча Түмөн эки секирип жанына жетти. Ит атаар жан-алы калбай тыбырап, мылтыгын коё бербей дал-бастап, арбаң-тарбаң тура качты, ошо бойдон артына карабай

дыр койду эле, май куйругунун бир жагы кызандап, таар шымы менен сурп дамбалынын чоң айрыгы кабаттала салпандап баратты. Узай түшкөндө гана бир кылчак карап алды, анан боюн токтотуп-токтотпой эле артына бурула берди; алаңдап шашып, кайра жулуна баштаган итке жалтаң-жалтаң карап, кундагын акырегине такай берип, киркиреп калды: «Качкыла!».

Түмөн экөөбүз эки жакка капталдай качтык. Мен ок атылар замат кайрыла берсем, байкуш Жолборс «каңк!» деп кыйраңдай түштү, кайра оңоло калып, бар кудуретин жыйнап жулунду, долоно дагы карс этти, Жолборс аркырап атырылды, долононун түп жак уңгусу сороң этип көкөлөп барып, кайра жерге чабылды, бутактуу үч жагы бир-эки калдаң-калдаң ала салды. Муну көргөн Ит атаар дагы качып берди. Бирок алкынган Жолборс узай алган жок, кыйраңдап баратып бураң дей түштү, ордунан тура албай очорулуп калды. «Жыгылды! Жыгылды!» деп кыйкырып жиберсем, Улукбек аке алаңдап артына бурулду, шашып-бушуп патронташынан ок сууруп, апыл-тапыл мылтыгын дүрмөттөп, итти дагы кароолго алды эле, кош оозунун соройгон найы өйдө-ылдый кыймылдап турду. Ок «баң!» дегенде көчүгүн көтөрө албай, көөдөнү менен ынтылган Жолборс дагы бир «каңк!» этип алып, шылк жыгылды. Улукбек аке кардыккан доошу менен: «Тийди, тийди! Башка тийди!»—деп кубана кыйкырып, мылтыгын жерге шалак таштап ийди, ошо замат көчүгүнүн жылаңач жерин коомай кармалап, ошо жерин көрөм деп башын төмөн карай кылчайтып, канчалык чымырканып мойнун бураса да көрө албай, турган жеринде көк мээ болгон койдой тегерене баштады.

Түмөн экөөбүз анын жанына эки жактан жүгүрүп барсак, ал айрылган жерин бизге тозо берип, безилдеп сурап ийди. «Канабаппы! Тиши кирбеппи?» Түмөн эңкее калып карады да, мурдун чүйрө башын өйдө кылып, күлүп жиберди: «Эчтеме болбоптур, канабаптыр, тиштин тагы эле түшүптүр, айра тырмагандай эле так түшүптүр». «А гөргө, гөргө¹,—деди дале тула бою калтырап турган Ит атаар.—Баягы ок бирөөгө тийген жокпу? Эшек аманбы?»

Улукбек аке мылтыгын жерден алып, сол далысына арта салды, шымынын айрылган жерин колу менен жамай кармап, ылдый карай басты. «Иттин терисин эмне кыласыз?»—деди Түмөн. «Ошонун терисинин как чокусуну...—деп сөгүндү Ит атаар.—Желкемдин чуңкуру көрсүн. Көөмп салгыла каапырды».

Түзгө түшүп, өрүккө байлалуу кара эшектин жанына келдик. Түмөн Улукбек акеге дагы үн катты: «Чай ичип чыкпай-

¹ Гөргө — дурус, ошенткени жакшы болуптур деген мааниде.

сызбы?» Ит атаар ага карабай: «Ошо чайыңын как чокусу...— деп баратып оозун жыйып алды.— Кой, байым, чай ичкидей шай жок, дагы бир күн ичээрмин». «Ак суудан бар эле,— деди Түмөн.— Ушунун ачуусуна бир тартып ийбейсизби?» Улукбек аке ыңгырангансып чүйрүйүп турду да, айрык жерин кармаган колун бошотуп, жерге карай силкип калды: «Апкел ошо каа-пырды! Заар болсо да ичип иейин!».

Түмөн келгиче Улукбек аке дамбал-шымынын айрыгын салпаңдатып, дагы эле калтырап турган колдору менен патрон-ташка бастыра байлаган жоолугун күчөнүп сууруп алды, салпаңдаган айрыкты өз ордуна келтирип, үстүнөн жоолугу менен бастырып, жоолугунун учун алдына тартып, бекем байлады. Мылтыгын жонуна асына берип, мен колтуктап мингизейин дегиче болбой эшегине секирип минди да, чылбырын өрүктүн бутагынан чечип, жоолугу менен таңып байланган жерине кылчайып карап койду.

Түмөн дикилдеп жетип келди. Ит атаар анын колунан чоң стакан толо аракты илип алып, кылк-кылк жутуп ийип, бети-башын тырыштыра ачуурканып, чүйрүйгөндөн чүйрүйдү «Закусага бирдеме ала чыкпапсың да, бала!»— деди чычайган мурутун жанып-жанып. «Шашып калбадымбы,— деди Түмөн купшундамыш болуп.— Эми таарынбай барыңыз. Эшегиңиз да кур ооз калды.» Ит атаар чүйрүйө күлүмсүрөй: «Кара айгыр менден ашса ичет да!»— деп кара эшегин теминди.

Эшек кыдындап тигиндей узай бергенде, Түмөн мага: «Ит атаар акең жаман коркту го, коркконунан кичине булганып да алды бейм,»— деди.

Түмөн кетмен көтөрүп, мен бел күрөк алып, экөөбүз төштү көздөп илээлеп бараттык. Тиги боордо сынган жалгыз долонун жалбырактуу бутактары барпайып, чөп арасынан Жолборстун бир капталы дөмпөйүп көрүнүп турду. Жанына чыгып барсак, ит ылдый баштанып, өлүк денесин шалдайта жайып, канжалаган тумшугун кызарган чөптөргө жашырып, арткы бир бутун жансыз сырайтып кыймылсыз сүлк жатыптыр. Башы менен курсагынан аккан кан кылчык жүндөрүн териге жабыштыра батташтырып, чөптүн сабактары менен жалбырактарын кызыл жаян кылып, жерге жайыла агып, килкилдеп катып, каракочкул тартып каймактана түшүптүр. Курсагындагы ок тийген жерден кан дагы эле кочкулданып тамчылап туруптүр. Заматта үстүнө чымын-чиркей жабалактап үйүлө калыптыр. Мен дит багып тиктеп тура албай, терс карап кеттим.

Асмандан күн чакчайып, ой-тоонун жапжашыл ыраңын жарыкка балкытып шоола чачат; дабышсыз жумшак жел чөптөрдүн башын болор-болбос термелтип, дүйүм жыттарын коңур

аңкытып, дарак жалбырактарынан угулар-угулбас шоокум чыгарат. Коктудагы дүпүйгөн жаңгактар менен бака теректерде чымчыктар ызы-чуу түшүп кужурайт; ошо кужураган «чырык-чырыкка» аралаш булбулдар үн алышат, алар созолонто ышкырып-ышкырып, ышкырыктын аягын чолок-чолок кайрып булдурап кетет.

Кыймыл-шоокумга толуп турган көк-жашыл айлана жадырап-жайнап, чөп арасында Жолборстун тырайып өлүп жатканын эч таназар албай кулпурат.

Түмөн ылдыйраак басып барып, артына бурула берип, кетменин как төбөсүнө көкөлөттү. Керилип туруп чапканда кетмен жерге күп этип тийип, чөптөрдүн башын солк-солк эттирип, кыртышка чала-була кирип токтоду. Түмөн күчөнө жулкуп алып, кайра кериле көтөргөндө кетмендин мизи күнгө жарк деп чагылыша түштү. Чапкан сайын чөп тамырлары туташ кармаган каксоо дың күп-күп дабыш чыгарып, кетменди анча тоотпогонсуп жатты. Бирок Түмөн кетменин көшөрүп, кара күчкө салып чаап жатып бат эле токумдай жердин үстүңкү кыртышын сыйрып жиберди, анан ошо карара түшкөн жерди тереңине чукуп каза баштады. Ал кара турпакты кетмени менен дем албай чапчып ыргыта берип, күйүккөнүнөн катуу бышылдап калды. Ошондо мен жардамга келдим. Күрөк менен ийрелеңдеп топурак чыгарып, чуңкурду дурус эле тереңдетип салдым. Мен чарчаганда Түмөн чуңкурдун эки жагын кетмени менен кеңейтти да, мага: «Чынжырды чечип кел»,— деп буйрук кылды.

Мен сынган долонону чынжыры менен эле калдандатып сүйрөп келатсам, Түмөн чынжырдын канга малынган учун Жолборстун каргысынан чыгарып, мындайраак серпип салды. Мен берки учун долононун уңгу жыгачынан бошотуп, чынжырды шалдыратып түрүп атсам, Түмөн итти бир бутунан кармап, башы менен берки буттарын шалактатып сүйрөп жөнөдү. Көк чөптү жапырылта сүйрөп барып, чуңкурга чалкасынан түшүрүп таштады эле, Жолборстун төрт аягы сырайып чыгып калды. Түмөн иттин өлүгүн эки бутунан өйдө көтөрүп, кайра капталынан шалак таштады да, сырайып чыгып калган эки бутун ичкери тээп киргизип койду. Мен чынжырды шалдыр-шулдур түргөнчө анын жанына басып бардым.

Түмөн Жолборстун үстүнө чөп аралаш топуракты кетмен менен шыпылдатып тарта баштады. Иттин башына жабылган бир кетмен кара топурак дагы эле чыпылдап чыгып турган кызыл канга кочкулдана эзилип, ылжырай түштү. Түмөн бош жерди эки жактан бат-бат шилеп, иттин өлүгүн жашырып салды. Көөмп бүткүчө экөөбүз сөз катышканыбыз жок.

Түмөн дөмпөйгөн дөбөчөнүн үстүн тегиздемиш болду да, өкүрүп ийчүдөй кетмендин сабына таянып, нымшып төрдөгөн чекесин тырыштырып, көздөрүн чүңүрөйтүп, кайгыга баткандай тунжурап туруп калды. Менин көңүлүм да аздыр-көптүр сыздап турду. Канткен менен кайран Жолборс бизге кайдыгер жат жаныбар эмес эле, өз колубузда чоңойгон, биздин үйдүн бир бүлөсүндөй эле болуп калган, эч кимибиз жамандыкка ыраа көрбөй турган бир боор ит эле. Деги биздин кабыргабыз анча-мынча кайышканга кадыресе себеп бар эле.

Түмөн капыстан иттин мүрзөсүн карап чөгөлөй берди да, шатыратып куран окуп кирди. Мен бир кур күлүп ие жаздадым. Карасам, анын тамаша кылгандай түрү жок, көрүнүшү чын пейли менен куран түшүргөн кишиникиндей. Ал кээде айылдагы молдолордун башка-башка кыраат менен куран окуганын тамашалап туурап калчу эле, азыр болсо өзүнүн эле саал киркиреги бар доошу менен олуттуу окуп атат. Мен да олуттуу боло түшүп, анын каршысына чөгөлөй кеттим. Ортобузда иттин кара мүрзөсү дөмпөйүп турду. Аңгыча болбой Түмөн жаагын жап басып, оозун ачыңкырай делдейип, асманга аңкыя карап, үнсүз-сөзсүз отуруп калды. Окуп аткан куранынын андан аркысын эстей албай жатканын мен дароо сезе коюп, курандын а такалган жеринен нары улап окуй баштадым. Экөөбүз тең бата кыла берип, тең барабар каткырып күлүп жибердик, күлгөн бойдон ыргып туруп, чынжыр менен кетмен-күрөктү көтөргөнчө кубалашып чыңк ылдый салдык.

Асмандан күн жаркып тийип, ой-тоонун жашыл көркүн жадыратып, куштардын баарын кужур-кужур сайратып турган эле.

Жолборс окко учкандан бир жыл өтпөй атам дүйнөдөн кайтты. Кийинки жылы жетинчини бүтүрүп, мен шаарга кирип кеттим. Мен алыста жүргөндө, апаларым (атамдын эки эжеси) өлдү. Кийинчерээк жатындашым Түмөндөн айрылдым. Анын өрттөй өткүр тун уулу да көзгө көрүнөйүн дегенде чарчап калды... Айтор, менин өмүрүмдүн өзөгүн сыздаткан кырсык-апат көп эле болду. Бирок мен тирүү жүрдүм, шүгүрчүлүк, дагы эле тирүүмүн. Тирүүлүктө ыбырсыган көроокат деген бар, ырайымсыз убакыт деген бар, алагды кылар дагы башка жумуштар бар. Алар акыры жер үстүнөн сап болгон жакындарыңды да унуттурат экен. Башкаларды ким билсин, мен жыл өткөн сайын кайткыс сапар кеткен кайрандарымды анда-санда бир эстеп баратам. Балким, аларды кайра-кайра эстей бергенден атайлап

кача тургандырмын? Ал эми жоболондуу Жолборс таптакыр эле жадыман көтөрүлүп кетиптир. Ушу мен унутуп калгандан кийин аны башкалар кайдан эсине алып жүрсүн? А баса, ал итти кез-кезде эсине салып, унутпай жүргөн киши да бу жарыкчылыкта бар эмеспи. Мен баягы Улукбек акени айтып жатам. Атылар алдында Жолборс аны эсинен кеткис кылып уйпалабады беле.

Мен бир боор кыштагыма эки-үч жылда бир барсам барам, барбасам жок. Кызматтын карбаласында барганга деле чоло тийбейт. Анын үстүнө айылга барсам эле күйүттүү эскермелер көңүлүмдө жамырап, жанымды кейитип жиберет. Анан мен көпкө тура албай, кайра шаарга келе берем. Ошентип жүрүп далай жылдар Улукбек аке менен жүз көрүшпөй калдым. Ырас, анда-санда анын кабарын алып турчумун. Кайриет, ал баягыдай эле балдарга аңгеме салып берип эсен-соо жүргөн экен. Оо баягы жылы гана — анда мен жогорку окуу жайын жаңы эле бүтүргөн чагым — айылдан бир жаманыраак кабар уккамын: Ит атаар кокустан жанындай көргөн кара эшегин өзү көмөлөтө атып алыптыр.

Ал илгери эле аскерден ала келген снайперлик өнөрүн унутуп калам деп эмнегедир чочулай берчү. Ошол себептен ал тоок атып «тирнирәпкө» кылып жүрбөдү беле. Акыры ошо тоок атмайынан катуу зыян тартыптыр. Ал бир күнү эртең менен бозодон ичи ачышып, бир тоогун бышырып жемек болуптур. Кичинекей кызы күнү бүткөн тоокту тамбашынан көкөлөтүп учуруп ийиптир; жерде мылтыгын белен кармап турган Улукбек аке бырпырап түшүп келаткан тоокту ээрчий мээлеп эңкее бериптир; тоок бийигирээкте кароолго жакшы илине бербей, жерге түшөйүн дегенде чала-чарпыт илинген го, эски снайпер мылтыктын машаасын басып калганда «Кара айгыры» кайдан-жайдан кошунасынын коделегин жүгөрү аңызга кубалап чыгыптыр; сокур ок өз менен жатты ажыратчу беле, коделекке тийбей, кара эшектин как жүрөк тушуна кадалыптыр. Кара эшек күү менен кыйла жерге сүрдүгүп барып, анан күп этип кулап түшүптүр. Ит атаар бир ачуу кыйкырып алып, аңды-дөңдү карабай далбаңдап жүгүрүптүр, далбасалап башын жерге койгулап аткан эшегине учуп жетип, кучактай жыгылыптыр. Башын кучактап боздосо да болбой кара эшек узап кетиптир. Ошондо Ит атаар: «Бир күнкү түшүм жаман болчу, түшүм жаман болчу! Түшүмдө Жоро-шайтан Кара айгырымы минип кыр ашып кеткен, — деп бакырып ыйлаптыр. — Көрүң күйгүр Жоро-шайтан көрүндө да жөн жатпайт, өлсө деле мага асылганын койбойт!»...

Ушу жаман кабарды уккандан кийинки жылы тууган-туушканга учурашып келейин деп кыштагыма бардым. Улукбек аке

монон жүз көрүшүп, анын кызыктуу кеп-сөздөрүн укканга да кумар элем. Бу жагынан жолум жок экен, а киши жайлоолор көткөндө барып, дагы жолуга албай калдым. Улукбек акени таппай келатсам, жолдо алдыман Жамшит-сары оропара чыкты. Ал ошо сапар мага Улукбек акенин жаңы жоруктарынан кобурап кеп салып берди. Көрсө, Ит атаардын кара эшегинин санаты өлгөнү менен эле бүтпөптүр.

Ошондо Улукбек аке өлгөн эшегинин терисин денесин муздатпай сыйрып алат, ичине дароо саман-чөптөн шыкап тыгып, эшектин куду тирүүсүндөгү кейпинен кем калышпаган кобин жасайт, анысын айбандагы сөрүсүнүн жанына тургузуп коёт. Анан эшегинин кызылгөш өлүгүн жерге жашырып, күйүтүнө бир бөтөлкө аракты өзү жалгыз бозого кошуп ичип алат. Башы кеңгирей түшүп, өзөгүн аракка өрттөтүп, жаңы жасаган кобинин жанына барып отурат; бүт дүйнөдөн жипкирип тургандай чүйрүйүп, көздөрүн жашылдантип, үңкүйгөн кейпинде аза күтөт.

Кырсык бир басса жаман го, жалгыз келбей дайыма кошмоктошуп келет эмеспи. Эшегине кайгырып отурса, бешим ченде сегиз айлык музоосу казыгына ичин жардырып өлөт. Музоосун союп бүтүп, Улукбек аке анын күйүтүнө да бир бөтөлкө аракты эч ким менен бөлүшпөй шыпкап ичет. Курсакка ысылыгы жок кирген эки бөтөлкө арак жөн жатмак беле, Ит атаарды кыйла эле мас кылып таштайт. «Мен элдин кара ашын деле, жөн ашын деле көп жедим,— дейт ал катынына.— А биз болсок элге жөн аш түгүл, кара аш да жедире элекпиз. Эч кимибиз өлбөсөк каяктагы кара аш? Мына, эми Кара айгыр...» Сөзүн бүткөрө койбой катыны: «Оозуңа кара таш! Дөөрүгөнүң ылайым өз башыңа жетсин, балдарыма кесири тийбей, өзүңө корүнсүн!»—деп каргап жиберет. Ызалана түшкөн Ит атаар жерди дүп тебе берип: «Малчайт! Кара айгыр Жоро-шайтан экөөңөн өйдө болчу!»—деп бир бакырып алат да, артынан кайра жашып кетет.— Олдо кайран Кара айгыр—аа! Олдо кайран Кара айгыр!»

Ал көзүнөн чолок жашын сүртүп, эшегинин кебине шылкыйып басып барат, кептин жанына жакын отуруп, эшектин мултук куйругун сылагылап ыйламсырайт. Аерде бир аз үндөбөй отуруп, капыстан каңырыгы түтөй түшөт: «Оо олдо кайран Кара айгыр! Оо, шейит өлгөн ырысы жогум! Ак жолтой бир жаныбар эле го! Атка алмашпас адал мал эле го!» Дагы бир аздан соң бая башына келген ойду кайра эстеп, ордуна обдулуп турат. «Эмне, Кара айгыр күйөөрү жок карып-мискин беле? Же сайда саны жок селсаяк беле? Жо-жок, күйө турганы бар! Мына, мен бармын!»—деп көбүрүп-жабырып күүлөнөт.— Жо-

жок, мен аны көмгөн бойдон эле тим болбойм!. Арбакты сыйлаш биздин деле колдон келет! Өлгөндүн ызатын кылганды биз да куп билебиз! Мен Кара айгырдын ызатын кылбай эч калбайм!. Эй катын! Катын дейм! Торпоктун этин сал!. Эчтемесин калтырбай сал!» Короодогу очокко от жагып аткан катыны: «Ооба, сен кылбагандан ошол эле калды эле!— деп какшыктап коюп, көнүмүш кеп-сөзүн жебирейт.—Мас болсоң эбиң менен бол. Ичсең алыңа чактап ич. Оозуңа келгенди оттоп, күлкүгө калба!» Анда Ит атаар: «Малчайт! Болбосо сени да атып, эшек экөөңүн ашыңы бир берем!— деп кыйкырып иет да, артынан дагы жашып кетет.— Оо, олдо кайран Кара айгыр-аа!».

Катыны каяша кылган сайын Ит атаар ого бетер оолугуп, айтканынан кайтпай көшөрүп, мас көңүлүнө түйүлгөн оюн чынга чыгарам деп жаңжал салат; сырттагы очокто асылуу чоң казанга музоонун этин бүт салдырам деп катынын кысмактай берет. Ылжыган мас күйөөсүнөн жедеп жадаганда, катыны музоонун эки санын баштыкка салган бойдон жакын эле жердеги төркүнүнө кетип калат. Катынын качырып ийген Ит атаар эми эттин баарын казанга салдырам деп бала-чакасын кыйнайт. Балдарынын улуулары мектепке оюн коюшканы кетип, кутулат. Анан качан болсо атасынын айтканын эки кылбаган он бирдеги кызы менен тогуздагы кенже уулу чоң казанга суу толтурушуп, очокко от жагышат. Улукбек аке мас абалында музоонун этин эптеп жиликтеп, кызы менен уулуна ташытып казанга салдырат. Салынган эт көзүнө аз көрүнүп, үстүнө жакында эле деңгемеден өзү апкелген тайдын учасын коштуруп коёт. Кенже уулун айылдын эркектерин чакырып келгенге жумшап, өзү арактан дагы бир стакан согуп алат.

Каш карайганда кызы чырак жагып, буттары чалыштаган атасын мейманканага араң жетелеп киргизет. Ит атаар мас кыялында кара эшегин жоктоп улагага жакын отурса, эшиктен Айдаралы-бакырчаак кирип келет. «Теги тынччылыкпы я, Улукбек?»— деп зоңкоюп босогодон аттайт. Шылкылдап отурган Ит атаар аны көрө замат жашып кетет, ордунан турайын деп обдула берип, оң жагына ооп жыгылат. Айдаралы-бакырчаак шашканынан: «Ой, Улукбек! Кантет, кантет, капырай!»— деп алдастай бакырып Ит атаардын үстүнө эңкеет. Мурдуна бурулдаган жыт урунганда ал башын шарт тартып алат: А кокуй, аракка аябай тойгон турбайсыңбы!» «Оо Айдаке! Бүгүн ичпей... качан ичем анан!»— дейт Ит атаар тура албай будаланып. Айдаралы аны сүйөмөлөп кайра ордуна отургузуп коёт. «Оо, Айдаке! Кара айгырдан... кол жууп... Оо, кайран... Кара айгыр Оо кайран... Айдакем!. Оо..— деп бышактап ыйлап иет. — Өзүм... атып! Колум... сынсачы!. Оо, Айдаке! Кара ашы-

ман... кара ашыңан... жеп кет!». Айдаралы-бакырчаак «жеп кет» дегондон башканы ачык түшүнө албай дел болуп туруп калат. Ал-аңгыча созолонто «ассалоомалейкум» айтып дагы бирөө кирет. Шылкылдап отурган Ит атаар аны көргөндө да жашып кетет. Кирип келген киши сестеө түшөт: «Деги тынччылыкпы? Мал-жан аманбы?» Ит атаар мурдун шыр тартып: «Ошол мал-жан аман болбой атпайбы!» — деп сүлкүлдөп коёт. «Ким билет, чакыртып ийген экен, келсем ушинтип мас, эшегин айтып эле ыйлактайт, кебине жакшы түшүнбөй турам,— дейт Айдаралы-бакырчаак делдейип. — Жана барганда уулу «аба, атам чакырып атат, гош жегенге келиңиз» деп коюп эле көздөн кайым болду. Чакырткан себебин сурагыча болбой жылт берди, кысталак!» «Кара айгырдын... кара ашына чакыртканын,— дейт Ит атаар шылкылдап. — Бүгүн кайран Кара айгырды... көмбөдүмбү!.. Ошонун кара ашын... берип атам! Оо, кайран... Кара айгыр-аа!». Жаңы кирген киши мас неменин айтканы тамаша же чын экенин түшүнбөй, ыйларын же күлөрүн билбей, Айдаралы-бакырчаакка суроолу карайт. Дээринде күлкүчүл ой-сезими жок Айдаралы-бакырчаак олуттуу бирдеме айтканы келатса, салам айтып Айдаралы-бырыкна босого аттап кирет. Ит атаар аны көргөндө да көзүнө чолок жаш алып коёт. Айдаралы-бырыкна аргасыз сестеө түшөт. Кадыросе капалуу сумсайган Айдаралы-бакырчаак: «Кара эшеги кокустап өлгөн экен, Улукбек бүгүн жерге көөмпүтүр,— деп иштин жайын дегеле олуттуу баян кылат. — Бизди ошо эшегинин кара ашына чакырыптыр». Айдаралы-бырыкна капыстан кылкылыктап күлүп жиберет. Эси-дартын казандагы этке алдырып мостойгон Айдаралы-бакырчаак: «Кантет, кантет, капырай! Быякта киши ичинен кан өтүп кайгырып атса, сенин обу жок күлгөнүң кандай?— деп кумсара түшөт. — Эмне, бирөөнүн уят жери ачылганын коро койдуңбу? Сенин башыңда деле пен-дечилик бар, аты уйкашым, бироонун күйүтүн табалап күлгөн кесир болот». Капылат каккы жоген Айдаралы-бырыкна жүзүндө ойногон күлкүсүн дароо өчүрүп, эки колун көтөрөт: «Койдум, адашым, койдум». Аңгыча Ит атаар дагы эркей түшүп, каңырыгып түтөт: «Оо, кайран... Кара айгырым! Оо, шейит кеткен... ырысы жогум!» Ар дайым эт жегендин кабарын угар замат олуттуу боло калчу Айдаралы-бакырчаак терезеден сырттагы казакка карап бир тамшанып алат да, ого бетер олуттуу боло түшөт. «Кой, Улукбек, кайрат кыл, көп жашый бербей,— деп коюп, жанында тургандарга такилип кылат. — Кана, орун алгыла! Ызат кылып чакырса, кишинин сыйын жай отуруп көргөндөн өтөрү жок».

Үчөө жаңы эле көчүк басканда, эшиктен дагы бирөө салам айтып кирет. Анын артынан чакырылгандар убал-чубап келе баш-

тайт. Ордунан козголо албай шылкылдаган Ит аңзар киши кирген сайын эррекеп жашып, ылым санагандары киргенде бышаң-бышаң ыйлап да коёт. Келгендердин ар бири «эмнеге чакыртты» деген күдүк ойдо босого аттап, аттаар замат Ит атаардын ыйлап ийгенин көрүп, делдее берет. Айдараалы-бакырчаак адегенде ар бирине иштин жайын олуттуу түшүндүрүп, түшүндүргөнүнө күлгөндөрдү катуу кагып, күлкүсү кыстагандарды акырая тыйып отурат да, киши көбөйө түшкөндө казандагы этти кызгана баштайт.

Чакыргандар келип бүткүчө Ит атаардын тили булдуруктап, башы чатына салаңдап, шаштысы аябай кетип калат. Айдараалы-бакырчаак болсо купуя күйүп-быша берет: «Кичине эт теги кимибизге жетет?» Ошентсе да жегенин дайыма сөзү менен актап жечү неме үйрөнгөн адатын коё бергиси келбейт. Ал жанындагыларга «күлбөй тургула» деген мааниде акырая карап коёт да, тамагын кырып-кырып, чын эле кайрат айтканы кам урат. «Улукбек, эшегиң акыйкатта жакшы эшек эле, айылдагы эшектердин алды эле,— дейт ал олуттуу сүмсайып. — Сен эмес, ушу баары-быздын кабыргабыз жаман кайышып...» Ушинтип сүйлөп келатса, жаңы эле кыйшайып жерге башы тийген Ит атаар коңурук тартып жиберет. Баятан бери бүлкүлдөп тымызын күлүп аткандар дуу жарылып, үйдүн ичин үч көтөрө каткырык салышат. Каткырык күндүн күркүрөгөнүндөй көпкө чейин басылбай жаңырыктайт. Оозунан сөзүн алдырган Айдараалы-бакырчаак бир аз мурчуюп отурат да, анан ачуулуу бакырып иет: «Эмне тырактайсыңар? Бирдеме көрдүңөрбү, я?!» Үйдөгүлөр кыраан-каткы түшүп кыйрап калат. Шагы сынган Айдараалы-бакырчаак ачуусун араң басып, көңүлүн кайнап аткан этке атайлап алагды кылат, кызганычы барган сайын ырбап, өзүнчө эле кыйнала берет.

Бир-эки жигит Ит атаарды шалактатып наркы бөлмөсүнө көтөрүп кетет. Отургандар бака-шака сүйлөп, болор-болбоско эле шарактап каткыра беришет. Айдараалы-бакырчаак элдин обу жок күлгөнүнө тырчып, этти кызгангандан көңүлү кадыресе сыздап, мурчуйгандан мурчуйт. Ал эт келгенде гана мыйыгынан күлүмсүрөп, аксакал деп алдына тайдын учасын тартышканда жарк этип күлүп жиберет.

Кара эшектин кара ашы кыштак ичинде күлкү менен кеп-сөздүн өртүн алоолонтуп чоң чыгарат. Ал өрт далайга өчпөй жалбырт-жалбырт күйүп туруп жаңы эле басылайын дегенде, ичкерештирген оттой кайра дүрт дей түшөт. Бу сапар күлкү-кептин дуулдап күйүшүнө Айдараалы-бакырчаак себепкер болот.

Айдараалы-бакырчаак малканасынын алдын тазалап атса, жанына кедендей басып Айдараалы-бырыкна жетип келет. Эки аты уйкаш сагынышып калгандай ынак көңүл менен саламдашат. Анан алыбеттүү Бакырчаагы бешиликтин узун сабына ээгин таяп,

боркиси атка маңдайлаш турган коделектей кедейип, экөө дегеле мамыр-жумур сүйлөшүп калышат. Алар аба ырайынын кебин бат эле түгөтүп, багы эле кара эшектин кайгайына өтүшөт. Бырыкнасы байлап алып кытыгылаган коделектей тыбырчылап кыткылыктай берет, беркиси — күлкүчүл сезимден кур калган шору каткыр — арыган картаң аттай башын калжайтып, беймарал чөп жөп жаткандай жаактарын жай кыймылдатып, сомсойгон калыбында олуттуу сүйлөп турат. Бир кезде Бакырчаагы: «Башкасын билбейм, шыбагама тайдын учасы тийип, мен өзүм бир маза кылдым го!» — деп тамшанып-тамшанып коёт. Ошондо Бырыкнасы жор тепкилей туйлап күлүп калат. «Эй, аты уйкашым, сага эмно, жини тийдиби?» — дейт Бакырчаагы. Бырыкнасы ого бетер ойдолоп кыткылыктайт. «Кантот, кантот, капырай! — дейт Бакырчаагы. — Дайны жок тырактагының кандай? Күлсөң айтып күлбөйсүңбү?», «Ой! Ой! Ой! — дейт күлкүдөн күйүккөн Бырыкнасы. — Ой, адашым! Сиз жогон... ой!.. тайдыкы эмес... эшектики экен!» Бакырчаак капыстан үрпөйө түшөт: «Эй, Бырыкна, сен эмно деп бок жөп атасың а!» Бырыкна кыткылыктай бергенден боору эзиллип, боору эзилгондон ичин мыккый бүгүлүп, кусуп ийчүдөй кызарып-татарат. Бакырчаактын бапсагай сакал-муруту кабырап, оозу жаман даамданып котот. «Ой, адаш! Ит атаар сизди бир түшүргөн экен! — дейт Бырыкна күлкүсүн араң-араң тыйып, — Сизге жөдиргени эшегинин учасын бөлөк салдырып, анан...» Ачууга алдырып бараткан Бакырчаак көөнү айный түшүп, түкүрүнүп жиборот. «...Ит атаар мас деле эмес экен, калп эле ышкымыш болуптур, наркы үйгө киргенде эле ыргып туруптур, көтөрүп кирген балдарга «аксакал эмеспи, мына бу кайнап аткан учаны Айдаралыга тарткыла» деп коюп, анан...» Бакырчаактын сакал-муруту түктөйүп, көздөрү каканактап, тула бою калчылдай түшөт. Өз тамашасына өзү маашырганган Бырыкна: «...Сиз уча жеп атканда Ит атаар көрүп алып, боорун тырмап күлүштүр», — дейт да, кайра кыткылыктап калат. «Карма мени, Бырыкна, карма! Ачуум жаман, ачуум жаман! — деп Бакырчаак калч-калч этет. — Ит атаарды соо койбойм! Жайлап салсам камалып кетем! Карма мени, Бырыкна, карма!» Тамашасынын таасирине эрдемсиген Бырыкна калпын токтоо албайт: «...Ит атаар мага бокер эле күлөсүңөр, күлсөңөр эшек жеген Бакырчаакка күлгүлө» деп жүргөн турбайбы...» Туталанып алган Бакырчаактын бети дирт-дирт тартып, кекиртегинен киркирегген бакырык чыгат: «Кач! Жедим!» Ошо бакырыгы менен кошо өзү ордунан атып котот. Жүзүндө дини карарган кишинин каары бар. Колунда найзадай соройгон бешилиги бар. Дагдаңдап чуркап баратышы жоосун качырып калган байыркы жөө аскерге окшош.

Айдараалы-бакырчаак Ит атаардын короосуна ач айкырык са-

лып кирет. Каплес айгай Ит атаарды дегдеңдетип эшикке айдап чыгат. Бакырчаак айкырган бойдон бешилиги менен камандай качырып калат. Ит атаар алаңдап качып берет, Бакырчаак аны там айландыра кубалайт. Ит атаар тамын бир тегерете качып келип, алапайын таппай алдастап айбандагы эшегинин кебине жашынат. Бакырчаак качырып сайып калса, бешилиги эшек кебинин капталына кадалат. Ит атаар ошо кеп менен кошо сүрүлүп барып, ык дегенче дубалга жабышат. Бакырчаак кепке кирген бешилигин суурам деп катуу булкат, бешилик шарт суурулганда Бакырчаак чалкасынан кетип, желкеси менен айбандын устунуна бир тиет. Кыпчылып турган Ит атаар бошонору менен ичкери карай дыр коёт. Эндирей түшкөн Бакырчаак эсине келип-келбей артынан кубалайт, дагдандап ичкери баратса, капыстан мылтык тарс дей түшөт. Бакырчаак селт чочуп, тайсалдап туруп калат. Ичкериден мылтык дагы тарс этет, тарс эткенде Бакырчаактын башындагы калпагы жерге жалп этет. Эски снайпер калпакты учура атат! Бакырчаак ок жеген аюудай бир айкырып алат, айкырганда бешилиги колунан ыргып, жалаң башына кош колу басыла түшөт да, арбаң-тарбаң артына качат, жөн качпай дагы көчөгө айгай салып качат: «Же-дии!». Жут-туу!» Чоң жолго чейин артына карабай тарбаңдап чуркап барып, далдаага кирер замат чуркаганын жайлатып, дароо жаңыча айгай салат: «Карма-гыл-аа мени, карма-гы-лаа! Өлтүрүп коём! Сотто-луп кет-ээм!» Бирок карап тургандардан кармачу киши чыкпай, Айдарраалы-бакырчаак үйүнө чейин акактап качып барат...

...Мен Улукбек аке менен Айдарраалы-бакырчаактын ушул окуясын уккандан кийин көп жыл тууган айлыма барбай калдым. Ошол себептенби же тек жашым өр таяп баратканданбы — айтор, былтыр кыш-жазы менен көңүлүм түпөйлү тартып кусалыктан кутулган жок. Тескеп-териштирип көрсөм, эң эле жаркын, абдан бактылуу, ашкан куунак учурум өмүрүмдүн тээ түпкүрүндө басылып калган экен. Кайран бала чагымы кайра-кайра эстеп катуу кусадар болдум; баягыдан жыңайлак аралай чаап жүргөн сй-тоолоруму, бирге чоңойгон тели-теңтуштарымы, жакшы санаалаш тууган-туушкандарымы сагындым. Бала чагымын өзүнчө бир көркөм мектеби эмес беле, мен баарынан да Улукбек акени кайра көрсөм деп аябай көксөдүм. Анын көңүл азгырткан сыйкырдуу кеп-сөздөрүн кайра уксам деп самадым, ошолорду кайра уксам эле алда качан качырган бала чагым кайрылып колу-ма кончудай өрөпкүдүм. Жай маалы келгенде кусалыгыма түтө алганым жок, тап жылдырбай жипсиз байлаган жумуштарымын баарына түкүрүп, тууган кыштагыма жүрүп кеттим.

Кыштакта он беш күндөй кармалып, көксөгөнүмүн көбүн көрдүм; эски малдын көзүндөй ой-кырларымы жөө кыдырып, тең-

туш-туушкандарым менен баарлашып, көңүлгө жыйылган бугумму дурус эле чыгарып алгансыдым. Көрсөм деп өзгөчө эңсегеним Улукбек аке эмес беле, аны менен да кезигиштим. Бирок бу сапар баягы бала чагымда билген Улукбек акеге эмес, андан кыйла эле айырмалуу башка кишиге жолуккансыдым. Адеп эле баамыма урунганы: анын аңгеме айтышы бир кыйла өзгөрүптүр. Ал биз бала кезде угуп жүргөндөй кылып айтпай калыптыр. Дегени анын жалпы тагдырын да кийинки жылдары алда кандай калаты-кызык окуялар даарып өткөн экен...

Быйыл жайында да айылга барып, Улукбек акенин жаңыча көп-сөздөрүн моокум кангыча угайын, ылайыгы келсе байкатпай магнитофонго жазып алайын деп тилеген элем. Бирок тилегеним өз маалында ордунан чыкпай калып, жакында караманча таш каппадыбы. Таш капканы ушул: күтүлбөгөн жерден Улукбек аке «а дүйнө» жүрүп кетиптир. Кайран киши кечинде адатынча балдарга сүйлөй берип атып мүрт өлүптүр, сайрай-сайрай экстазга кирген булбул сыңары жүрөгү чарт жарылып жан бериптир.

Бу суук кабар мага өтө катуу тийди. Жүрөгүм булкүп-булкүп алды, ичим тыз-тыз ачышты, көзүмө жаш тегерене түштү... А күнү керээли-кечке ошо кабардын таасиринен бошоно алганым жок. Көчөдө каңгырап басып жүрсөм, эмнегедир мен былтыр көргөн Улукбек аке көз алдыман караңдап кетпей койдду. Үйдө чалкалап жатып алып да мен бала чагыман бери билген Улукбек акенин оош-кыйыш тагдырын, оң-тетири кылык-жоруктарын, кызылдай калп көп-сөздөрүн ойлонуп көрдүм. Ошондо дөбө мен өзүм былтыр көрүп-билгендерим же Жамшит-сарыдан уккандарым эсиме түшүп туруп алды.

Ооба, мен былтыр айылга баргамын. Анын эртеси эле Жамшит-сарыга жолуккамдын. Чымындын чоңун көрсө деле чайылдап кыйкырып калчу баягы ылжырама сары бала азыр салабаттуу сары киши болгон. Мектептин белдүү мугалими, айылдын кадырман адамы, адабияттын ышкылуу күйөрманы. Көргөн-билгенин дегеле куюлуштуруп сүйлөмөй жагынан да кур алакан калган эмес.

Экөөбүз өткөн-кеткенден козгоп отурсак, Жамшит бирдемеден улам Улукбек акенин атын оозанып калды. Мен ошо замат анын сөзүн бузуп ийдим:

— Баса, а киши кантип атат, ал-абалы кандай, эмне жаңылыктары бар?

Жамшиттин кой көздөрү нур төгүп күлүңдөй түштү. Кылактаган шылдыңкор жылмайышын сапсары өңүнөн өчүрбөй:

— Жакшы эле жүрөт, баягы Улукбек акең да,— деди ал.— Калпынан сурасаң, өзү турат, үйүнө барып ук. Кылык-жоругунан сурасаң, кызыгы ушунча көп, кайсынысын айтам деп ба-

шың маң. Эски-жаңы кылыгынан айтып берсең, бөлөк-бөтөн кишилер дегеле ишенбейт экен. Кээ бир кылыгын айтсаң, Улукбек акенин ушу сага окшоп илгери-мурун көрүп-билгендер да анча ынаңкырай бербейт. Эшегин атып алганын уктуң беле? А-а, уккан турбайсыңбы. Кош ооруга чалдыгып, үч ай сүйлөбөй жатканын уктуң беле?

— Жо-жок, ошону айтчы,— дедим кызыксынып.

— Ээ, анысы бир узун жомок,— деди Жамшит сөзүн көңүл-сүбөй баштап. — Мурдагы жылыбы же анын наркы жылыбы — айтор, кышка жуук Ит атаар капылес ооруга кабылдадыбы. Балдарга бакырып калп айтып отурган экен, өтө кызып кеткен го, байкабай катуу кыйкырып ийиптир, кыйкырып ийсе тамагы «кыйк» дей түшүп, доошу бүтүп калыптыр. Мына, сага тамаша!

Ошондон кийин үн чыгарса эле тамагы зыркырап оорутчу болуптур. Сүйлөйүн десе кычышкансып да кетет экен. Анан, бечара, шыбырап сүйлөп калбадыбы. Ит атаардын бу кайгысын көпчүлүк күлкү кылып алды. Ошого байланыштуу тамаша сөздөр да чыгып кетти. Бирок а сөздөргө абышкалар анча ыраазы болгон жок. «Атаганат, Жоро-шайтандын өлгөнү эми билиндиби,— деп алар арман кылышты. — Ал болсо Ит атаардын ушунусун боор эзилгидей күлкү кылып бербейт беле?!»

Тамак оорусу аздык кылгансып, Ит атаар дагы бир кызык дартты жабыштырып албайт бекен. Ал ооруса да жөн оорубай калсын! Маал-маал кармап, кармаса эле эки-үч күнгө созулчу дарт экен. Ошо дарты тутса эле Ит атаарда жан жок: безгектегенден бетер калчылдап, тиши тишине тийбей ээк атат, көздөрү чанагынан чыкчудай тостоюп, онтогонго да шайы келбей калат.

Ушундай да кызык оору болорбу! Же безгек эмес, же башка эмес, кызылдап эле бир балээ! Өзгөндүн доктурлары тамагы ооруганын «ларингит» деп таап, берки балээ дартын биле албай коюшуптур. Ит атаар анан Ошко барбадыбы. Оштун ооруканасында эки айча жатты кошойт. Аңгыча болбой Ит атаарды Фрунзеге алып кетиптир деген имиш угуп калдык. Буга удаа эле күйгөн дүмүрдөй дүңүрөйүп өзү кирип келди.

Ошонун эртеси мен учурашып коёюн деп үйүнө бардым. Үңкүйүп төрүндө отуруптур. Тонун күпчүйүп кийип алыптыр. Араң-араң угулгудай эле шыбырап сүйлөйт. «Догдурлардын атасынын арбагына,— деп оозун кыбыратты. — Эки ай жаткырып, же дартымын дарегин табышпайт, же доошуму чыгара алышпайт. Үкөлүн эле куят көчүгүмө, үкөлүн эле куят. Же көчүгүм ооруп атпаса...» Ал уколдон зааркангандай бир чүйрүйүп коюп, кайра шыбырады; «Догдурларыңы маң кылды го менин дартым. Прумзеде «писийк-балныйса» деген бар экен, ошого барасың дешти акыры. Көргөн-билгенден сураштырсам, анысы «жин-

дикана» дегендей эле неме имиш. Тим койсом мени ошо жиндиканага апарып тыгышчудай. Өлсө да үйдө өлөйүн деп келе бердим».

Келерин келип алып, Ит атаар кош оорудан аябай жабыркады, шапайып арыктап, түктөйүп жүдөп да кетти. Эми анын ооруганына күлмөк кайда? Элдин баары аны аяп, чалдар болсо ага тийген дарттын себебин издеп убара тартты. Сүрүштүрүп отуруп, капырай, ошо себепти да таап ийишпедиби. Көрсө, Ит атаардын чоң атасынын бир тууган таякеси чоң бакшы болгон экен. А бакшы тили менен ысык темирди жалап, кызарган чок басып, кызыганда түндүккө секирип чыкчу экен. «Улукбекке ошо чоң тагасынын жин-пири өтүптүр,— деди Осмон аке. — Бакшылык тукум кууйт, муну ошо жиндер оорутуп атат. Көзүн ачтырып койбосо ушинтип кыйналганы кыйналган».

Осмон аке дегеле соопчул киши эмеспи, Ит атаарга ошол эле чындап күйдү. Ал сурамжылап жүрүп Кара-Суудан бир чоң бакшы таап келди. Бакшы келген күнү Ит атаардын «безгеги» катуу кармап турган экен. Чоң бакшы анын үстүнө жин-макулдөрүн чакырган бойдон чамынып кирип барат. Кирсе эле күйгөн дүмүрдөй дүңүрөйгөн бирөө тиштерин шак-шак ургулап калчылдап отурат. Аны көрөр замат чоң бакшы селт чочуп, оозунан сөзүн түшүрүп, делдейип туруп калат. Ит атаар болсо дүңүрөйгөндөн дүңүрөйүп, алайгандан алайып, чүйрүйгөндөн чүйрүйүп, тиштерин шак-шак эттирип, калч-калч силкине берет. Чоң бакшы Ит атаардын бир көргөн кишини чочуткудай түрүнөн, анан ошо түрү менен сүлк-сүлк зиркилдеп атканынан эси чыгып, эшикке карай кетенчиктейт.

Осмон аке эшикте турган экен, ээрчитип келген бакшысынын бакырып кирип эле үнү өчкөнүнө таңыркай түшөт да, ал кетенчиктеп кайра чыкканда үрпөйүп чочуп кетет. Чамынып кирген бакшысы тумшукка жегендей шалпайып чыкса чочубай коёт беле. «Мунуңардын макулдөрү меникинен күчтүү экен,— дейт чоң бакшы эсин жыйып-жыйбай. — Меники мунукун көргөндө эле качып берди. Жок, аксакал, мунуңардын көзүн ача алгыдай эмесмин. Менден күчтүү бир бакшы таппасаңар аны бөөдө майып кылып аласыңар». Ошону менен чоң бакшы Кара-Суусуна жүрүп кетет.

Карасуулук бакшынын качканы көп жерге угулган го, башка жактын бакшылары канча кадыр салып чакыртса да коркуп келбей койду. Акыры Сузактан бир атыккан бакшы келип, Ит атаардын көзүн ачам деп беш күнү далбас урду. Бирок а деле Ит атаарды бакшы кыла алган жок. Анын доошун да ача алган жок, безгек оорусун деле оңоп ийген жок.

Ошо чакта өйүздөн бир табыптын кабары катуу чыгып калды.

Элдин уу-дуусуна караганда, кыл тамырчы имиш, карандай кайнак суу ичирип тергетет имиш, тергеген киши кокус бир күкүм нан жеп койсо, ошону да үч күндөн кийин тамырдан билип алат имиш. Аны да Осмон аке ээрчитип келбедиби.

Табып жолду ката Ит атаардын жөн-жайын сурап билет да, тамырын кармап көрүп эле тарс айтып калат: «Калп сүйлөп коймой адатың бар окшойт?» Ит атаар көзүн кыбың-кыбың ирмеп, чынын айтып шыбырайт: «Ооба, кичине калпым бар». Табып өзү кармап турган тамырдын сырын тарткандай кыйлага кулак түрүп тунжурайт. «Кээде эле оозуман чыгып кетет,— дейт Ит атаар актанып,— кантип чыгып кеткенин өзүм да байкабай калам». Табып тамырдан колун албай: «Кепер ысык экен, ысыгың ашынып кетиптир,— деп коюп, дагы көпкө тунжурап калат. «Сакайгың келсе, үч ай төшөктөн турбай жатасың,— дейт табып акыры. — Он беш күн карандай суу ичесиң, артынан он беш күн мүйөздөп оокат ичесиң. Ушуну үч кайталасаң туура үч айдын жүзү болот. Дагы бир шартым: үч айга ооз ачып сүйлөбөйсүң, асти үн чыгарбай жатасың».

Ит атаар ач жатканга чыдаса да, сүйлөбөй жатканга чыдай албайт, биринчи эле он беш күндө беш-алты ооз сүйлөп коёт. Андан кабар алганы келген табып тамырын кармап эле чочуп кетет: «А кокуй десе, сүйлөп койгон турбайсыңбы!» Ит атаар бир селт этип алып, алдастай түшөт, сүйлөп койгонун танып, дагы шыбырап сүйлөп жиберет. «Кой, жаныңы жебе, тамырың ачык айтып ак сүйлөп турбайбы,— деп мурчуят табып. — Дегеними дегендей кылбасаң, экинчи келбейм». Ошондо Ит атаарың бышактап ыйлап иет. Оору жанына баткан бечара кантсин анан!

Алын сурап коёюн деп бир күнү Ит атаардыкына бардым. Ал чүйрүйүп төшөктө жатыптыр. Күйгөн дүмүрдөй өңү шапайыңкы, алайып көздөрү эле жалдырайт. Жанында аштакта жатат, аштактада калем менен дептер жатат. Алын сурасам, мунайым баш ийкеп, көздөрүн жайнатты. Анан кынтая калып, дептерге тайраңдатып жазып кирди. Жазганын араң-араң окуп түшүндүм: «Жамшитбай, ичим бышып өлмөк болдум го, эрмекке сүйлөп бербейсиңби?» Уккан-көргөндөн сүйлөп көрүп бат эле кебимин аягына чыгып алдым. Тилсиз кишинин кашында унчукпай отурган жаман экен, калп эле бир шылтоо таап сыртка жөнөдүм.

Улукбек акенин башына кыйын эле күн түшкөн экен. Ага бир эрмек таап бербесе болчудай эмес. Аяк-быякты ойлонуп көрсөм, акыры бир акыл башыма келгенсиди: «Пионер балдар согуш ветерандарын шефке алып жүрбөйт беле, ошолорду пайдалансам кантет?»

Мен жакшы окуган пионер балдар менен макулдаштым: алар күн сайын кезектешип Улукбек акеге бир-эки саат китеп окуп

беришмей болду. Адегенде баары тең кызыгып, бири биринен өчүрөт талашып, калбай барып атышкан. Башка иштерге алаксып байкабай калыпмын, жарым айдан кийин чунак балдар барбай коюшуптур. Мен аны Улукбек акеден кат алганда билбесминби. «Жамшитбай, адабиятыңын кыныгын эми алып келайттым эле, балдарың келбей койду,— дептир катында. — Эми өзүм тамтаңдап окуп атам. Балдарыңы тим эле кой, китебиңен эле берип тур, өзүм эптеп эрмектей берем».

Кат апкелген кызынан Улукбек акеге он чакты китеп көөртүп ийдим. Алар кыргыз жазуучуларынын белгилүү прозалык чыгармалары эле. Жарым ай өтпөй дагы китеп сураткан экен, дагы берип жибердим. Тергеп ичкен суу безгектей дартын эки ай дегенде араң сүрүп чыгарды. Ит атаардын китеп окуганын мына ошондон кийин көрүп ал! Кыргыздагы мыкты роман-повесттерден ал окубаганы калган жок. Котормо китептердин бир далайын да соо койгон жок. Күнү-түнү бекер жатат, уктап деле жарытпайт, көргөн-бакканы эле китеп. Китепти окубай эле бүкүлү-бүкүлү сугунуп жаткандай. Өмүр бою китептен жутаган бечара кантсин анан!

Үч ай билинбей бат өтүп, Ит атаар төшөктөн турчу күн да кирип келди. Мен ошо күнү эртелеп анын үйүнө бардым. «Токсон күн китеп окуп кезерип, түк да сүйлөбөй жатты го, табыбы бүгүнтөн сүйлөй бергенге улуксат кылыптыр,— деп ойлоп койдум. — Бүгүн саат тогузда ал кайра сүйлөйт. Ошондо оозунан биринчи кандай сөз чыгар экен?». Менчилеп кызыккандар көп экен, барсам үйү толо киши. Келгендерди кыртышы сүйбөй чүйрүйүп отурган экен, Ит атаар мени көрүп эле сүйүнүп кетти.

Шорулдата чай ичип, кобур-шабыр сүйлөшүп отургандар саат тогузга жакын демин ичине тартып тымтырс боло калды. Баары тең Ит атаардын оозуна жабыла карады. Ал жабалактаган көздөрдөн саал-паал сүрдөй түшүп, колун койнуна салды, аястан эски чөнтөк саатын алып чыгып, чырт эттире капкагын ачты. Отургандар болсо дале дем чыгарбай тымтырс. Ит атаар болсо саатына үңүлгөн бойдон кыймылсыз.

Саат туура тогуз болгондо Ит атаар тамагын акырын кырып-кырып койдү. Тымтырс отургандар жапырт бир демин чыгарып, кайра делдейди. Ит атаар тамагын дагы бир акырын кырды да: «Жам...шит...бай,— деп абай менен үзүп-үзүп айтты. Отургандар ошо замат дуу этип, анан анын алын сураганы туш-туштан жаалап кирди. Ит атаар аларды тоотпогондой дүңүрөйүп, баарын тең жактырбагандай чүйрүйүп, бирөөнө да жооп айткан жок, тек бирдеме дегиси келип мага эле кадаланып туруп алды. Отургандар аны бирдеме дедире койбой туш-туштан алын сурай берди. Ошондо Ит атаарың тырчий түштү. «Көрдүңөр го...

безгегим жок... доошум бар,— деди сактанып сүйлөп. — Көрүп туруп эле... сурай бересиңерби?» Буга Каамыт аке түтүп тура алган жок. «Оо, чүйрүйгөн мурдунду сенин! О теңирден тетири пейлиңди сенин! —деп чарт-чурт жарылды. — Адамкерчиликке алын сурап койсо, тим эле доңуздай «корк-корк» этет ,ой!» Ит атаардын да итатайы тутат түштү. «Силерди... ким... чакырды? Теги... силер.... кимсиңер? Бириң калбай... кеткиле... азыр! —деди көзүнөн чаарын чыгарып. — Бүгүн сүйлөчү... нормом бүттү... баары бир... сүйлөбөйм! Сүйлөйм деп... дагы доошуман... айрылайымбы».

Отургандар оңтойсуз абалга каптала түштү эле, дагы да болсо Каамыт аке ишке жарады. Ал Ит атаарды ашатып сөгүп жиберди, ошо сөгүнгөн бойдон ордунан обдулуп турду. Беркилер да анын артынан көчүк көтөрдү. Мен да өйдө көзгөлүп, топураган эл менен кошо бастым. Эшикке чыгып баратсам, Улукбек аке акырын табыштап калды: «Жамшит! Сен... кетпечи!»...

Мен текченин түбүнө барып, отургучка көчүк бастым. Ит атаар эшикке чыккан элдин опур-топуру үзүлгүчө үңкүйүп жер карап отурду. Анан башын өйдө кылып, сактык менен муңканып сүйлөдү: «Ушулар да... кишиби? Киши деп... мына... китептеги кишилерди айт!» Мен унчукканым жок. Ит атаар да бир саамга үн-сөз чыгарбай тунжурады. Анан ал капыстан: «Эх, кайран өмүрүм! Эх, китеп билбей кысыр өткөн армандуу ай-жылдарым! — деп абайлабай каңырык түтөтүп ийди да, кайра эсине келе калып, жай сүйлөдү. — Эх, Жамшит... байым! Экөөбүз сүйлөшчү... сөз көп. Сүйлөшөт... элек, тамагыман... чочулап... турам. Табып... сөз менен ашка... аста-аста... аралаш деген. Азырынча... китебиңен... дагы... берип ийчи!».

Эл ошо күнү эле Ит атаарды «акылдан айныптырга» чыгарды. Ишенбегендер эртеси жалгыз-жарымдап барып анын айныган-айныбаганын текшерип көрүшүптүр. Баргандар кандай сөз чыгар экен деп чегип сурашса, Ит атаар окуган китептеринен эле кеп сала бериптир. «Ушу биздин турмуш да турмушпу, турмуш деп мына китептердеги турмушту айт!»—деп эки-үч сапар тамшанып айтыптыр. Ал эми кечке маал келгендерге «бүгүн сүйлөчү нормом бүттү» деп сүйлөбөй коюптур.

Мен Ит атаардыкына жарым айдай өткөрүп бардым окшойт. Ал короодогу чарпаясында китеп окуп отуруптур. Маектешери жок бук болуп турган бейм, мени көрөр замат эле адабияттын кебин божурап кирди. Анын эс-дартын бүт бойдон адабият ээлеп алыптыр, андан башка эчтеме сүйлөбөйт. Ошонусу мени жадатып да жиберди. Башкага алаксытайын десем алаксыбайт, көңүл-ниети адабияттан башкага дегеле бурулбайт. Китептерден кеп кыла берип кечти да кийирип ийдик. Мен үйгө кеткени жа-

тып Улукбек акеге айтып калдым: «Эл сизди «айныдыга» чыгарып алда го! Бусурманым, келген-кеткен менен жөн эле сүйлөшүп койбойсузбу?» Ит атаар сөзүмү жактырбай бир чүйрүйүп коюп, анан текеберсип кесир сүйлөдү: «Ошо бечара немелерди айтпачы, Жамшитбай! Алар деги ким? Билгиң келсе, жакшы нерселерди жеп, жаман нерсе чыгаргандан башкага жарабайт алар. Мен китептеги кишилерге таазим кылам, ошолор эле жетет мага!».

Китептен тапкан бир пайдасы: арак ичкенин коюп койду. Адабияттын нашасы арактын кумарынан ашып түштү көрүнөт. Анын артынан көнүмүш кесибин да таштап салды. Таштаганда жөн таштабай, аябай кызык таштады.

Китептин айынан Ит атаар адегенде айлык планын араң-араң толтуруп, анан толтура албай да калат. Кийин эки айча бир да тери тапшырбай койсо, аны начальниги чакыртып иет. Ит атаар начальнигине кирип эле маселени кырынан коёт: «Мен наадандыгыман күнөөсүз жан-жаныбарды көп атып, табияттын тең салмагын бузуп жүрүпмүн. Мен эми табиятка андай кыянат кыла албайм! Жетет ушунчасы! Кош бол, эски кесибим! Эми менин ордум Мергенчилер жамаатында эмес, Жаратылышты коргоочулар коомунда». Муну өз кулагы менен уккан начальниктин каңырыгы түтөй түшөт: «Атаңын көрү — айя, эл бекер айтпаптыр, кайран киши чын эле айнып калган турбайбы!» Ит атаар болсо табиятты коргоо жайынан сөз козгоп, өзү китептерден окуп билгендерин сүйлөй берет. Ит атаардын айныганына начальник эми чындап ынанат. «Жашыңыз эчак жетпеди беле, иштегиңиз келбесе, пенсияга чыгып албайсызбы!» — деп кеңеш айтат ал. «Жок! Албайм! — деп чорт кесет Ит атаар. — Табиятка кылган кыянатым үчүн (пенсия алууга эч кандай акым жок!). Анан эшикти тарс жаап чыгып кетет. Начальниги Ит атаарга боор ооруп, кийин анын закондуу пенсиясын сыртынан эле чыгартып берет.

Пенсияга чыкканы Ит атаардын китептен башка менен иши жок. Эшик-эликке көп баспайт, өзүн «айныдыга» чыгарган элдин уу-дуусун таназар албайт, эч ким менен эзилишип сүйлөшпөйт. Аздыр-көптүр ынак кишиси эле менмиң. Экөөбүз кез-кезде окуган китептерибиз боюнча пикир алмашып, адабият маселелерин талкуулап калабыз.

Бирок биздин ынактыгыбыз деле көпкө узаган жок. Дагы эле болсо ошс адабияттын айынан арабыз сууду. Мага жаккан китеп ага жакпайт, ага жаккан мага жакпайт. Маселен, Улукбек аке көтөрүңкү романтика менен шоолаланган, өтө кооз турмуш көрүнүштөрүн сүрөттөгөн, кебете-келбети да, жүргөн-турганы да, сүйлөгөнү да ашкере сулуу каармандары бар чыгармаларды жанындай жакшы көрөт. А мен болсом андай чыгармаларга ан-

ча кушум жок, бетим менен үзүлүп түшпөйм. Айтор, экөөбүздүн адабий көз карашыбыз менен көркөм табитибиз эки башка экен. Ошонун айынан көп талашчу болдук. Бир сапаркы талашта Улукбек аке кызандай түшүп, тарс эле бетке чаап калбаспы: «Жашырбай эле айтайын, Жамшит, сен адабиятты түшүнбөйт экенсиң!»

Бара-бара экөөбүздүн ыркыбыз кетип, ал менден жатыркай баштады. Анан мени менен адабият жайында сүйлөшпөй калды. Көрсө, обулустук газеттин кабарчысы менен таанышып алыптыр. А кабарчы да аңгеме жазып жүргөн бала экен, адабиятка деген ышкы Ит атаар экөөнү ынак кылып жибериптир.

Ошо кабарчы досу сыртынан шилтеп ийгенби, же Ит атаар өзү суранып жаздырганбы — аныгын билген киши жок. Айтор, бир күнү эле обулустук гезитке Ит атаардын макаласы чыгып калды. «Мен динден кайттым» деген макала экен. Динден кайтыдай Ит атаарың же молдо болсочу. Жок эле дегенде беш убак намазын үзбөй окуп жүрсөчү. Өмүр бою ичкени арак-бозо болсо, айтканы кызылдай калп болсо... Деги өзүнчө бир анекдот! Оо кичинесинде молдодон таалим алып, «чар китепти» түшүргөн экен, ошонусун жазыптыр, кудай менен диндин жалганын чукултур, молдолордун алдамчылыгын айыптаптыр, өзүн окуган бакшылар менен өзүн айыктырган табыптын абийрин айрандай төгүптүр. Макалага күлбөгөн киши жок, ачууланбаган молдо-сопу жок, түкүрүнбөгөн кемпир-чал жок!

Улукбек акенин кийинки бир кылган иши ошол ашынган кайрыдиндигине деги бир коошуп койсо эмне! Ушу быйыл жазда кары-жаш капыстан эле Ит атаардын жашырыкча намаз окуп жүргөнүн кеп кылып калды. Мен адегенде ишенгеним жок, дагы бирөө чыгарып койгон тамаша го деп кабыл алдым. Бирок ошо кеп-сөз бара-бара күч алып кетти. Мен анын аныгына жетейин дедим да, бир күнү кечинде Ит атаардыкына тымызын аңдып бардым.

Айың сөздүн чындыгы бар экен, Ит атаарды куду куптан окуп аткан жеринен кармабадымбы. Жыгылып-туруп, дегеле ыкылас менен кобурап окуп атыптыр. Мен бир аз убакыт күлкүмү араң-араң тыйып ага карап турдум, анан катуу бир жөтөлүмүш болуп койдум. Ит атаар жалт карай берип, жайнамазын төпсей тура качты, бурчка камалып, булганып алган баладай жалдырап туруп калды. Күлкүм кыстап, «баа» деп бакырып ие жаздадым. Бирок сыр алдырганым жок, карагүчкө жүз үйрүп күп-күп эттим: «Динден качан эле кайтпадыңыз беле, жолдош Баатырбеков? Эми өзүңүз кайра намазга кирипсиз го? Ай-ай-ай! Эмне деген шермендечилик! Эмне деген эки жүздүүлүк! Эмне деген көз боёмочулук!» Ит атаар башын шылк дедирип шү-

мүрөйө түштү. Ошо кейпинде кыйлага итирейип турду да, анан ооз кыбыратып күңк эткенге араң жарады: «Карыганым ушу да». Мен аны ого бетер опузалайын деп дагы күпүлдөдүм: «Өкмөттү гана алдайсыз ээ?! Мен эртең эле тийиштүү жерге билдирем, гоаитко жазып чыгам!» Ит атаар шылкыйган башын шарт өйдө көтөрдү, алаңдаган көздөрүн жалдыратып, мага жалынып-жалыбарып жиберди. Мен анысына жумшарганым жок, кокон пешке салып коркута бердим. Жедеп шаштысы кеткенде Ит атаар: «Намазыңы мен калп эле окуп аткамын»,— деди. Ошондо чыдай албай каткырып ийбесминби.

Ит атаар акеңе дабаа бар беле, эс-учун жыйгандан кийин дагы мындай деп актанып турбайбы: «Ээ, Жамшитбай, «кудай жок, кудаы жок» дейбиз, кокус бар болуп калса балээ да!» Ана, сага тамаша!

Жамшит-сары узун сабак сөзүн ушунтип бүтүрдү. Күлө берип өпкөм өрөпкүп калган экен, анымы басып-баспай эле Жамшит-сарыдан сурап жибердим:

— Баса, анын калпы кантти? Баягыдай элеби?

— Баягыдай элеби дейт тура? Калпы кайра көбүрүп-жабырып кетпедиби. Азыр баштагыдай эмес, китептегидей кылып айтып калган. Ар күнү кечинде дагы эле үйү толгон бала. Жаңы калптарына ошо балдар эле жыргап атат окшойт. Баса, силердин бир итиңер бар эмес беле, баягы Жолборсуңарчы. Ит атаар ошону да укмуш икая кылып айтып жүрөт имиш. Ошол икаяга «Сарыбаш» деп сени да каарман кылып алган имиш. Мен өзүм угуп көргөнүм жок, уккан балдар эле тамшанып айтып калышат го.

Жамшит-сарынын айткандары менин делебеми козгоп, Улукбек акенин өзүн көргөнгө, жаңырган калптарын укканга аябай ынтызар кылды. Баарынан да Жолборсту кызык баян кылып айтып жүргөнүн уксам деп катуу дегдедим.

Жамшит-сары экөөбүз кечке маал Улукбек акеникине бардык. Үйү бак-даракка чылк көмүлүп, такыр эле көрүнбөй калыптыр. Короо-жайын кашаалаган долоно, чычырканак, караган кочөттөр текши коолап өсүп, жашыл керегеге айланыптыр. Кашаасынын жол жаккы оозуна заңгыраган дарбаза курдуруптур, анысын баштан-аяк көк сыр менен сырматып, жан жыгачтарынын бетине түр салдырыптыр, дого сымал иймейген түндүк жыгачына «Куш келипсиздер!» деп бадырайта жаздырып коюптур. Тамы болсо баягы эле эски там экен, тек дубалын кичинө өйдө көтөртүп, тышын актатып, камыш чатырын шифер менен алмаштырыптыр. Тамдын дубалдарына ураандар жазылыптыр, алар короодогу бак-дарактар арасына да илиниптир. Мына дубалдын оң капшыт бооруна кара боёк менен түшүргөн үр-

аан: «Наадандыкка наалат!» Мына, эки терекке кере тарткан чүпөрөк тасмадагысы: «Билимдин булагы экен, китепти сүйгүлө!» Тигине, мейманканасына кирчү чоң эшиктин үстүнө илип койгону: «Жашасын адабият!». Бул ураан кызыл чүпөрөккө ак бор менен дегеле саймаланып чоң жазылыптыр.

Улукбек акенин үйүндө эч ким жок экен. Бөлмөлөрүнүн эшиктери ачык калыптыр, сыягы, үйдөгүлөр эми эле жумуштап мындай баскан көрүнөт. Мен мейманканага Жамшитти ээрчий кирип, эң оболу китептин көптүгүнө таң калдым. Үйдүн төркү жүк текчесине да, каптал текчелерине да туурасынан тактайлар кагылып, шыкалып китеп жыйылыптыр. Эскилиги жеткен эки шкафтын ичи да жыкжыйма китеп. Китептер терезе текчесинде да, жер полдо да жатыптыр. Мен аларды бир четинен кызыгып карай баштадым. Алар баштан-аяк оригиналдуу чыгармалар, котормо адабий китептер жана журналдар экен. Аңгыча болбой Жамшит-сары:

— Арбаңыз, байбиче! Жакшы турасыңарбы?— деп калды.

Карай салсам, кире бериште Улукбек акенин кемпири туруптур. Эти качып, бырыштары көбөйүп, бет сөөгү оркоюңку тартып бери чыгыптыр. Жамшит экөөбүз а киши менен учурашып, Улукбек акенин кайда жүргөнүн сурадык.

— Жанаарак поштоого кетти эле,— деди кемпир. Поштоо менен китеп алдырат, дагы бир китеби келип калган го.

Ушу менен Жамшит экөөбүздүн кемпирден сурай турганыбыз түгөнүп, кемпир да бирдеме дегенге сөз таппай ыңгайсызданып, бир аз тымтырс боло түштүк. Анан менин оозума адеп келген сөздү эле айта салдым:

— Үйүңөр тим эле китепкана болуп кетиптир го?

— «Тентек темир жыйнайт» дегендей, акеңер китеп эле жыйнап атат,— деди кемпир кайдыгер сүйлөп.— Оокат-тиричилик менен иши жок, тапкан-ташканын бүт ошо китепке жумшайт. Башта эле акеңер саал-паал дубана пейил эле, эми ушунтип китеп-жинди болуп албадыбы.

Күн сайын кечинде келчү балдар да, аларга жаңы кошулган Жамшит экөөбүз да мейманканасында акыйып күтүп отурган элек, Улукбек аке күүгүм талаш маалда келди. Ичинде эки-үч китеп бар окшойт, чырмап байланган чакан таңгакты оң колунун салааларына илип алыптыр. Чачтары да, сакал-муруту да куудай агарыптыр. Чаар топусунан чеке-бели агарып чыккан аппак чачы, эки жаагынан ээгине дейре калың өскөн купкуу сакалы анын бетин тегерете ороп, дүңүрөйгөн ыраңын ого бетер капкара көрсөтүп таштаптыр.

Ал оозгу үйгө башбагар замат Жамшит экөөбүз ордубуздан

атып турдук, балдар да биздин шарыбыз менен жапырт ордуларынан козголду. Улукбек аке ичкери жалт карады да:

— Оо, абышкалар, отура бергиле, силер эмне...— деп кепатип, оозун шарт тартып алды.

Балдардын арасынан эки чоң киши баамына урунду белем, саап эңкее берип, электр жарыгынан көздөрүн бош алаканы менен калкалады, курчу кайткан көздөрү менен тигиле карап, Жамшиг экөөбүздү тааный албай бүшүркөп турду.

Мен утурлай басып:

— Ассалоомалейкум, Улукбек аке!— дедим.

Ал мени үнүмөн тааный койду, дароо өзгөрүлө түшүп, башын артка карай серпти, чалкалай берип, колдорун эки жакка жайды, оң колу болсо салааларына илинүү таңгагы менен кошо жайылды. Дал ошол калыбында ал салабаттуу дабыш салды:

— Оо, мен кимди көрүп турам!

Мен кол сунгуча болбой, Улукбек аке жайган колдорун куушура келип, мени кучактап калды, кучактаганда таңгак китеби кыры менен дүк этип жонума бир тийди.

— Ох, абышка, абышка! Эх, Сарыбашым, Сарыбашым!— деди кучагын жазбай.— Канча кыш, канча жай!..

Экөөбүз жанаша отурганыбызда Улукбек аке көз айнегин талгынды да, чүйрүйүңкү жылмайган жүзү менен мага бурулду:

— Сени кайсы шамал айдап келди, абышка?

Мен жооп айткыча болбой, ал дагы суроо берип жиберди. Анан экөөбүз эсен-соолук сурашып бир саам отуруп калдык. Ошондо бир ачык байкаганым: Улукбек акенин жүргөн-турганына да, сүйлөгөнүнө да окуган китептери аябай эле таасир эткен экен. Ал мага суроо берип, менин суроолорума жооп кайтарып отурса, мен айрым жаш жазуучулар жараткан каармандардын кеп-сөздөрүн эстей бердим. Ал мага кээ бир китептердеги кишилерди туурап сүйлөп, туурап кыймыл-аракет жасап, кандайдыр бир адабий кейипкердин ролун ойноп жаткандай көрүндү.

Бир маалда Улукбек аке сол колун эшикке карай коомай айдо көтөрүп, ашкана тарапка акырын гана дабыш салды:

— Айдыңым!

Кемпирин чакырып атканын мен аңдай койдум. Мурда «катын!» деп бакырчу эмес беле, эми ушинтип сыпайы чакырып калган тура, бусурманым. Ошо замат менин эсиме кылт этти: кайсы бир жазуучунун каарманы да аялына «айдыңым!» деп кайрылса керек эле.

Казан-аякка алаксып жүрүп укпай калды окшойт; кемпири жооп кайтарган жок. Улукбек аке колун салабаттуу созгон ошо калыбынан жазбай:

— Ак жоолукчан айдыңым!— деп үнүн бийигирээк чыгарды.— Ардактуу коноктор келип калган экен, тамак-ашыңын абалы кантип атат?

Улукбек аке кемпининин жообун күтпөй эле мага кайрылды:

— Майрам сайын куттуктап тилгирем урам, деги алып жүрөсүңбү?

Мен ойлонуп калдым. Канчалык чымыркансам да, Улукбек акеден мага бирди-жарым телеграмма барганын эстей алганым жок. Бирок мен иштин жайын дароо биле коюп:

— Ыракмат, алып жүрөм!— дедим.— Мен да сизге майрам сайын жиберем, тийип атабы?

Улукбек аке буйдалбай шыр эле:

— Угу,— деди да, ашкана жакка бек-бек дабыш салды.— Айдыңым! Баягы Сарыбаштан келген тилгиремдер кайда, ап-келчи!

Майрам сайын анын мага телеграмма жибергени да, менин ага жибергеним да кызылдай эле калп болчу. Мен тек Улукбек акенин капыс чыгарган калпы ачылып калбасын деп жанымы жеп койдум. Чалынын кыял-пейлин жакшы билген кемпири да адатынча акылмандык кылып, сыр билдирген жок. Ал ашкана үйдөн:

— Бир жакка каткансыдым эле,— деп каратып туруп калп айтты.— Эсиме жара чыгып, каякка катканымы билбей атпайымбы.

Улукбек аке бир чүйрүйүп койду да, мага карай берди:

— Кана, абышка, сайрачы бир: адабиятта кандай жаңылык-тар бар?

Мен анча-мынча жобурап койсом, ал мага ошо жерден чап жабышты: чоң жазуучулардын кимиси эмне жазып атканынан баштады да, таанымал жаш прозачылардын кандай чыгарма бүтүргөнүн, каерде иштегенин, баскан-турганын, ичер-ичпесин, атүгүл бала-чакасын калтырбай такып сурады. Деги ал ошо түнү адабият жайынан мени эле сүйлөткүсү келип турду, мен болсом а сүйлөсө деп турдум.

Аны сөзгө салабыз деп Жамшит экөөбүз бир далай убара тарттык. Менден бирдеме сурата койбой алдын тороп, астыртан сөз чыгарчу суроолор жылдырып, аны байкатпай сүйлөгөнгө азгыра баштадык. Ал акыры жаңыча аңгемелеринен кеп салып бергенге көңүлсүгөнсүп калды. Ошондо мен андан Жолборстун баянын айтып беришин сурандым. Жамшит да менин суранчымы кубаттай кетти.

Улукбек аке башын төмөн салып, терең ойго чөккөнсүдү. Мейманканада бир саамга тымтырстык өкүм сүрдү. Ал акырын башын өйдө кылды, өйдө кылганда көз айнеги жарыкка

жарк этти. Баам салып карасам, анын дүңүрөйгөн өңү бир заматта кыялга туна түшкөн экен.

— Жолборстукун кезеги келгенде айтып берем,— деди мурчуяңку түр менен.— Азыркы баяным башка бир окуянын жайын айтат.

Ал кайрадан сүкүт уруп унчукпай калды да, кыйладан кийин гана башын кейкейте өйдө көтөрүп, кыялдуу кыяпат менен акырын-жай сөз баштады...

Анысы чубалжыган узун бир баян экен, айтып атып тээ түн бир убакта араң аягына жетти. Эртеси кечинде да эмнегедир Жолборстон кеп козгобой, дагы бир нары узак, нары кызык аңгемесин айтты. А күнү да жети түн болгондо үй-үйлөрүбүзгө тарадык.

Улукбек акенин аңгеме айтышы чын эле жаңырып кетиптир. Баамгы бир бала чакта уккандарыбыз, көркөм касиети бар болсо да, түпкүлүгүндө кадыресе эле оозеки аңгемелер болучу. Ал эми азыркы айткандары көп жагынан жазма чыгармаларга ыктап тургандай. Эми ал адабий кара сөздүн баяндоо манерасына, сүрөттөө ыкмаларына, көркөмдөө амалдарына салып айтат экен. Окуялар тизмегин кураштырганы, каармандарын сыпаттаганы, атүгүл сөздөрүн кынап койгону да куду китептегидей чыгып калыптыр. Деги анын азыркы баяндарын тыңшап отурсаң, кандайдыр бир көтөрүңкү лирика-романтикалуу аңгеме жок полость окуп жаткандай таасирге кабыласың.

Бирок Улукбек аке жаңы аңгемелерин карандай китептик таасирлордөн эле курап албаптыр. Булары деле өз кыялынан эле жаралгандай түрү бар, тек акын кыялы гана адабий китептердин таасиринен жаңыланып, кореметтенип, өзгөчө сапат алып көткөндөй...

Баса, Ит атаардын сүйлөп бергени да өзгөрүүгө учураптыр. Адегенде ал тороң ойго чөккөндөй бир кыйлага үңкүйүп отуруп калат экен. Анысы өзүн өзү купуя күүлөгөнү го, сыягы. Анан өзү батып көткөн ой тороңинен суурулгансып башын жайбаранат өйдө көтөрүп, коңур доошу менен жайма-жай сөз баштайт экен. Ар бир баянын тим эле китептен жаттап алгандай кыраатка салып, ыгы колгон жордо доошун кубулжутуп, колдоорун кошо кыймылдатып, дөгөлө куюлуштуруп шыдыр айтат экен. Ырас, узатып айткан сайын кызыгандан кызып, эргий-эргий күүлөнөт экен; ошондо доошу алда кандай шаңшып, кээ-кээде каргылдана да түшөт экен; күүлөнгөндөн күүлөнө берип, капыстан ашкоро толкуп да көтөт экен; ошондо мууну бошоп, көздөрүнө жаш тогоронип, сүйлөй албай мукактанып, тек ыйга мууна түшкөн тамагын гана кырт-кырт эттире бүлкүлдөтүп, бир саамга жор карап сүкүт урат экен...

Жолборстун баянына үчүнчү күнү кечинде гана кезек келди. Баарыбыз күндөгүдөй мейманканасына чогулганда Улукбек аке бүгүн «Жолборс икаясын» кеп сала турганын жарыя кылды да, адатынча башын төмөн салып, көздөрүн коомай жуумп, эриндерин болор-болбос кыбыратып, дегеле терең ойго баткан же кайыптан кабар тыңшаган кишиче мелтирей мурчуюп калды. Кыйлага ошентип үңкүйүп отурган соң башын салабаттуу өйдө кылып, мурдун чүйрүйтүп, бирок дүңүрөйгөн ынды кара өңүнөн кыялдуу жышаанын өчүрбөй, жумулуу көздөрүн ачпай, кандайдыр бир сырдуу таасири бар доошу менен сөзгө кирди:

* * *

— Апакай булуттарын андан-мындан булайткан ачык асман. Ошол аруу булуттарга жанаша чаалыгыңкы канат сермеген келгин куштар. Кардан жаңы бошонгон карарыңкы адыр-талаа. Тасмадай созулуп жаткан кашкайган таш жол. Тээ берегиде көк мунарык көшөгөсүн тартынып тоолор келберсийт.

Ак булуттуу көгүлтүр асман астында, кышкы уйкудан ойгонуп ныксыраган адыр-талаа арасында, даңгыраган байтак жолдун үстүндө кош ат чегилген араба калдырайт. Арабада тиги келгин куштардай чаалыгып кан майдандан кайтып келе жаткан салдат отурат.

Салдаттын ошондогу сөөлөтүн көрүп ал: үстүндө — окко тешилип, дары жытына каныккан боз шинель; башында — кызыл жылдыздуу көөнө пилотка; жонунда — бүкүрдүн өркөчүндөй томпойгон аскер баштык. Араба өңгүл-дөңгүлдө секирген сайын салдаттын сол төшүнө шыкалган орден-медалдары бири бирине урунуп шыңгырайт. Тотуккан жүзүнөн көңүл кубанычынын сараң жышаанасы көрүнөт; тамеки чеке-белин ыштаган муруттарында болор-болбос жылмаюу кылактайт; көздөрүндө жеңиш отунун учкундары жылт-жылт этет; кулагында уруштун айбаттуу дүңгүрөктөрү үзүл-созул жаңырыктайт...

Арабадагы ошо салдат ушу кашыңарда сайрап отурган киши болчу. Ооба, мен элем. Төрт жыл алоолоп күйгөн согуш өртү өчөйүн дегенде, мен тууган айлыма кайтып келаткамын. Көңүлүм шаттыкка мелт-калт, бирок түбүндө кермек даам арманым бар.

Касиеттүү ата журттун ыйык чегинен катаал жоону кууп чыкканда, мен купуя кыялга баткамын: «Баягы баш шылкыйткан уяттуу чегинүүлөрдө желкеме ок тийип оңколобогон, карчылдашкан салгылаштарда өлбөгөн, тозоктун тозогунан аман калган ушу мен эми жеңиш менен алдыга күркүрөп баратканда мерт боломбу? Жок, эми мен өлбөшүм керек. Өлгөнгө эч кандай

акым жок. Мен сөзсүз Берилинге чейин барам, Рейкистактын так тобөсүнө туу сайышам, кандуу согуштун акыркы барагына акыркы огум менен чекит коюшам!»

Бирок ошол тилегиме жетпей, согуш бүтөр жылдын февралында оор жарадар болдум. Госпиталда жатып Берлинге карай качырып бараткан майдандаштарымын бактысына көз кызарттым. Алар асман бетин бербеген айрыпыландардын саясында, жер дүңгүрөткөн кананадалардын коштоосунда, кан кызыткан атакалардын шарданында селдей каптап батышка көтүп барышат. А мен болсом канатына ок тийип, тобунан айрылып калган куштай жалдырап ооруканада жатам...

Айыгып-айыкпай эле кайра согушка сурандым. Догдурлар улуксат беришкен жок. Жер сабап догурунсам да болушкан жок, ой-боюма койбой тылга айдашты. Ошол себептен мен төрт жыл азап-тозогун кошо тарткан кандуу согушту аягына чыгарбай, аздыр-көптүр арман менен тууган айлыма кайтып келем.

Айылга төрт-беш чакырымдай калганда, артыбыздан шамал эпкиндөй баштады. Шамал бат эле күч алып, аттардын куйрук-жалын сапырды, этектерибизди делбек-делбек ала качты, чыйралган шлиялардан ышкырык чыгарды. Көп өтпөй шамал албууттанып, кутурган кара айгырдай асман талаасында беймарал жайылган ак булуттар үйүрүн кайдадыр кубалап кетти да, алда кайдан үрөй учурган очкул кара булут түрмөктөрүн уюлгутуп айдап чыкты. Коргошундай оор булуттар зымырап көчүп, калдаң-калдаң оодарылып, кара ношөр жамгырын калың самсаалатып биз тарапка чүгөйду.

Арабакоч бала ошо түнөргөн кара булуттарга бир кылчая карады да, аттардын жонунга шапалагын тартып-тартып алды. Шамал тоонун киргон дайрасындай аркырап, кулагымда ышкырып дуулдады, ботторими ургулап, көзүмөн жаш чыгарды. Арабакоч бала бекер эле жан талашкан экен, баары бир жамгырдан күтүлө алганыбыз жок. Бирок бала аттардын башын тартпай, кара ношөрдүн капшабы менен айгайлап айдай берди. Эми шамалдуу жамгыр тула боюмду ырайым кылбай камчылап, бетимди кимдир бирөө майда чыбыктар менен дуу-дуу сабап жаткандай дуулдатты.

Аңгыча болбой так тободон асман тарс жарылып, ага удаалаш чагылган жарк этип, капкара асман бетин кылычтай жара чапты. Күүгүм тарткан жер бети көз ирмемге жапжарык боло калды. Күн кайра-кайра күркүрөп, күркүрөгү бир саамга гүлдүрт-гүлдүрт жаңырыктап, чагылган жарк-журк этип соймоңдой берди. Асманда такалуу азоо айгырлар капыстан үркүп, ошо үрккөн бойдон таш жолдо ээ-жаа бербей ала качып, бирде

кан буугандай тык токтой калып, бирде кайрадан дүр үркүп, баары чогуу азанап, баары чогуу туяктарынан от-жалын чыгарып, кайдадыр андыздап чаап бараткансыды. Шамал ого бетер чапкындап, жамгыр нөшөрлөп төктү. Жерде чакан араба жин тийгендей шарактап, ташка чака-чак кадалган туяктардан учкундар чачырады; көктө болсо күн күркүрөп, чагылган жарк-жарк жанып турду. Айтор, асман менен жер бирин бири туурап үн алышып жаткансыды.

Айылга жакын калганда, кара нөшөр басылып, түнөргөн булуттар өткүнүн самсаалаткан бойдон тоо тарапка узап кетти. Арабекеч бала оолуккан аттарынын башын араң тартты.

Менин сырым шөмтүрөп суу болсо да, көңүлүм жадырап куунак эле. Жамгырдын жааганы да, күндүн күркүрөгөнү да, чагылгандын жаркылдаганы да мага шарапаттуу жышаанадай сезилди. «Сагынычтан саргайган тууган жерим мени көз жашын көлдөтүп тозуп алды,— дедим купуя кудундап.— Боордош табиятым да кан майдандан эсен-соо кайтканымы урматтап дүң-гүрөтө залп берип, жаркылдата салут атты!»

Мен арабада ушундай көкөлөгөн ойлорго термелип келатып, киндик каным төгүлгөн чоң колотко жете келгенибизди да байкабай калыпмын. Карай салсам, ачык асмандын көгүлтүр тунук тилкесинде, тууган колотум чатынын так үстүндө, кыштакка кире бериштин куду төбөсүндө албан түстө кубулжуган татынакай асан-үсөн илинип туруптур. Эки учу маңдайлаш жапыз тоолордун чокуларына жебедей сайылып түшүптүр, ортосу жароокер жаш сулуунун керме кашындай назик ийлип, ажайып бир көрк берип кулпурат. Тим эле рабат дарбазанын түркүн боёктор менен сырдалган сөөлөттүү чамгарак жыгачындай¹ бир башкача кереметтенет.

Мен сүйүнгөндөн апкаарый түштүм, жүрөгүм туйлап, каным чыккыйыма тээп чыкты. Көктөгү асан-үсөндү тууган жеримин мени ардактап тоскон дагы бир шааниси деп кабыл алдым, ал менин келишимин ызатына бир боор айлымын кире беришине дал ушинтип керилип калды деп туюндум. Өрөпкүгөн көңүлүм көккө чаргып, төбө тушумда керилип турган керемет кубулушка жетине албай акыйып карап, кокту оозуна кире бердим. Ошондо мен өзүмдү алыскы казаттан олжолуу кайтып, салтанаттуу алтын дарбаза аркылуу тууган шаарына санжыргалуу саябан арабада сөөлөт менен кирип бараткан кол башчыдай эле сезип кеттим.

Араба калдырап-шалдырап айыл арасына киргенде, боор этектей түшкөн тамдардын эшик-элигинде жүргөн кемпир-чал-

¹ Рабат дарбазанын чамгарак жыгачы — арка (орусча).

дар жолго серепчилай карап калышты. Ошо замат менин баа-мыма тиги өйүзкү боордогу жаңгак түбүнөн топ киши уруна түштү. Жаандан корголоп келип, кээ бирлери каамыттуу аттары менен, кээ бирлери кетмендерине таянып жөө турган кошчу-кетменчилер экен, алар да мага жарданып карай беришти. Баары тең капысынан арабачан чыга келген салдатка таңыркап, мени тааный албай бүшүркөп, делдейгенден делдейди. Ошондо арабакча бала эсине келе калып, заңк этип табыш салды: «Сүйүнчү! Сүйүнчү! Улукбек акем келди!»

Өйүздө сестейиңки селейип тургандар жандана түшүп, бир кур уккан кулактарына ишенбегендей алма-телме карашып, анан кубанычтуу кыйкырып жиберешти. Ошо кыйкырык менен кошо атчаны аткандай чаап, жөөсү жөөдөй чуркап жөнөштү. Кемпир-чалдар да жолго карай бөкчөңдөп, алардын артынан томполоңдоп жаш балдар ээрчип алышты. Баары тең туш-туштан мени көздөй сүрүлүп келатышты.

Араба жол ортосуна токтоп, мен жерге секирип түштүм. Колаткандардан сүрдөгөнүмөн кайсынысын утурлап аларымы билбей, түшкөн жеримде селейип туруп калдым. Адегенде эле мага атчандар жете келип, аттарынан куланды. Алар менен ку-чакташып көрүшкөнчө кемпир-чалдар, тиги өйүздө тургандардын жөө-жалаңдары жете келип, мойнума асылышты. Баарынын кирпичтери суу, менин да муунум бошоп, көздөрүмдө жаш.

Кез жаштар, көз жаштар... Төрт жыл бою саргайткан сагын-чыбыздын жаштары, адам чыдабас азап-тозокту көтөргөн сабырыбыздын жаштары, көкүрөгүбүздө тыбырчылап туйлаган кубанычыбыздын жаштары! Ошо көз жаштарды көз көрүнөө бет ылдый агызгандан эч кимибиз уялганыбыз жок.

Кары-жаш менен учурашып бүткөнүмдө, өспүрүм балдар мени ортого алышып, ой-боюма койбой көтөрүшүп, беш-алты мөртөбө көкөлөтө ыргытып ийишти. Менин тоолуктарымын ушундай ажайып салты бар эмеспи. Балдардан араң бошонсом, жабалактап тургандар уу-дуу түшүп, жарышып суроолор жаадырышты. Мен өзүм каарден келгеними, уруштун ал-акыбалын, айылдаштардан кимди көргөнүмү жаалап сурашты. Бир даары: «Уулуму көрдүңбү, эрими көрдүңбү, агамы көрдүңбү?»—деп жака-жеңимен, каптал-өңүрүмөн тарткылап жулкулдатты. Кимге эмне дээрими билбей алдастап, чолок-чолок жооптон башка оозума эчтеме кирбей, заманам куурула түштү. Акыры башыма бир ой кылт этип, арабага чыгам деп жармаштым. Балдар мени көптөп так көтөрүшүп, арабага леп чыгарып коюшту. Жарданып тургандардын соболдоруна жалпы жооп кылып эки-үч ооз сөз айтмак болдум да, пилоткамы башыман жулуп алдым.

Башта калк кашына чыгып сүйлөп көргөн эмес элем, адегенде акылыма сөз илинбей, тилим күрмөөгө келбей, пилоткамы мыкчий кармап апкаарыдым. Анан бар күчүмү жыйнап бакырып коё бердим: «Жолдош катындар! Жолдош кемпирлер! Жолдош балдар жана чалдар!» Бакыраын бакырып алып, кайра мукактанып туруп калдым. Бар кайратымды жыйнап кайра сөз баштаганда да мукактанып-мукактанып барып араң оңолдум. Бир аздан соң сүйлөгөндүн ыгын таап, кадыресе дасыган чечендердей шыдыр кеттим.

Мен согуш өртү жакында биротоло өчөөрүн айттым, көп өтпөй аман калган ата-балдар, ага-инилер, сүйгөн жарлар жеңиш менен кайрылып келерин айттым. «Жаз кабарын канатына кондуруп келген биринчи чабалекей сыңары мен да силерге аз күндө жарк этчү жеңиштин сүйүнчүсүн ала келдим, — дедим толкунданып. — Эми менин артыман калган жоокерлер да келгин куштардай убап-чубап келе берет». Сөзүмүн аягында эки-үч ураан таштап койдум эле, тургандар жапырт шапалак чаап, балдар ураалап кыйкырып ийишти. Ошентип, менин кыскача дакылат сөзүм да дурус чыгып, ошо жыйын да күтүлбөгөн жерден кодура митинкеге айланып кетти.

Арабакеч аттардын жонуна шапалагын чуу эттирди, арабага жоон топ бала жармашты, калгандары аркабыздан чуулдай чуркап, атчандар арабаны жандай кошо чапты. Жазгы күн асмандан жаркырап тийип турду, атчан-жөөлөр коштогон арабанын дөңгөлөктөрү жолдо балдардын кыйкырык-чуусуна аралаш кубанычтуу күү чыгарып калдырттап баратты.

Капыстан кошок кошуп ыйлаган аялдын аянычтуу үнү угулуп калды. Ошо замат арабанын жүрүшү жайлап, балдар жаагын жап басып, атчандар аттарын илкитип бастыра баштады. «Баягы Асылбектен кара кагаз келген, жоктоп аткан ошонун бейбагы», — деди кимдир бирөө. Келиндин каңырык түтөтүп созолонткон кайгылуу кошогу, аягында эчкирип-эчкирип ыйлап калганы, баарынан да каргылданган доошунун күйүттүү ыргактары өзөгүмдү өрттөп жиберди.

Көктөгү күн булутка жашынып, жер бети көлөкөлөнө түштү. Арабанын дөңгөлөктөрү сабыры суз жайма-жай кылдырап, аттардын басыгы ого бетер жайлады. Баарыбыз үн-сөз катпай жүздөрүбүздү сумсайтып, баштарыбызды шылкыйтып, там ичинен түтөп-түтөп чыккан кошокко эркисизден кулак түрдүк. «Капылес-аа жатып түш көрсөм, карайган-аа көлдөр көрүнөт, карайган-аа көлдөр үстүндө-аа, карайган-аа өрдөк көрүнөт, карайган-аа көлдөр — көз жашым-аа, карайган-аа өрдөк — өз башым-аа-хи-ий-ий!..»

Көңүл ачыштырган ый-кошок алыстай түшкөндө, мен шыл-

кыйткан башымы өөдө көтөрүп, жан-жагыма карандым. Төштөгү тектирчеден тыптыйпыл күйгөн тамдын чалдыбары көзүмө чалынды. Там күйгөн дүмүрдөй карарып, үтүрөйүп, өтө эле түрү суук. Карарган чалдыбардын алдында капкара чапанчан, капкара жоолукчан катындын карааны. «Бу Анардын үйү го»?— дегенимче болбой, кимдир бирөө айтып калды: «Анар бечара уулунан кара кагаз алганда акылдан айнып, үйүн өрттөп алган». Жолго нестейип карап турган Анар: «Каяктан келайтасыңар, я?» — деди кайдыгер гана. «Аскерден келайтат, аскерден»,— деди балдардын бирөө. «Келаткан теги ким?»— деди Анар. «Улукбек аке, Улукбек аке». Менин атымы угар замат Анар селт чочуп, кыйкырып ийди: «О Улукбек! Арстаным да аскерде эмеспи, каралдымы көрө алдыңбы?!» Капылес суроо жүрөгүмү шуу эттирип, калдастатып салды. Калдастаганыман: «Жок, байбиче, көргөн жокмун»,— деп заңк этипмин. Ошондо Анар башынан кара жоолугун сыйрып таштап, колдорун асманга көтөрүп, ала-кандарын жая берип: «Оо Арстаным, карааныңдан кагылайыным! Кайдасың, мени боздотпой эртерээк келчи!»— деп ачуу кыйкырып алды да, озондоп ыйлап жиберди.

Тула боюм зыркырап, көңүлүм зилдеп, Анарга кошулуп бакырып ыйлагым келди. Көзүмдү жуумп, эрдимди кесе тиштеп, чыдай албай онтоп жибердим. «О согуш, согуш!— дедим каңырыгымы түтөтүп.— Деги сенин кылбаганың калдыбы?!».

Аңгыча болбой иттер уңулдап улуп, эшектер мээ тундура айкырып, уйлар өңгүрөп мөөрөп калышты. Кишилер да бир курдуу этип алышып, кайра тым-тым болушту. Мен чочуп көзүмдү ачсам, жер бети караңгылай түшкөн экен. Көзүм караңгылабадыбы деп ойлоп, бирок эмнегедир шектенип, өйдө карадым. Оо шумдугуң түшкүр, асманда азыр эле жаркырап тийип турган күн тутулуп, чеке-бели карарып, ортосу билинер-билинбес түтөп, күйүп туруптур. Жанымдагылар үрпөйүп чочуп, жакаларын карманып, асманга акыйган бойдон турган-турган жеринде селейип калыптыр. Жалгыз гана Анар жерде ооналактап, кыянаттуу согушка наалат-каргыш айтып, кара чечекей уулун атынан чакырып, жан-жаныбарлар менен кошо өкүрүп ыйлап атыптыр...

Күн күйүп бүткөндө биз баарыбыз үрөй учкан кейпибиз менен илең-салаң ордубуздан козголдук. Арабанын дөңгөлөктөрү ыйлагандай кейиштүү кыйчылдап жөнөдү. Баарыбыз тең куду көрүстөнгө сөөк узатып бараткандай шылкыйып, сумсайып, тил катпай бараттык.

Алдыбыздан киши чыккан жок, тек гана мектептин жанына барганда жолдон топтошкон иттер кыйгач чубап өтө берди. Мен иттердин арасынан эки-үч дөбөттү, анан Орозаалы чалдын

айы-күнүнө жеткен бооз канчыгын айныбай тааныдым. «Бу бооз канчыкка топтошкон иттердин ичинде эмне бар?»— деп кайдыгер гана ойлоп койдум.

Мен келген соң жазгы баардын жаңы жууган айнектей тунук, күлүндөгөн жайдары, мемиреген ачык күндөрү өкүм сүрдү. Түндөсү асман бетине жымыңдаган жылдыздардын сепкили жамырап чыгып, толукшуган ак жуумал ай илепсиз жарыгын мунайым чачып, асман-жердин кыйыры алтын буусуна чайкалгансып буурул мунарыкка тунуп турду. А күндүзү көк жүзү бир башкача ажайып көгөрүп, андан-мындан аккуу мисал булуттарын булайтып, күн болсо кызарып чыгып, кызарып батып, керээли-кечке жер үстүнө жылуу мээримин марттык менен төгүп турду. Күндүр-түндүр кара жерден кылайып башбаккан чөп-гүлдөр өйдө карай өрөпкүй умтулуп, ыргалыңкы бой түзөнүп, айдоолордо үрөндөр чытыр-чытыр этип өнүп чыгып, дарак бүчүрлөрү тырс-тырс жарылып жатты.

Кыштак жыбылжыган коңур жымжырттыкка чөгүп, мени мемиреген беймаралчылык үстүмөн лап басып калгансыды. Мен жадыраган жаз жамалына кумарланып, жыбылжыган жымжырттыкка ыракаттанып, жаркын маанай менен үй-тиричилик ишине кириштим. Адегенде короонун ичин какыр-чикирден арылттым, анан тамарканын тамтыгы кетип жыртылган кашаасын калыбына келтирдим. Керээли-кечке кыбырап иштеп жүрсөм, жерден нымсак топурак менен чырымтал майсанын наристе жыты көтөрүлүп турду. Ошол аңкыган жыт башымды болор-болбос эңги-деңги кылып, делебемди козгоду. Мендеги уктап калган дыйканчылык ышкы кайрадан чукуранып ойгоно баштады.

Бу жарык дүйнөдө дыйканчылык кумарынан касиеттүү кумар болбос, чиркиниң! Мен өз башыман өткөрбөдүмбү: ал кумардын жалынын кандуу согуштун катаал шарттары да тып-тыйпыл өчүрө албайт. Ырас, кан майданда салдаттын назик сезимдери кыйынчылыктан таштай катыңкы тартат, ысык мээримин болсо кас душманын жек көргөндөн муздай тоңгонсуп калат, антпесе тажаал жоого ырайым кылбай качырып кириш кыйын го. Бирок катуу ташты да жарып татынакай гүл чыгат, калың муз астында да шылдырап суу агат. Анын сыңары төрт жыл күйгөн согуш өртүндө менин кабыктанып каткан көңүлүмдө да дыйкандык ышкым какшып калган жок. Кандуу кармаштан колум бошосо эле тууган жерими сагынып кусага малынар элем, нымдуу кара турпактын жытын талгак болгонсуп күсөй берер элем; түш көрсөм эле майланышып эзилген бороз кечип кош айдап жүрөр элем, шымаланып алып жерге көчөт сайып атар элем. «Согуш доошу жалп басылса, тууган айлыма карлыгачтай кайтып барсам,— деп дайыма тилек кылар элем,— жа-

лаң гана жер айдап, эгин эгем, көчөт тигип, бак өстүрөм, орок оруп, кырман басам».

Кыштактагы беймарал күндөрүмдүн бешинчи бейпил таңы кылайып атты. Ачык асмандын күн чыгыш жагы агарып, бүлбүлдөгөн соңку жылдыз сөнүп калды. Короздор коңгуроолуу доошу менен кубанычтуу үн алышып, таңкы алешем салкын жер бетин саал чыйрыктырып турду. Мен арыктын эки кырына мырза теректин калемчелерин сайып жүрдүм. Бүткөн боюм сергек, көңүлүм жарык, колдорум ишке ынтызар эле. «Бюурса, бүгүн адырга чыгам,— деп купуя кудуңдадым.— Кош айдайм, соконун тиши жерди тилип кирет, кара топурак аңтарылып түшөт, жылма бороздор күнгө чагылышып жалтырайт.» Таттуу кыялдарга жетеленип, улам бөгжөң-бөгжөң этип калемче сайып жаттым. Эң акыркысын сайып атсам, там жактан бирөө атыман чакырып дабыш салды.

Чакирган Жоро-шайтан экен, короодо атчан туруптур. Ал амалданып аскерге барбай, ошонусунан мендей жоокерди көрсө эле өзүн күнөөкөр сезип, алапайын таппай кайсалактап калар эле. Азыр да мага тик карай алган жок, ээр кашы менен ат жалын алма-телме сыйпалап, мага көшөкөрлөнө эбиреп-жебиреди: «Кандай, каркыбарым, мал-жан аманбы? Бала-чакаң чоңоюп атабы? Байбичең күүлүү жүрөбү? Эс алышың кандай?..» Мен сыпайкерчилик үчүн гана салкын баш ийкегилеп турдум. Кошоматын айтып бүткөн соң ал мага бир чапталуу каниверт сунду. Канивертте мындай деген кат бар экен: «Ардактуу эпирейтор Батырбеков! Кан майдандан аман кайтышың кут болсун. Бир мыкты адис издеп воинкаматка кайрылсам, сени рекомандовайт этишти. Таржымалың менен тааныштым, көксөп жүргөнүм так өзүң экенсиң. Ушу катты аларың менен мага кел, келбесең баары бир войинкамат аркылуу чакыртып алам. Саламым менен: Бейшеке Ургазиев».

Бу каттын табышмактуу жазылганына бир аз таңырканып, Жоро-шайтандан сурадым: «Мунуң ким өзү деги?» Жоро-шайтан эмнегедир жандана түштү: «Бейшеке Ургазиевпи? Оо, ал даңы дубан жарган киши эмеспи! Экөөбүз калың доспуз. Мурда милиясынын начайлиги эле, бир болбогон майда ишке чалынып, жакында андан түшүп калган. Азыр «Заготжипсырыянын» баштыгы. Укмуш кыйын адам!» Мен «барсамбы-барбасамбы» деген кыялда арсарсып турдум. «Ал пендеден чыккан бир арстан го, эргул!— деп маашырканды Жоро-шайтан.— Айбат-сүрү арстандыкынан кем эмес. Үнү да арстандыкындай күркүрөп чыгат. Небир баатырсынган эр азаматтарды бир карап эле сестентип, бир кыйкырып эле бүжүрөтүп коёт. Не бир кабаанак иттерди жакын келгенде эле бир тиктеп токтотуп,

ошо токтогон жерине тап жылдырбай матап салат. Кысталак, чын эле арстан, арстан!»

Шаарга улуу шашкеде жетип, түз эле «Заготжипсырияга» бардым. Керкашканы эшиктеги куураган тытка аса байлап, ичкери кирдим. Бейшеке Ургазиев салмак менен козголуп ордунан турду. Дардайган алыбеттүү неме экен, турганда төбөсү жапысыраак шыпка тие жаздап барып тийбей калды. Мүчө-жотосу дегеле москоол, башы калжайып чоң, кулагы опсуз делдегей көрүндү; аткыйган одоно, одур-будур чаар, ашкере мээримсиз дүңүрөкөй бети дароо итиркейиме тийди. Кызарыңкы тартып түбүнөн кайнап турган чүңүрөкөй көздөрү бар экен, тикирейип мага кадалды. Ал көз караштан көңүлүм аптыккансып, тула боюм чымырап муздай түшкөнүдү. «Баатырбеков окшойсуң! Кандай, жакшы эс алып атасыңбы?!» Ал жай эле сүйлөдү, бирок доошу күпүлдөп жаткандай күркүрөп өкүм чыкты. Жоро-шайтан жалган айтпаптыр: Бейшеке Ургазиевдин түрү суук кебетесинде, тикчийген тикенектүү көз карашында, күпкүп этип өкүм сүйлөгөнүндө чын эле шумдуктай айбат-сүр бар экен.

Экөөбүз маңдайлашып отурган соң, Ургазиев мага сүрдүү карай күп-күп этти: «Сен сынайпер турбайсыңбы, бизге ыштатный агент-акотник бол!» Мен мындай сунушту күткөн эмесмин, саал-паал алдастай түшүп айтып калдым: «Кандай иш кылам антсем?» Ургазиев салмак менен күп-күп этти: «Суур атасың! Ит атасың! Айтор, бизге баалуу тери тапшырып турасың! Эскертип коёюн, айлыгы жакшы кызмат бу, орношом деп жулунгандар көп, бирок биз жулунгандын баарын эле ала бербейбиз.» Мен ошо замат терс жооп кайтардым: «Жок, иштей албайм.» Ургазиев чакчая түшүп, мени тирүүлөй жеп жиберчүдөй бар күчү менен жекире карады. Мен бир кур аптыгып алып, анан кайра оңолдум да, тикчийген көзүнө тик карап каяша кылдым. Ургазиев карарып туталанып кетти да, ачуулуу күркүрөдү: «Эмнеге! иштей албайсың?!» Бу сапаркы айбатын мен анча тоотконум жок, жалаң дыйканчылык майданында иштесем деген тилегимди жай гана билдирдим. Ургазиев айтканымы кулагынын сыртынан кетирди, дагы бир топ кошумча шылтоо айтсам да баарына ынаган жок.

Айлам түгөнгөндө баягы «иштей албайм» дегеними көшөрүп кайталай бердим. Ургазиев мени ийге келтирем деп даңазалуу сүр-айбатын ар кандай кубултуп да көрдү, кайдагы бир «моко-чонун» башын кылтыйтып опузалап да көрдү, бал тилге салып алдамыш да болду. Мен болсом кашайып эле терс аяктык кылып туруп алдым. Бир маалда Бейшеке Ургазиев каракөк тарткан бетин каардуу одурайтып, кайнаган көзүн чаарын чыгара

кызартып, доошунун барынча айкырып турду: «Малчайт, эфирейтор Баатырбеков!!! Ыстайт исмирно!!» Бөлмө дүңгүрөп, бурч жаккы шыптын шыбагы күбүлүп, айнектер калдырт-калдырт эте түштү. Мен да селт чочуп, шарт ордуман ыргып туруп, көнгөн адатым боюнча маш буурчак жеген короздой какайып калдым. Капыстан өзүмдү аракеттеги армия сабында жүргөндөй сезип кеттим. «Сен экөөбүз салдатпыз, жолдош Баатырбеков! Азыркыдай оор шарттарда керегибиз тийген жерге кыйыктанбай барышыбыз керек!—деп салмактуу күркүрөдү Ургазиев.—Мен, эмне, бул кызматка өзүм суранып келди дейсиңби? Керегим тийген экен, маблизация кылышты. Салдат экемин, кыңк дебей келдим. Мен салдатмын, жолдош эфирейтор! Сен да салдатсың!!» Бу сөздөр менин жоокердик ар-намысымы козгоп салды. Бирок анын артынан эле дыйканчылык кылсам деген тилегим эсиме кылт этти. Бир жагынан жазыксыз жан-жаныбардын жанын кыйгандан да алдын ала зааркандым. Эркисизден эки анжы ойго такалып, бир жагына оой албай кыңырылып турдум.

Бейшеке Ургазиев кыраакы экен, менин көңүлүмдө салдаттык тобокелчилигим менен дыйкандык кыйыктыгым таймашып жатканын байкап калды. Атүгүл менин жоокердик уятым күчтүү экенин да билип алгансыды. Ошол себептен мени тап жылдырбай кармагысы келип, салдаттык арыма демитип атака койду. «Менин аскердик наамым капитан, комбат болгомун,—деп сыймыктуу күркүрөп айтты.— Демек, сага буйрук бергенге акым бар. Жолдош эфирейтор, сен бизге ыштатный агент бол да, согуштагыдай эле жигердүү кызмат кыл!» Арсарсыткан ойдон улам кзайган денем саал бошой түшкөн экен, ошо замат кайра чыйралды. Дыйкандык кыйыктыгымды салдаттык ар-намысым басмырлап баратты. Ийий турган жеримен кармаганын билген кыйды Ургазиев ого бетер күркүрөдү: «Буйрук берилди, эми аны аткар, салдатым!» Менин көңүлүмдө салдаттык ар-намысым тыбырчылап кетти. Атургай ашкан маанилүү бир аскерий тапшырма алып жаткансып өрөпкүй түштүм да: «Буйругуңузду аткарууга улуксат этиңиз, жолдош капитан!»—деп толкундана сүйлөп, какай чes берип ийдим. «Азаматсың, жолдош эфирейтор!»—деп кубанычтуу күркүрөдү Бейшеке Ургазиев.—Азыр өздүк кагазчанды толтур, аванса айлык, ок-дары, мылтык ал.» Анан терезеден эшикке бир карап койду да, менден сурады: «Тиги атты сен минип келдиңби? Калкоздукубу?» Мен «ооба» дегенчелик кылып баш ийкедим. «Ошону мине бер, мен раиске айтып коём,—деп Ургазиев колумду бекем кысты да, азыр-көптүр мээрим аралаш доошу менен айтты: «Жаңы эмгек майданына киргениң кут болсун! Асыл ишинде чоң-чоң ийгиликтерге жет, салдатым!»

Жолду ката төбөмдөгү асман үтүрөйүп бүркөлүп турду. Жолду ката менин көңүлүм да ачылган жок. Анан капаланбай коймок белем! Төрт жыл бою кызыл кыргындын арасында болдум. Касташкан адамдар гана эмес, эч жазыксыз айбандардын, малдардын, куштардын кырылганын көрдүм. Өзүм эле канча душмандын өмүрүн кыйдым! Арабыздан бирин-серин дезертир же чыккынчы чыкса, кээде ошолорду да аттым. Катуу салгылаштарда киши канын суудай кечип, боо түшкөн өлүктөрдүн үстүнөн тебелеп өттүм. Жалаң өлүктөрдүн арасында да түнөдүм. Башка түшсө адам баарына көнөт дешет. Бу сөз адамга карата айтылган карандай эле жалаа экен! Жок, мен төрт жыл катар кызыл кыргында жүрүп, өлүм менен аккан канга көнө алганым жок. Тескерисинче, өлүк менен канды көргөндөн барган сайын көңүлүм кала берди. Анан аскерден кайтарымда, эми калган өмүрүмдү тынч турмушка, ак эмгекке, жер бетин безегенге гана арнайм деп, эми, буюрса, колума асти мылтык кармабайм, итти да инимдей көрүп башка чаппайм, жадагалса жазыксыз чымындын да жанын кыйбайм деп тилек-шерт кылгамын. Бирок а тилегим таш каап, мына, Өзгөндөн жан-жаныбардын шоруна мергенчи болуп кайтып келатпайымбы.

Жолду ката беймаза болуп, оор санаага алаксып келе берип, өз үйүмүн тушунан итабар өйдө өтүп кетипмин. Мени бирөөнүн капшыттан чыгып айткан саламы эсеме келтирди. Карай салсам—Орозалы чал. Кудуңдап сүйүнүп алыптыр. «А-а, абышка, кунаажының эгиз туудубу?»—дедим тамашалап. «Жок, канчыгым жетини тууду»,—деди чал мулуң-мулуң күлүп. Бу кабар менин түпөйлү көңүлүмө жарык нурдай сызылып кирди. Адамбы, айбанбы—деди ар кандай жаныбардын жарык дүйнөгө келгени жакшы жышаан го, чиркин! «Аскерде жүрүп уктум эле, кайсы бир элде наристенин төрөлгөнүн ок чыгарып жарыя кылышат экен,—дедим жонуман мылтыгымы ала берип. —Абышка, сенин күчүктөрүңүн туулганын да ошентпейлиби?» Анан мен чындап эле ар бир туулган күчүктүн урматына асмандатып ок ата баштадым. Мен аткан сайын Орозаалы чал жетине албай: «Баракелде, азаматым, баракелде!»—деп кубана берди. Мен сегизинчи окту атып ийип чалдан сурадым; «Абышка, канчыгым жетини тууду дедиң беле?» Орозаалы чал ого бетер кудуң-кудуң этип: «Ап-бали, азаматым, жетини, жетини»,—деп ырсайды. Мен Керкашканын башын артка буруп жатып жай гана ойлоп койдум: «Соңку туулган жетинчи күчүктүн урматына эки жолу салут атып ийипмин».

Ошондон он күн өтпөй, таң эртелеп биздин эшикке Раисаке бастырып келип калды. Чайга чакырсам, түшкөн жок, ээринен адатынча таш өбөк сала берип, кепке кирди: «Улукбек мыр-

за, сага кадыр салып келип турам, мени бир ажаттан чыгар». Мен эмне сураарын түкшүмөлдөп: «Айтыңыз, колдон келген иш болсо, сизден аянат белем»,— дедим. «Мен буга чейин көп маани бербей жүрүпмүн, көрсө, куттуу үйдүн көркү ит турбайбы,— деди Раис саймедиреп.— Короодогу итиң осол болсо, а дагы бир балээ экен. Баягы-баягы жылы сен тартуулаган дөбөттөн бери итке жарыбай жүрөм. А бечара карылыгы жетип көз жумган. Мурдаагы жылы бир күчүк баксак, кысталак, ууру чыгып, былтыр аттырып салгамын. Сен иттин айтылуу сынчысы эмессиңби, мага бир жакшы ит болчу күчүк таап бер». «О кой, кадыр салып сураганыңыз ушубу?— дедим мен жаркылдап күлүп.— Жакшы күчүк табыш жерге кирсин, жүрүңүз, кеттик». Экөөбүз мамыр-жумур маектешкенче катар бастырып, Орозаалы чалдыкына бардык.

Орозаалы чал күпкөдөн канчыгын кубалап, күчүктөрүн бирдон мыкый кармап тышка чыгарды. Бири бирине тамчыдай окшош сокур күчүктөр аянычтуу кыңшылашып, бири бирин сүзгүлөшүп, бүжүрөп турушту. Орозаалы чал менен Раис мага карабай эле күчүктөрдү жондорунан кармалап көрө башташты. Алар сыртынан көзгө толумдуу көрүнгөн төрт күчүккө айрыкча пейил түшүрүшүп, оң-тетиписинен сынап карашып, төртөөнүн кайсынысына токтолоорун билишпей, өздөрүнчө күдүңдөп жатышты. Мен алыстан эле адис көзүм менен баамдап койдум: аларга жагып калган төрт күчүк адегенде туулгандар болчу, анын үстүнө төртөөнүн экөө ургаачы эле. Тигилер аны байкашпай, көңүлдөрүнө куп келген ошо төрт күчүктүн үстүнө үйрүлө беришти.

Мен жарык дүйнөгө тиги төрт күчүктөн кийин келген үч күчүккө карап четтерээк турдум. Ал үчөөнүн бирөө эмнегедир көзүмө жылуу учурады. Ал башкалардан кыйла эле түрү суук, башы чоң, жогдорунда үч түп катуу кылы бар, чапчаң кыймылдуу күйпүл күчүк экен. Бир караганда серт көрүнгөнү болбосо, башка айыбы жоктой. «Эң соңунда ушул эргүл туулса керек?»— деп купуя болжодум да, ошо болжолумду абышкадан жарыя сурадым. «Ап-балли, азаматым, так үстүнөн чыкпадыңбы!»— деди Орозаалы чал. «Койнокчөн туулган күчүк экен,— дедим ичимен кымылдап.— Көчээ мен көрбөй-билбей эле мунун урматына эки ок чыгарыпмын. Жакшы жышаан!» Мен түрү суук күчүктүн качан туулганын тактап сураганымда, мени атайын ээрчитип келгенин эстей койгон раис мага бурула берди. Өтө соргек киши эле ыраматылык, мага саал айыптуудай күлө багып кайрылды: «Сен турсаң, Орозаалы экөөбүз кур бекер баш катыра бериппиз. «Чымчыкты сойсо да касап сойсуң». Кана, билорманым, сынчылыгыңы бир көрсөтүп калчы». Орозаалы

чал да кубаттап кетти: «Ап-балли! Иттин сырын жакшы билет бу азаматым, жакшы билет». Мен эки колум менен тиземи кармай бүкчүйүп, күчүктөргө үңүлө бердим да, баарын текши дагы бир айландырып карай баштадым. «Жакшылап кара, азаматым, жакшылап, кара,—деп кобурады Орозаалы чал.—Сенин билбегениң жок». Мен күчүктөрдүн баарын алмак-салмак байкап-сынап, акыры баягы эле көрүнүшү серт күйпүл күчүккө токтолдум: «Раис аке, ушу күчүктү алсаңыз, асти арманыңыз болбойт». Тандаган күчүгүм купулуна толбой калганын раистин өңүнөн эле айныбай көрдүм. Ал-аңгыча Орозаалы чал: «Сен, Улукбек, таш балакетти да билбейт экенсиң!—деп чукчуңдай түшпөспү.—«Жаманды мактаса, жардан алыс кетет». Сен так ошонун бири экенсиң». Менин да итатайым кармай калып, чалга терс аякты кылдым. Экөөбүз катуу жаакташа жаздап калдык эле, ортобузга раис арача түштү: «Талашыңарды койгула, азыр пайдасы жок. Күчүктөр кичине ирденсиң, ошондо дагы бир сынап көрөлү». «Ушу күчүктү көрсөм эле итиркейим келет!»—деди Орозаалы чал таарынгандай мурчуюп.

Бир күнү кечинде кызматтан суй жыгылып чарчап келип, аябай катуу уктаган экемин, эртеси күндөгүмөн кеч ойгондум. Уйкусу жакшы канган наристедей куунак пейил менен турдум. Муздак сууга жуунуп, тамакты көңүлдөнүп ичип, таза кийинип, эшикке чыктым.

Биздин чоң колоттун койну толукшуган жаз маалынын айдыңында түркүн түстө кулпуруп, көз кайкыткан көрккө чөгүп, бир башкача жарашыкка тунуп турган экен. Эрке жел көрүнбөс алакан сыяктуу акырын сылап өтсө, адыр-түзгө калың чыккан көпкөк жаш ыраң ар кайсы жерлеринен кызыл гүлдөрүн кылайтып, үстүнөн майда толкундарын кат-кат жөнөтүп, өзгөчө бир жагымдуу көрк менен жагалданат. Жапжашыл дүйнөнүн жарашыгын ого бетер жадыратып текши ачылган алча-гилас гүлдөрү ак көбүктөнүп, бутактарына батпай ашып-ташат. Өрүк-зарлар ак гүлдөрдүн аруу туманына чылк көмүлүп, алмалар жайнаган агыш-мала чечектердин санжыргасында сөөлөттөнөт. Сыдырым леп этсе, гүлдөгөн дарактардын баарынан гүл таажылары уюлгуп учуп, апакай майда көпөлөктөрдөй назик дирилдеп, илээлеп жааган бадырак кардай самсаалап, дабыш чыгарбай жер бетине төшөлөт.

Мен бу татынакай табият майрамына, жароокер жаратылыш салтанатына жан-дилим менен таасирленип, делдейген бойдон туруп калыпмын. Кыйладан кийин гана албан көркү эс-дартымы бүтүндөй арбап койгон жашыл дүйнө дүйүм добуштардан жаңырып турганы кулагыма чалынды.

Шамдай тирешкен мырза теректерде чымчыктар баш-аламан

чыгуучу көтөрүп, түшүнүксүз тилде «чырк-чырк» кужулдашат. Жалбырактарга жашырынган булбулдар аңкыган жыттарга кумарланып, жаз сулуулугуна көңүлү ийип-ийип, жан-алына кара-бай тилин безейт. Булбулдуң буруп-буруп таңшыганын магдырай таңшыап туруп, ичимен маашырканам: «Бөбөктүн муштумундай ушу боз чымчыктын жүгөрүдөй жүрөгүнө ушунча күү кантип батат, я!» Аңгыча болбой так төбөмөн күмүш үндөр шыңгыр-шыңгыр себеленип, асманга акыйып карашка аргасыз болом. Тоо бийикте жылтылдаган күн шооласына илинген карача торгой жандуу чекит мисал тырпырап, алкымында күмүш жылаажыны бардай мукам-мукам күүлөр төгөт.

Торгой таңшыгына моокум канбай тамшанып маңдайкы тоо башына көз чаптырам. Заңгыраган туу чокунун үстүндөгү чымкый көк асманда калдайган бүркүттөр жайма-жай каалгып айланат. Кере кулач чалгындуу алп канаттары күн шооласына күңүрт чагылышып, салмак менен токтомдуу анда-санда сермелет. Куш аттуунун кыраандары көз талдырган бийиктикте сала-баттуу сайран куруп, тайманбастык менен азаттык жөрөлгөсүн жар салгандай кээде гана салтанаттуу «клак-клак!» шаңшып коёт.

Бүркүттөрдүн шаңдуу шапарын сонуркап турсам, дагы бир ажайып көрүнүш көз кырыма уруна түшөт. Береги кырдан каз-катар тизилген бир үйүр аккуу сөөлөттүү чабыт менен кылактап чыга келет. Апакай булуттардан атайлап чебер жасагандай, наристе баланын күнөөсүз кыялынан учуп чыккандай, сулуулук менен аруулуктун ширөөсүнөн бүткөндөй керемет бир аккуулар...

Аккуулар, аккуулар, аккуулар! Сурнай мойнуңарды шаанилүү калди менен көтөрүп, сүттөй аппак канаттарыңарды күнгө жар-кылдата сабалап, сурнайдыкындай заңк-заңк дабыштар чыгарып, каз-катар сабыңардан жаңылбай кайсы жакка сапар тартып, сапар тартып, сапар тартып барасыңар?..

Мен жомоктогудай биринен бири сонун көрүнүштөрдөн аптыгып, ичим элжиреп, делебем элеп-желеп козголгончо толкундадым. Бир туруп ушу кулпурган көрктүү жараткан кудурети күчтүү жерди жата калып өөп-жыттагым келди, бир туруп бүркүттөр эркин-азат айланган бийикке көкөлөп шаңшыгым келди, бир туруп алиги аккуулардын артынан алыскы сырдуу аралдарга карай зымырап сызгым келди. Демейкимен аруу-таза болсом деп, өзгөчө бир шарапаттуу иштер кылсам деп, кандайдыр бир жакшылык жасасам деп, кимдир бирөөлөргө бир башкача кубаныч тартууласам деп катуу самап-дегдеп кеттим. Өрөпкүгөн көңүлүм алда кайда ала качып, эргиген тула боюм бир жерге жай тура албай, толкунданып ары-бери бастым.

Аңгыча болбой баамыма дагы бир керемет көрүнүш кабылды: ылдыйтан өйдө карай, күкүктөп кирген дайранын агымына каршы, ошо дайранын так үстү менен жапыз учкан каркыралар өтүп баратыптыр. Койкойгон узун моюндарын алдыга жебедей түптүз созуп, соройгон узун аяктарын да ошо моюндары барабар артына таптак көтөрүп, чалгындуу кооз канаттарын бир калыпта жайма-жай сермеп, өзгөчө бир жарашык менен шынаа мисал желе тарткан каркыралар! Менин ансыз деле мелт-калт көңүлүм чайпалып, өзүмдү өзүм кармашка чамам келбей калды. Токтонуп тура албай, байлануу жайдак атыма секирип миндим; минер замат эле аттын оозун коё берип, дембе-дем теминип сайга карай салдым; күрпүлдөп кирген дайраны бойлой каркыралардын артынан аңдыздап чаптым. Керкашкам, жаныбзырым, кулак куушура жапырылып, эки капталына канат бүткөндөй зымырады; көк-жашыл жээк көз алдымда чимирилип, артыма карай зуу-зуу шиленди; эки этегим туудай желбиреп, кулагымда шамал ышкырды. Каркыралар түштөгү бир ажайып элес сыңары көз кырыман чыкпай кылактай берди. Мен күлүктүн оозун тартканым жок. Керкашкам каркыраларга жакындап-жакындап барып — канткен менен канатсыз эмеспи — аста-аста кала баштады. Каркыралар болсо жаш чактагы бир ашкан сулуу кыял-тилек сыңарындай көңүл дегдеткен көрк менен алдыга озуп баратты.

Мен жете албай калганыма өкүнүп, атымын башын тарттым. Каркыралар жарашыктуу желесинен жазбай кылактап учуп баратты. Мен аларга ичим элжирей сонуркап карап турдум да, токтоно албай кыйкырып ийдим: «Эй! эй, каркыралар! Эй, керемет куштар! Канатыңардан таштай кеткиле-е-е!»

Ошондо күтүлбөгөн бир кереметке күбө болуп, адегенде көрүп турган көзүмө ишенгеним жок: менин кыйкырганым таасир эттиби же жөн эле өздөрүнүн көнүмүш жөрөлгөсүбү — айтор, каркыралар дароо желесин буза коюшуп, заматта бир сапка тизилишти да, көз ирмемге каалгып токтой калышып, канаттарын кагынып-кагынып жиберишти. Кагынган канаттардан бир-экиден канат күбүлгөнсүдү. Каркыралар кайрадан желе тартып жөнөй беришти. Ал эми күбүлгөн канаттар кыймылсыз тунук абада бир кур дилдир-дилдир этип алып, анан шоолаларга билинер-билинбес чагылышып, төмөн карай илең-салаң самсаалады.

Каркыралардын ойдо жок жоругу мени көңүл аптыктыра таңыркатып, катуу маашыркантты. Тула боюм чымырап, эки көзүм жашка толо түштү. Күн нуруна балкып турган көгүлтүр асман жаш чайыган көздөрүмө асан-үсөн түстөнүп түркүн ыраңда кулпуруп көрүндү. Ошол кулпурган асмандан кызгылт-көк-

жашыл шоолаларга ширелишкен канаттар жай баракат каалгый түшүп келатты.

Мен бул ажайып көрүнүшкө арбалган жайдак атта делдейип тура берипмин. Аңгыча болбой самсаалаган канаттардын аябай эле ылдыйлап, куду дайра бетине түшчүдөй көрүнүп калганын баамдай койдум. «Кокуй, баары сууга түшөт окшойт!»— деп чый-пыйым чыкты. Мен атымы темингенче, канаттар дайра шарына жаай баштады. А дайра болсо киргилт толкундарын таштарга жанчылап, тоңкочук атып, опоң-чычаң меңкүп жатты.

Канаттардан кур калат экемин деп чычкыланып, атымы түз эле аркыраган шарга салдым. Муздак суу дароо тиземе чаба берип, буттарымы какшатты. Теминген бойдон дайранын дал ортосуна барып, аттын башын өйдө карата бердим. Күркүрөгөн долу толкундар Керкашканын омуросун кочкордой сүзгүлөп, дароо чарт экиге жарылып, тула боюн солк-солк эттире жан-жагынан аркырап ала салып жатты.

Кутургандай алдас уруп күүлөнгөн шарлардан каркыра канаттарын акмаласам, сапырылган киргилт көбүктөрдөн башка эчтөмө көрүнбөйт. Ал-аңгыча тоңкочуктап куланган толкундар прасынан бирдеме караң эте түшкөнсүдү. Ал бир көрүнүп, бир комүлүп келаткан экен, жаныма жакын келгенде, эңкейип кол суна бердим да, жылмакай түктүү бирдемени мыкчий кармадым. Кармарым менен Керкашкам күргүштөгөн өктөм шарга туруштук кыла албай, таканчыктаган жеринен тая түштү белем, ошо замат сендиректеп, чимирик болуп айланып кетти. Мен ат жонунан шыпырылып кала жаздап, бош колум менен жалга жармаштым. Ат чимирик-чимирик болуп, эки кулагынан башка эчтөмөсү көрүнбөй, шардын күүсү менен кошо кетти. Мен жаныман түңүлүп, ала чакмактаган көздөрүмү жума койдум. Аңгыча сайроон жерге жетип, буттары жерге тие түштү окшойт, жаныбарым Керкашка бир катуу силкинип, кашатка карай бой таштады. Мен бурдай кармаган жалды коё бергеним жок, канчалык шаштым котсо да, самындын алкындысындай жылмышкан түктүү немони доло колуман чыгарганым жок.

Кашатка чыга берип карасам, кармай чыкканым күчүк экен. Сууга түшкөн чычкандын кебетесин кийген бир шүмүрөйгөн күчүк. Араң эле ысык жаны бар — жадагалса катуу үшүгөндүн болгиси кылып калтыраганга да шайы келбей калыптыр. Тула боюнан суу шорголотуп, анда-санда өлүмсөк дирт-дирт этет.

Дагы бу кызыгын карабайсыңбы: желкесине бир канат илип алыптыр! Мен сүйүнүп кеттим. Жанагы дайрага күбүлгөн канаттардын бирөө мага чындап буюрган экен. А канатты алып жатканымда, күчүктүн жондорундагы эки түп тикенектей жалы

колуму сайып алды. Ошондо мен дароо андай койдум: бу Срозаалы чалдын баягы түрү суук күчүгү экен. Оңбогон чал муну бая күнү эле жаман көрүп атты эле, сууга агызып ийген турбайбы. Же мага өчөшкөнүнөн ушинтти бекен? Чалдын таш-боорлугуна менин ачуум келе түштү.

Кийим-кечемен башымдагы калпагым эле кургак калыптыр. Мен күчүктү суу тебетейдей силкип-силкип, калпагымын ичине салдым да, жылынсын деп койнумун кургак жерине каттым. Көкүрөгүмөн ылдый суу шорголотуп шөмтүрөп турсам да, өлөрүмү элес албай дайрага киргениме өкүнгөнүм жок. «Каркыра канатынан да бирди алып калдым!—деп аны кулагымын үстүнө кыстардым. —Бзарынан да бир тирүү жанды өлүмдөн куткарып, чоң жакшылык кылганымы айтпайсыңбы!»

Ушул ой менин көңүлүмө жарык шоола түшүрүп, денеми ысытып жиберди. «Бу күчүктү өзүм багып алсам!—дедим ичимен кымылдап.—Оо, мындан ойротто жок өткүр ит чыгат!» Бирок аңгыча болбой менин оюм буйдала түштү. Бая эртең менен өрөпкүй толкуп турганымда бүгүн бирөөлөргө бир башкача кубаныч-шаттык тартууласам деп тилегеним эсиме кылт этти. Мен ошо замат «күчүктү өзүм багамдан» тарс айныдым. «Баса, муну оо бир күнү эле Раиске ыйгарбадым беле,—деп эстей койдум. —Кой, муну ошо кишиникине апарып берейин. Бзла-чакасы бир кубанып калсын. Башкалары кубанбаса да, менин ынагым Сарыбаш бир шаттыкка бөлөнсүн»

Раистикине баратып койнума каткан күчүккө карадым. Ал бүрүшкөн бойдон калпактын ичинде жатат. Кичине жылып алганбы, жылмакай суу денесин болор-болбос бүлкүлдөтүп, атүгүл кыңшылагандай бир алсыз дабыш да чыгарып коёт. Бүрүшүп кылтыраган а бечараны мен аяп кеттим. Берки жатындаштарынан саал түрү суугураак туулуп калганы болбосо, бу бечарада эмне жазык? Бу жаныбар да жарык дүйнөгө кокусунан жаралбагандыр. Менин ырайымым козголуп, көңүлүмү муң каптады. Ошо замат жаркырап тийип турган күн кара булутка жашынып, жер бети көлөкөлөнө түштү. Көз алдыма дароо оо бир кезде чоң энемен уккандарым келе калды.

Жаңы төрөлгөндө ушу мен да серт ыраңым менен көргөндөрдүн көбүн чочуткан экемин. Ошондой куник туулуп калганыма айрыкча ыракматы чоң энем катуу арданыптыр. «Жатыны жаман арам, тууп бергениң ушу тири укмуш каракчыбы?»—деп кайран апамы кан кууруптур. «Бу ыраңы суук тукум бузат!»—деп мен наристенин күнөөсүн көтөрүптүр. Анан көп өтпөй таң азандан туруп, апама байкатпай мени үйдөн алып чыгып, сайга барыптыр. Ардуу кемпир мени сууга агызып иеин деп ниет кылып, бирок анткенге даай албай, же тим койгонго да түтпөй,

кашатта кайсалактап басып жүрүптүр. Бир маалда чымыркана бол байлап кашаттын башына жакын барып, көздөрүн бекем жуумп, мени кирген дайрага ыргытканы калыптыр. Ошондо капыстан бирөөнүн дабышы заңк этиптир: «Ай, ай, байбиче! Абайлаңыз, чүрпөңүз колуңуздан түшүп кетпесин». Чоң энем солт чочуп, мени кайра бооруна ала коюп, көздөрүн чоң ачып караса, маңдайында ак боз атчан, аппак кийимчен, куудай сакал-мурутчан бир сөөлөттүү карыя туруптур. «Таңзаарда дайранын шарапаттуу шапатасынан дем алдыруучу сиздей энеси бар небереңиз ырыстуу жан экен, байбиче!»—дептир ал ак сакалын жайкап. Кыраакы карыя чоң энем сынбасын деп анын мени дайрага алып келгенин жакшылыкка жоруп коюптур. «Кана, уулуңузду мага бериңизчи,—деп мени колуна алыптыр.—Оо, маңдайынан ырыс төгүлгөн бала турбайбы. Бу уулуңуз тегин туулган пенде эмес, байбиче. Көздөрү кыялкеч, эрди жука экен, уккан жанды кеби менен жашарткан сөзмөр болчу кейпи бар. Маңдайына карасаң, баатыр болчу түрү бар. Деги эсен жүрсө, ал мактанчу эр азамат болор, «кимдин уулу» дедиртип ата-энесин даңаза кылар». Карыя мени кайра колуна карматканда, чоң энем ооз ачканга шаасы келбей абдырап, өзүн кыянаттуу иштен калкалап калган кишиге жаш агызган көзү менен гана алкыш айтып жалдыраптыр. Карыя шарт теминип жүрүп кеткенде, чоң энем мени бооруна кыскан бойдон телмирип кала бериптир, ток көздөрүнөн мөлт-мөлт куланган жаштар менин бетиме тып-тып тамчылап туруптур...

Мен күчүктү Раистикине тапшырып кайттым. Соксоюп жылаңбеш, атым да, өзүм да шөмтүрөп суу бойдон бастырып барсам, Раиса-каным там капшытында күнөстөп отурган экен, мага таңыркай карап калды. Мен койнуман калпакты суура берсем, Раиса-каным селт чочуп кетти; суусу кургай элек күчүктү көрөр замат ичиркене түшкөндөй далыларын тартып алды; күчүктү тартуулап келгеними айтсам, анымы албай турганын итиркойи келгендей түрү менен эле билдирип койду. Менин шагым сынып, жакшы ниетим ысытып турган көңүлүм шырғалаң суу сопкөндөй муздай түштү. Ат башын терс бура бороримде, кайдан-жайдан Сарыбаш чыга калды. Колумда кыңшылап тыбыраган күчүктү көрүп көздөрүн жайнатты; күчүктү колуна алганда, кудуңдап сүйүнүп кетти.

Орозаалы чалдын күйпүл күчүгү раистин үйүнө мына ушунтип туш келди. Бирок тегинде куу тумшуктуулган шордуу ошондо деле чекеси жылыган жок: жаңы ээлеринен мээрим сезбей, айлана-чөйрөсүнө аралашып кетпей, өз туушкандарынан да ырайым көрбөй, карыпчылык тартып чоңоё баштады. Баягы эле куник-серт кепширинен улам ошентти.

Анан калса ит баласынын мындай түрү суугун ким көрүптүр! Адеп көргөн киши: «Капырай, ушундай да куник ит болот экен ээ!»—деп жарыя айтпай же ойлонбой өтпөйт. Бет-маңдайы түксөйүп, башы калжайып, тыгырчык денесинен чоң көрүнөт; жүнү күлгө уйпалап койгондой даакыланып, чоңойсо барак ит болчудай үтүрөйгөн кейпи бар. Ошонусун билбей дагы анын дегеле адамга жакынын кантейин! Киши-кара көрсө эле эрке-легиси келет, куйругун булактата шыйпаңдап жетип барат. Бирок барган кишиси демейде жипкиргендей боюн жыйрып, тумшуктан ары бир тебет, болбосо «кет!» деп кыжырлуу кагып салат. Багып алган үйүнүн чоң кишилерине ылым санап шыйпаңдаса деле жегени тепки, укканы «кет!» деген каккы. Адатта балдар күчүк-мүчүккө ынак келет эмеспи, жадагалса ошолор да Жолборсту жаман көрүшөт; көздөрүнө урунса эле кыйкырып кубалап, таш менен уруп, каткырып күлүшөт; ыңгайы келсе жыга тээп, куйруктан тик көтөрө кыңшылатып, одоно тамаша кылышат. Чоң иттер болсо аны көргөн эле жерден баса калып, жулмалап салышат. Анын эч кимге зыяны деле жок, энеден түрү суук туулуп калганы болбосо, башка жазыгы деле жок.

Раистин үйүндө Жолборско мээр төккөн — жалгыз элге Сарыбаш. Ал ошо күйпүл күчүгүн жанындай жакшы көрөт, үстүнө үйрүлүп түшүп, башынан инисиндей сылап эркелетет, кээде жаш баладай көкүрөгүнө көтөрүп алмайы да бар. Экөө кайда барса да бир барат, эзели бир биринен айрылбайт. Сарыбаш аны бар жаманчылыктан калкалап, көрүнгөнгө түрткүнчүк кылбай, кайда болсо анын таламын талашып жүрөт. Ошо Сарыбаш, анын жапаакечтиги, жөн билгилиги, мээримин болбосо, ким билет, Жолборс жашабай жатып көргөн кордуктарына түтө албайт беле? Ким билет, ким билет...

Мына, күчүгүн ээрчиткен Сарыбаш таң эртең атасынын атын айдап келгени беде аңызда чымын-куюн чуркап барат. Күчүгүн көз алдында жыңайлак, илмийген ичке, жылаңач эки шыйрак шибең-шибең тыбырайт; жаш беделер туурулган кара бал-тырларга чабылып, шүүдүрүмүн жаба чачат, чор тамандарга тепселип, анан көз жаштарын мөлт-мөлт агызганча чала-чарпыт серпиле кыбырап калат: сербейген беделер күчүктүн да буттарына илээшип, капталдарын койгулап, майда жашыл кулактарынан мөлтүр тамчыларын чачыратат; чаба тийип, тумшугун суу кылып, болор-болбос ичиркентип, итиркейин да келтирет, моокумун да кандырат. Илмең-илмең тыбыраган шыйрактардын арасынан тээ алыскы тоо кырындагы мала кызыл мунарыкта кызгылтым аттар зымырап, аттардын жонунда жаш балдардын күн карамадай тегерек баштары кызарган бойдон көзгө илешпей соксоңдоп бараткансыйт. Жок, ал тегерек неме күн карама

да, балдардын башы да эмес, тек жаңы эле кырга тоголонуп чыккан кызыл күн экен. Күн азыр эле салкын көлөкөгө басылып турган ой-кырга жайдары күлө багып, зор жипчелердей жылт-жылт эткен узун кирпичтерин мээримдүү чачыратат. Сууланган илмигий шыйрактар жылтырап, жаш беделер күн нуруна кызарыңкы тартып, көз жашындай мөлтүрөгөн шүүдүрүмдөрүн жаркыратып, алтын буусуна чайкалгандай балкый түшөт...

Мен эртели-кеч жолдон өтүп калам. Чоңоюп эле калган Жолборс мени алыстан таанып, мага карай серең-серең жүгүрот. Мен аттан түшүп, жолдун чекесиндеги арыктын жашыл ыраң кырына, кашкар талдын салкын саясына отура кетем. Жолборстун келишин күтөм.

Жайдын толукшуган маалы. Күн төбөдө өрттөнүп, жерге ысык илебин бүркөт. Арыкта бир кулак суу көңүл жоошута шылдырайт, жаныман жалбыздын коюу жыты буркурап аңкыйт. Жолдун наркы четине алда кандай чыгып калган кодура күн крама калдайган себетин асманга каратып, сапсары гүлдөрүнөн шире соруп ызылдаган аарыларды таназар албай, жалындай күн шоолаларын жаны жырғап шимирет. Маңдайкы аптап куйкалаган боз адырдын кырында ысыган аба закымданып, майда аарылар уйгу-туйгу учуп жаткандай жыбыр-жыбыр этет.

Аңгыча болбой жанымга акактап Жолборс жетип келет. Кызыл тилин салаңдатып, куйругун булак-булак ойнотуп, акылдуу көздөрүн жайнатып, түз эле тиземе жармаша кетет. Мен аны аптаптагандай ээк алдынан кармалап эркелетем, жонунан сылгылайм, кулагынын түбүн кашылап кытыгылайм. Анан мен андан мээрим менен сурап калам: «Ал-жайың кандай, Жолборсум?» Күчүктүн жайнап турган көздөрү капыстан өчүңкү тарта түшөт. «Акыбалым кыйын, баары мага кас, баары мени ызалайт»,—деп арыз-муң айтат а көздөр. «А Сарыбашчы, а кандай балла?»—деп коём мен. Жолборстун муңайым көздөрү дароо күлмүң этет: «Жакшы бала, а болбосо шорум аябай кайнамак экен». Мен ага дагы суроо берем: «Билесиңби, көп кишилер эмнеге сени жаман көрөт?» Күчүктүн көздөрү кайрадан маңыроо тартат: «Билбейм, эмнегедир баары эле мени жектейт го». Мен анын көздөрүнө тике карап туруп олуттуу кеп салам: «Сен билбесең, мен билем. Сен башка күчүктөргө окшош эмессиң. А көпчүлүк башкалардан айырмаланып, аларга окшобой тургандарды адатта жакшы көрбөйт. Сен көпчүлүккө капа болбо, алар ар кандай нерсенин сыртын көрүп гана бүтүм чыгара бербейт, анын данегин, маңызын, ички касиеттерин көрө албайт». Күчүктүн көздөрү коюлуп, ойго туна түшөт. «Алар сенин маңдайыңа кадаланып карашпайт,—деп кебими улантам.—Ошентип кыраакы киши эле сенин ички дасмияңды даана көрмөк:

көздөрүндө итке ыраа көрбөс акыл бар, баш териңде азыр айкын көрүнө элек айбат бар, кебетеңде көмүскө бир жамал бар». Күчүк уялгандай жер карап, ыңгайсыздангандай кайсалактап калат. Анын ошондогу кейпи: «Койсоңчу, кантип эле мен байкуш ошондой болоюн?»—деп айтып тургансыйт. «Жо-жо-жок, апыртпай эле чынын айтам,— дейм мен. —Ишенип кой, сенде кайбар ит болчу белгилердин баары бар. Бат эле көркүң чыгат, бүткүл айбатың таасын көрүнөт. Далай азаматтык кылып, эл оозуна алынасың. Башыңа сыймык конот, атагың алыс кетет». Күчүктүн куйругу кубанычтуу булактап, көздөрү анча ишене бербей жалдырайт: «Чын эле ошондой болобу?» Мен тарс эле кесе айтам: «Дал ошондой болот! Сен азыр кордук көргөнүңө кайгырба, анын да пайдасы бар: сени ошо кордуктар өжөр-өлөрман, кайраттуу, бышык кылат. Билип кой, эрке өскөн балдардан деле, күчүктөрдөн деле кыйындар чыкпайт. Баарына чыда, азаматым, атаман болосуң!» Жолборс кудундап сүйүнүп, сүйүнгөнүнө чыдабай так секирип ойнойт. Ал булактаган куйругу, жайнаган көздөрү, жалпы эле үтүрөйгөн кебете-кешпири менен: «Ыракмат, ыракмат!»—деп шыйпаңдайт. «Эчтеме эмес, мен чынды чындай, болорун болордой айтканды жакшы көрөм»,—деп ордуман козголуп турам.

Карапайым кыргыз, эгер ал ышкылуу мерген болбосо, демейде ит жаныбарды кор тутат, бапестеп бага албайт. Мал сойсо, канын, арам жерин, сөөк-саагын таштап берет, калган убакта карандай жугундуга гана каратып коёт. Анан дайыма чала тоют жүргөн ит аргасыз жер шимшилеп, ыпылас бирдемелер жейт, сасыган тарпка кыныгат, дүмбүл кемиргенге өчүгөт. «Чай бергенге май берген» жоомарт эл ит бакканга келгенде ушундай сараң, ушундай кайдыгер. Биздин Раис деле ит күтүш жагынан көпчүлүктөн айырмаланган жок. Ошол себептен кайран Жолборс көп убак чала тоют калат. Анын үстүнө Жолборс иттин пакизасы чыкпадыбы: жугунду ичпейт, ыпылас неме жебейт, какыр-чикирдин арасын шимшилебейт. Ал эми эртели-кеч үйдөн жеген загыра нан жумуруна жук болбойт.

Бирок Жолборс кезерген бойдон эле тим жүрө берген жок. Кара курсактын кайгысы аны бейпайга салып, кеч күздө үйдүн төш жагындагы токойчого айдап барды. Аерден ал өзү күтпөгөн жем-тамактын кенчин тапты. Токойчонун салкын куугүмүнө адеп киргенде эле ар кошкон коюу жыттардан башы эңги-деңги боло түштү. Кайсы жыт эмненики экенин айра албай, тек напси козголуп, шилекейи акты. Бир аңкыган таттуу жытты ээрчип барып, жапайы алчанын жерге төгүлүп додолонгон мөмө-чөмөсүнө туш келди. Кыстаган напси чыдатпай, додо алчанын үстүнөн бир сапар «ап» деди. Чайнап көрсө, алчанын майда

сөөктөрү морт, эзилген илээшчек эттери кыйгыл таттуу экен. Алкы ачыла түшкөн ит алчадан лак-лак тиштеп, аптыгып-аптыгып сугунду.

Тойгуча жеген соң бирөөдөн коругансып алчанын жанына жатып эс алды. Көп өтпөй жаңы эле кампайткан курсагы ачышып, өзөк тарттыра ачкансып, итти кайра жер шимшилетти. Ал жерге түшкөн эки-үч жаңгак таап, катуу кабыгын карс сындыра чайнады, майлуу-ширин маңызын сөөктөрү менен кошо чайнап-чайнап, ыракаттана жутуп ийди. Бат эле жаңгак чагып жегендин кыныгын алып, сары сойгок чөп арасынан нымда жатып борсуган жаңгактарды таап жеп, аябай маза кылды. Курсагы тойгондо гана каны катып суусаганын билди. Шимшилеп жүрүп бир жетим булактын чөйчөктөй көзүн таап, чаңкаганын кандырды; чөп-чар аралаш алча баты жабышкан мурду-башын тазалап, карды менен көңүлү ток үйгө түшүп келди.

Ошол күндөн тартып Жолборс эртең менен үйдөн буюрган шыбагасын шам-шум этип, эле төштөгү токойчоگو желип-жортуп барчу болду. Шагынан күбүлгөн мөмө-чөмөлөрдүн ар кошкон жыттарын алыстан айра таанып, айрыкча жаңгак таап жегенге көбүрөөк кызыкчу болду. Бирок күн өткөн сайын күбүлгөн алма-алчалар жегенге жарабай, жаңгактар да тумшугуна көп урунбай, иттин жок жерден табылган ырыскысынан бөреке кача баштады.

Бир күнү Жолборс чирий баштаган чөп, жалбырак, мөмө-жемиштин жыттары кыйгыл-муңдуу көңкүп турган токойдо ада-тынча жер шимшилеп баратып, капыстан кандайдыр бир өзү билбеген жандуу неменин коңурсук жытын алды. Бейтааныш жыт анын канын кызытып жиберди! Ошо замат кулагы тикчийип, алдыңкы бир буту өзүнөн өзү көтөрүлүп, денеси муштумдай түйүлүп, селейген бойдон туруп калды. Алиги коңурсуган бейтааныш жыт улам жакындап, жакындаган сайын Жолборстун делебеси козголуп, тула боюн майда калтырак аралады. Байкоостон чөп арасы шытырап, алдынан жөрмөлөгөн бирдеме апыл-тапыл чыга калганда, ит селт этип чочуп, түйүлгөн денеси жазыла түштү. Өмүрүнө коркунуч туулганын туюк туйган тиги исме жан-алы калбай тыбырап, чөп-чарга чалынып, «чый-чый» этип далбасалап, качам деп томураңдады. Жолборс турган жеринен кантип атып кеткенин өзү байкабай, эки-үч аттап эле тиги келемишти шап баса калды; жаны кашайып чыйылдаган бечараны колдору менен будамалап, бурдай тиштеди. Курч тиштер ар кайсы жерин «тыз-тыз» эттирип денесине киргенде, келемиш тыбырап чыйылдады, тыбыраганда жумшак жүндөрү иттин таңдайын кытыгылап сайгылады, «чый-чый» эткен заар чыңырык менен таңдай кытыгылаган жүндөр Жолборстун итиркейин кел-

тирди, бирок ошо замат оозуна тил куйкалаган ысык кан жайылып, көздөрү караңгылашып, жаны магдырай түштү.

Жолборс талаадан таап жеген кандуу эттин даамын ушунтип билди. Эми ага загыра нан менен жаңгак топурак даамданып калды. Эстеген сайын оозуна келемиштин жумшак этинин таттуу даамы келет, мурдунан ысык кандын буруксуган жыты кетпейт. Күндө токойчого чыгып барат да, кара тумшугун былкылдатып келемиш жытын искейт, шырп алдырбай абайлап басып, чоң үмүт менен жер шимшилейт. Кээде гана тумшук батар-батпас тар ийиндерден келемиштин билинер-билинбес жыты жаңгак жытына аралаш аңкып калат, ошондо Жолборстун оозуна келемиш этинин мазалуу даамы толо түшөт. Ит тумшугу менен түрткүлөп, алдыңкы буттар менен апчылап ийин каза баштайт. Жан-алына карабай жер тырмалап, тырмактары канаганча тырбалаңдап, шалдырап шайы оогуча көшөрүп казат; бирок жарытылуу арбытып үңүй албайт. Ийин казган иттин иши эмес экен, анчейин бир кур далбаса экен. Ушуну түкшүмөл сезип-туйганда, Жолборс таманы чокко күйгөндөй тыбырап, заманасы куурулгандай кыңшылап, уңулдап улуп да иет.

Жолборс келемиштен жолу болбой жүрүп, акыры дагы бир жаңы кумарга кабылды. Ошо күнү биринчи кар жаап, эми эле басылган эле. Чала тоют Жолборс басса мамыктай жумшак сезилип, бүтүн үшүткөн ак карга таң калып, демейкисинче токойду шимшилеп жүрдү. Бир кезде кар баскан караган дүпкүрүнөн кардын салкын жытынан айырмалуу коңур жыт бур дей түштү. Жолборстун тула бою өзүнөн өзү түйүлө калды. Жыт болсо напси козгоп ашкере таттуу бурулдап турду! Ит токтоно албай, жыт чыккан жакка бет алды, дүпкүрдөн бирдеме булт этип, серең-серең качып жөнөдү. Алдастай түшкөн ит бир аз буйдалып, анан коёндун артынан кууду. Денеси эркинен тышкары чыйралып, буттары ала качып, атүгүл абалап үрүп алганын да өзү билген жок, тек аны кандайдыр бир сыйкырдуу күч чымын-куюн чуркатып баратты, көздөрүнө коёндун серең-серең эткенинен башка эчтеме көрүнгөн жок. Бирок коён бат эле көзгө илешпей, кайдадыр житип кетти. Жолборс күч менен дагы кыйлага адыраңдап барып, коёндун жытын жоготту, көзүнө эчтеме чалдыктыра албай, кар жытынан башканы сезбей калды. Канга толгон көздөрүн кызартып, жогдор жүндөрүн үрпөйтүп, тилин кере карыш салаңдатып, көпкө чейин жаалы тарабай буулугуп кыңшылады.

Жолборстун канында уктаган аңчылык ышкысы ушундайча ойгонду. Арийне, бир ойгонгон ышкы оңой менен кайра тынч албайт эмеспи. Жолборс күн сайын керээли-кечке ар кайсы жерден коёндорду үркүтүп сереңдете кубалай берип бир күнү

Бир коёнду кармап жеди. Ошо жеген эт аны аңчылыкка ого бетер ышкыдар кылды. Бир сапар карда көчүгү томурайып жаткан кекиликти басып жеп, ошондон кийин кекилик ууга көбүрөөк кунт койду. Нары сак, нары күлүк коёнду кубалагандан көрө баёо кекилик басып жеген оңой экен.

Биринчи жааган кар эрип, жер кайра карарып, анан капыстан суу кар лап жаап ийди. Кекилик дал ушундайда бозот эмеспи. Кекиликтер турган жеринен топ-тобу менен түштүккө карай тумандап учуп жөнөштү. Бирок алар бат эле сууланган канаттарын көтөрүп уча албай, карда араң басып калышты. Ошо күнү Жолборс эки кекилик басып жеп, чечекейин чеч кылды. Кийин ачык күндөрдө деле кар менен жөө өрдөп качкан кекиликтерди кубалап көрдү. Кээде гана бирди-жарым жармачын жебесе, көп учурда кекиликтин баарын тоонун кырынан ашыра кууп, үйгө кур ооз келип жүрдү. Анын ошо келгендеги түрүн көрүп ал: өзү өлгүдөй чаалыккан, көздөрү канталап кызарган, жолке-жон жүндөрү бубактанган, сууланып батташкан курсак-каптал жүндөрү музга айланып шакмарланган. Кыймылдап койсо эле шакмарлар бири бирине урунуп, тили үзүлгөн майда коңгуроолордой күңүрт үн чыгарып шыгырайт.

Эгер аңчылык ышкысы ойгонбосо, Жолборс, ким билет, башка айыл иттериндей эле борпоң, илээнди болуп тим калат беле? Ким билет, ким билет... Кантсе да ошол ышкысы аны карапайым иттерге окшотпой, өмүрүн мазмундуу, өзүн чыйрактың кылды; кайрат-эркин курчутуп, туюмдарына назик жана сезимтал касиет берди. Бирок кыш бою керээли-кечке талаада жүрсө да, Жолборсто жолбун иттин кыял-кейпи пайда болгон жок.

Кыштак чөйрөсүндө калың кар кетип, качкан кыштын элеси тээ тоо баштарында гана бүлбүлдөп, кайрадан көгөрүп жаз келди. Жыл айланып, Жолборс да бир жашка толду. Анын ошондогу келбетин көрүп ал: бүткөн бою сом темирден уютуп жасагандай чулу, көкүрөгү дагдагай, курсагынын чандыр жагы кынжыйып ичине тартыңкы, буттары нары узун, нары москоол. Айтор, килейген бир сымбаттуу дөбөт. А башы болсо калдайып чоң, арстандыкындай апсайыңкы. Желкесиндеги эки түп катуу жалы бар жогдору да арстандыкына окшош. Кокус алдыңан карп-курп чыга калса, айбаты арстандан кем эмес. «Атаңдын көрү, өмүрүмдө бир катуу жаңылыпмын,— деп арман кылып калам.— Ка-ап, атын Арстан койбой, бекер Жолборс койгон экемин!»

Ал эми кээде иттин сөөлөтүн маашыркана карап туруп: «Мунун анча-мынча арстандан чалымы бар го, я?!»— деп да кетем. Арстандан чалгашмасы бары, албетте, шек санатат, би-

рок анда ар кыл иттердин насилинен бары күмөнсүз. Менин болжолумда, анын заадиси түрктүн койчуман апчаркесинин, өзүбүздүн эле тайгандын, карапайым короочу иттин, анан дагы бир мага белгисиз бир ит тукумунун канынан куралса керек. «Курама темир курч болот»,— дейт го эл макалы. Жолборс да, балким, ар кошкон кандын аралашмасынан бүтүп, ошондой асылзат жаралгандыр? Ким билет, же аны карапайым эле короочу канчык кокустан ушундай мыкты тууп койгондур?

Эмнеси болсо да, Жолборс ит аттуунун бир сырттаны туулуп калган экен. Адамдын оюн айттырбай билген зиректигин айт! Ажалдан кайра тартпас баатырлыгын айт! Баарынан да көздөн далдаа нерселерди айныбай таамай көргөн, ар кандай кырсыкты күн мурунтан сезе билген кыраакылыгын айт!

Жолборс ошо жылы жайында жакынкы күндөрү табиятта бир кырсык болорун алдын ала туюп, жаны жай таппай кайра-кайра кыңшылап, маал-маалы менен улуп ийип, эки күн аябай беймаза болду. Ал эми үйдөгү кишилер эчтеме сезип-туйбай беймарал; кырсык жакындап калганы бирөөнүн да капарында жок. Жолборс ээлеринин ошонусуна күйүп-бышып кыңшылады, жаны кашайгандан улуп-уңшуп жиберди. Ошондо үйдөн бирөө чуркап чыгып, сөгүнүп-сагынганча итти уруп кубалады. Кырсык келерине аз-аз калганын катуу сезген ит жаны чыгып бараткандай улуп-уңшуду. Ошентсе деле үйдөн эч ким чыккан жок. Жолборстун таманы чок баскандай тызылдап, заманасы куурулду. Кырсык болсо улам жакындап келе берди. Жолборс эми чыдай алган жок, көкүрөгү менен каалганы түртүп ачып, үйгө килеңдеп кирип барды. Үйдөгүлөр көрпөйүп чочуп кетти, кичинекей кыздар корккондон кыйкырып ийишти, кимдир бирөө «кет!» деп ачуулуу бакырды. Ит алардын баарын элес албай, канталаган көздөрүн алактатып, күтпөгөн жерден текчеге секирди да, Раистин калпагын тиштей качты. Үйдө отургандардын баары чуркуреп ийишип, бир дем менен өйдө болушуп, жөөлөшүп эшикке атып чыгышты. Дал ошо кезде кайдандыр бир күңүрт дүңгүрөгөн дүбүрт келип, аны менен кошо бак-дарактар силкинип, тамдардан качыр-кучур, калдырт-кулдурт, шаңгыр-шуңгур, күпө-күп деген табыштар чыгып, жер титиреп кетти.

Ырас, ошондо жер кыйла эле күчтүү титиресе да, анча көп зыян келтирген жок. Кишиден деле, малдан деле чыгаша чыккан жок. Тек терезелердин айнектери талкаланып, тамдардын дубалдарынан жарака кетип, анча-мынчаларынын гана шыптары оюлуп түштү. Ошо шыбы түшкөн үйлөрдүн бири Раистики болду. Шыптын так ортосу тешилип, куду үй-бүлөсү менен чогуу отурган жердин үстүнө лап кулаптыр...

Жай чилдеде раиса-каным өлүм төшөгүнө жатып калды. Жолборстун көңүлүнө кайра да кабатырлык аралап кирип, тынчын кетирип, мазасын ала баштады. Кыйла күнгө чейин эмнегедир кулагына уу-чуу каңырыштап, көздөрүнө жаман бирдемелер караңдап, өзүнчө эле бук болуп жүрдү. Барган сайын буулукканы күчөп, көкүрөгүнө дүмөктүү бүдөмүк сезимдер толуп, эртели-кеч уңулдап улугусу келе берди. Жакын арада бир жамандык болорун айбандык керээти менен түкшүмөл туюп, бирок кандай жамандык экенин айкын биле албай, купуя күйгүлтүк тартты. Чөптөр куурай баштаганда гана Жолборс раистин кутту үйүнө кара кийимчен кайгы каптап кирээрин таасын билди. Көңүлү сыздап ачышып, жаны жай таппай чебеленди. Жакшы көргөн кишинин табытта жатканын, үй ичинин чуркурап ыйлаганын, адам күйүтүнүн кара-кочкул өңү-түсүн көргөндөн заарканды. Эмне кылаарын билбей мукурап, үйдөн алысыраак барып уңулдап улуп алды да, артын карабай качып берди. Ошондо раиса-канымдын үзүлөрүнө бир жума калган эле.

Жолборс Күндү-Жаңынын токоюна качып барып, аерде кайгы тартып каңгырап жүрдү. Жетинчи күнү таң атканча жаман түштөр көрүп чыгып, таңга маал сагызгандын шакылыктаганынан селт чочуп ойгонду. Кулагы катуу чуулдап, ичинде бирдеме лук-лук ооругансып кетти. Жолборс жаткан жеринен атып туруп, алапайын таппай кайсаңдап, улуп ийчүдөй асманга карады. Сүрүп келаткан таңдын илебинен көк кыйыры саал агарыңкы тартып, жыбыраган жылдыздар сепкили кадыресе суюлуп, тек гана бирин-серин калгандары терилип өчүп атыптыр. Аңгыча болбой бүлбүлдөгөн жылдыздардын бирөө тамчыдай куюлуп, бийик тоо кырынан ары тамгандай болду. Эмнегедир Жолборстун жүрөгү шуу этип, үрөйү учуп, каңырыгы түтөй түштү. Чыдай албай ачуу үнү менен улуп-уңшуп жиберди. Ошо ченде раиса-канымдын жылдыздай жанган көздөрү түбөлүк жумулган эле.

Жолборс а күнү керээли-кечке, эртеси бешимге чейин жаңгактын калың көлөкөсүн сыйынттап жатты. Бешим оогондо ордунан козголуп туруп, өйдө карай бет алды. Кырга чыга берип токтоду да, тумшугунун карасын былкылдатып, түбүнөн кусалыгы кайнаган көздөрү менен төмөн жакка карады. Кыштактын үстүн көгөрүңкү дакидей жука мунарык чалып, мунарык арасынан өндүргө тартипсиз салынган тамдар үтүрөйүп көрүндү. Бу кырдан түзгө карай түшкөн кыя жолдо далыларын капалуу үңкүйткөн атчандар кыркаар тартып ылдыйлап баратты. Берегирээк жакта чөбү такырайта орулган көрүстөн-дөбө жыш демпейген эски мүрзөлөрү менен, андан-мындан сербейген дарактары менен, сынынан кетип кыйрайган беш-алты кабыры менен

азалуу дүмпүйүп турду. Ошо көрүстөн-дөбөнүн тескей боорунан Жолборстун көзүнө дароо жаңы мүрзө чалынды. Мүрзөнү көргөндө эле ит кыңылдап ийип, төмөн карай салды. Дөбөнүн этегине жетип, кайра бир аз өйдөлөп чыгып, жаңы мүрзөнүн жанына шүмүрөйүп басып келди. Жаңы казылган турпактын, кыйылган чөп тамырларынын, адам теринин аралаш жыттары мурдуна бур урду. Мууну бошоп, тула бою шалдырап, төрт буту бирдей бүгүлө түштү. Шалк жата калып, мүрзө дөбөчөсүнүн четине башын койду. Көкүрөгү дирт-дирт этип, көздөрүнөн мончок-мончок жаш агып кетти. Аккан жаштары ак топурак кесектерине кара чекит болуп кадалып жатты.

Жолборс а түнү мүрзө башында аза күтүп, эртеси шашкеде үйүнө келди. Анын келгенин элден мурун раистин тун уулу Түмөн көрдү. Көрөр замат кабагы карыш салынып, ачуусу бетине түктүйүп чыкты. Анткен себеби: раистин тун уулу үй башына калайман түшөрүн билип качканы үчүн Жолборсту жек көрүп калган эле. Бу кайгы-азалуу күндөрү Түмөн өзүн кандуу салгылашта катуу жараланып жаткан жоокердей сезип, а ынак досу Жолборсту болсо өзү ошентип жатканда таштай качкан шеригиндей санап кектеп жүргөн эле. Качкан итинин кайтып келгенин көргөндө көкүрөгүнөн кектүү сезимдер көтөрүлүп, тамагына тиреле түштү. Көзүнөн чаары чыгып, жаак эттери бүлөө жондонуп түйүлдү. Кекенген баланын баамына иттин жүдөмүш түрү, кайгылуу кыяпаты, астыртан айыптуу караганы да байкалган жок. Тек көз алдында жек көрүмчү ит шүмүрөйүп турду. «Оо, дайиз Жолборс!!— деп ызырынды ал.— Сен дезертир экенсиң, эми дезертир катары жаза тартышың керек!»

Аңгыча болбой Түмөндү үйдөн атасы табыш салып чакырып калды. Бир жакка шашылыш жумшады белем, Түмөн ичкертен түнөрүңкү чыгып, Жолборско жаман көзү менен үлүрөйө карап койду. Анан шыпылдай баскан бойдон жогорку айыл тарапка кетти. Кеткен жагынан бешим ченде келип, келери менен Жолборстун курсагын кампайтты. Анан эки кулачтай ичкерээк жип менен итти мойнунан байлады да, жетелеп жөнөдү. Чоң жолго чыкканда ылдый карай салды. Өспүрүм бала менен жетеленген иттин буттары жолдун калың чаңына бурт-бурт батып, байкалар-байкалбас тозоң ызгытып, узунду-кыска мөөр басып баратты.

Кыштактын чатына чыга бергенде Түмөндүн кулагына суунун шары чалынды. Ал итин жетелеген бойдон таш жолдон түз өтүп, Жазынын сайына түштү. Сайдагы токойдон дарак жалбырактарынын, өлөң чөптүн, кумдак сыз топурактын жыты менен салкыны бетке урду. Түмөн токой аралай кеткен бир таман

жол менен бат эле жээкке жетип барды. Алдынан көлдөй көйкөлгөн чакан суу мейкини шаңк ачыла берди. Жазы дайрасынын жайылып жай аккан, көлмөлөнүп мелмилдеген, иримденип көгөргөн жайык жери да, терең жер да ушул эле.

Суу жакалай соройгон сыпай жыгачтарынын бирине кичинекей кайык байлануу экен, жылжып аккан сууда жайма-жай термелип туруптур. Түмөн итин жетелеп кайыктын тушуна басып келди. Таштардын арасынан коондой чоң сүйрү ташты тандап алды. Кайыкты чынжырынан тартып жээке жакындатты да, ичине ошол ташты коомай ыргытты. Таш кайыктын түбүнө дүп этип тийип, андагы суу чалчыгын чалп дедире чачыратты. Жамандыктан бейкапар Жолборс шилтеп койсо эле өзү кайыкка секирип түштү. Түмөн батинкечен суу кечип кирди, кайыкты катуу түртүп, кырына жармашты. Тырмышып чыга бергенде кайык оодарыла жаздап барып кайра түзөлдү. Түмөн кайыктын бурчундагы туура жыгачка ыңгайлана көчүк басып, жалгыз калак менен шарпылдатып суу шилей баштады. Кайык жылжыган агымдын ыгы менен көлмөлөнгөн көк жайыктын ортосун карай жайбаракат жыла берди.

Жолборс кайыктын орто ченинде беймарал чочоюп отурду. Былкылдаган кара тумшугу менен көк кашка суунун салкын жытын искеп, бет маңдайындагы кубулуштарга сонуркай карайды. Мелмилдеген суу күзгүсү кыйгач түшүп чагылышкан шоолалардан жылт-жылт жылдызданып, асмандагы булайган аппак булуттун сөөлөттүү сүрөтүн кучагына катып, көгөргөн тереңинде аруулап чайкап-жууп атты. Өйүздөгү тармал токойдун жашылына жашынган күкүк кимдир бирөөнүн жашын санай муңканып, кайчы канат чабалекейлер кашат үстүндө зып-зып учуп оюн салып жүрдү. Тээ алыскы кызгылтым мунарык арасынан күндүн алтын алкагы чоктой кызарып, көк мелжиген тоо кырына чукул эңкейлеп баратты. Көркөкө тунган керемет дүйнө Жолборстун көзүнө бир башкача ажайып көрүнүп, көңүлүн элжиретип, жашоо кумарын экилентип ийди.

Кабылестен алиги коондой таш сууга чулп этип, ташка чырмалган жип кайыктын кыры ылдый сойлоду. Ошо замат Жолборстун мойнундагы сыйыртмак сыдырылып, желкесине катуу өтүп, башын эңкейте тартып жиберди. Ит дароо жамандыктан шек алып, кежигесин кержең эттире кетенчиктеди; жаны көзүнө көрүнүп, алдыңкы буттары менен кайыктын капталын чирене тепти; ичинде өлүм коркунучу тыбырчылап, сууга сойлогон жипти апчык тиштеди. Жипке байланган таш ылдый тартып, жан талашкан Жолборс тескери тартып, кайык калт-култ чайпалып кетти. Түмөн алдастай түшүп, иттин арткы буттарына жармашты. Жолборс өлө-тала кайыкка тырмышып, жипти кырча

тиштейм деп карышты. Түмөн ала салдырам деп иттин арткы буттарын көтөрө койду; Жолборс бар күчү менен туйлап-туйлап ийди; калт-култ этип турган кайык опоң-чычаң меңкүп барып оодарылды. Жолборс тоңкочук атып сууга чаначтай чабылды. Кулап баратып апчый тиштеген жибин кырча тиштеп салганга үлгүрүп калды.

Түмөн сууга башы менен сайылып, ошо замат суу жутуп, чакап кетти. Буттарын тыбыратып, колдорун тарбаңдатып, өйдө карай атылды. Башы суудан сороң этип, абадан аптыга жутуп алды. Карайлаган көзүнө кайык чалынып, ага карай далбасалап бой урду. Суудан күч менен суурулуп, колдорун созо жайып, көмкөрүлгөн кайыктын үстүн чапчыды. Кайыктын сырты самындын алкындысындай экен, колдору жылмышып тайгылды; кайык үркүп кеткендей шарт нары качты; Түмөн суу кулачтай жыгылып, сууга көмүлө түшүп, кайра атып чыкты. Атып чыкканда аптыккан алкымынан суу бүркүлүп, алактаган көздөрүнө батар күндүн жаркырак нурлары чабылып тийди. Түмөн кол-буттарын арбаң-тарбаң иштетип, солкулдак денесин ийреңдетип, өлөтала сүзө баштады. Бирок көйнөгү этине жабышып, батинкеси буттарын оорлотуп, шалбыраган шымы төмөн тартып, башбалдак атканга кадыресе каргаша кылды. Антсе да Түмөн тырбалаңдап чабак ургансып атты. Жакын эле жээк алыс көрүнүп кылактап көзүнөн учту. Көп өтпөй акактап чарчап, шалдайып шайы ооп, кол-буттары араң кыймылдап калды.

Ал-аңгыча колдору карышып, буттарынын тарамышы түйүлдү. Бирөө бутунан ылдый тарткансып, башын суу көмө жаап, акылын «өлдүм!» деген ой тепчип өттү. Думукканы кыстагандан аптыгып, оозу-мурду менен суу жутуп алып, көңүлү караңгылай түштү. Атып чыгам деп тырбаңдап, кайра-кайра аптыгып, үстөкө-босток суу жута берди. Акыры күчүн үрөй суудан башын чыгарып, булдурап бир бакырып алды. Сууга кайра чумуп, деми чыкпай тумчугуп, жан далбасага да алы келбей, эстен танып баратты... Эң соңку бүдөмүк туйганы бул болду: кимдир бирөө мүрүсүнөн капшыра кармап, өйдө карай тарткылап аткансыды.

Жолборс эси оогон Түмөндү сайроонго сүйрөп чыгып, анан жээкке карай тарта берди. Өңү каракөк тарткан Түмөн абадан билинер-билинбес дем алып, акырын-акырын тириле баштады. Башы жээктин кумуна сүрүлүп тийгенде көздөрүн аңтара ачып, эс-мас акылы менен аман калганын билди. «Өлбөй калдым!» деген ой дем-күч берип ийди белем, ал башын өйдө кылып, жөрмөлөй тура калып, жээк кумуна темтеңдей кадам койду. Ошол замат көөнү айланып, оозу-мурдунан суу атып кетип, кайра эсинен танып, кумга көмкөрөсүнөн жыгылды. Бир саамда

эсине келип, башын күч менен көтөрүп, чыпталышкан көздөрүн зордоп ачты. Так маңдайынан шөмтүрөй суу болуп, тыбырчылай кыңшылап, көздөрүнө жаш алып турган Жолборсту көрдү. Иттин мойнундагы сыйыртмагы шалкы салбырап, жонунун сууланган жылмакай жүндөрү батып бараткан күн нурунан өрт чалгандай жалындап күйүп турган экен. Түмөндүн тирилгенин көрөрү менен Жолборс бир катуу силкинип, чалкасынан кетчүдөй так секирип, оозун аңырайта ачты да, куду каткырып жибергендей кубанычтуу арсылдап үрдү. Алсырап жаткан Түмөндүн акыл-эсин кечиккен өкүнүч өрттөдү: «Эх, мен акмак болбосом, ушул асылзат итти да сууга чөгөрөм деп алдас урамбы?!» Бир чети уялгандан бети чымырап, бир чети жетине албай ичи элжиреп, маңдайы менен кум сүздү да, бышаңдап ыйлап ийди...

А жылы кыш бороон-чапкындап эрте келип, кар оңбогондой оор түштү. Жолборс былтыркыдай эле аңчылык кумарына азгырылып, көкүрөгү менен калың кар жиреп, курсак-капталдарын шакмарлатып, кекилик, чил, коён уулап жүрдү. Бир жолу кекилик этине лыкыя тоюп, анан жаңы кармаган бирин эмне кыларын билбей үйгө тиштеп келди. Буга раистин балдары так секирип кубанышып, үйдү үч көтөрө кыйкырышып, көрүнгөнгө мактанып сүйүнчүлөштү. Ошондон көп өтпөй талаадан араңжанбы же өзү эле өлүп калганбы — айтор, бир түлкүнү басып, аны да үйгө тиштеп келди. Буга бүт айыл аң-таң калып дуулдады. Ошону менен кыштак калкынын арасында Жолборс тун баркы дароо көтөрүлө түштү. Анан кыш чилдеде кылган бир азаматтыгынан кийин иттин зоболосу тим эле асмандап көкөлөдү. Ал азаматтыгын Жолборс Жоро-шайтандын тамынын аркасында жасады.

Адатта өлгөн кишинин артынан жаман айтпайт эмеспи. Бирок өлгөндөн эле кишинин тирүүсүндөгү баасы, жүргөн-турганы, кылган-эткени жакшырып кетпейт го. Өлүү болобу, тирүү болобу — деги адамдын ким экенин так өзүндөй кылып айткандан өтөрү жок. Эгер ыраматылык Жоро-шайтандын жайын айтсак, ал жарытып деле жарык дүйнөнүн көркүн чыгарган эмес. Өлөр-өлгүчө жамаатка кандайдыр бир пайдалуу иш кылганын мен билбейт экемин. Куурай башын сындырбаган жалкоо эле, өз көмөчүнө күл тарткандан башканы билбеген өзүмчүл эле. Жалгыз башына ошо жаман касиеттери аз келгенсип анын аржаңдаган ажыкыздыгычы! Куудулданып сүйлөйм деп далбаса кылчу, бирок сөздү эбине келтирип сүйлөй албай, тузу жок аштай даамсыз бирдеме кылып салчу. Кээде мага да тийишип калар эле, мен чукугандай тапкан эки-үч ооз сөз менен анын жаагын жап басып, кынына киргизип койчумун. Баа-

рынан да анын коёндой коркоктугучу! Жайчылыкта мактанып отурса, дегеле андан баатыр киши жок. Качырганын камандай кайсаган көк жал тим эле, көк жал! Ал эми эрдик түгүл, жөн эле эркектик сыналчу жерге келгенде...

Кыш чилдеси кирген буурадай зиркилдеп, темир аяз чыкылдап, тышта катуу суук. Очойтуп оор жаап салган кар айсыз караңгы түндү байкалар-байкалбас буурулданып, ыркыраган шамал тамдын камыш чатырын дүмөктүү шуулдатып турду. Кеч киргенден бери көңүлү коолдоп өзүнчө эле коркуп отурган Жоро-шайтан төшөгүнө жатты. Уңулдап улуп аткан неме мору же карышкыр экенин ажырата албай, уңулдаган сайын эси чыгып, жуурканын бекем чүмкөнүп алды. Бир маалда короосунда бирдеме дүп-дүп басып жүргөнсүп кетти. Корккон Жоро-шайтан калтыраган үнү менен: «Бу эмне, я?» — деп аялына жууркандын ичинен күңк этти. «Сенин эшегиң да,—деп аялы уйкусурай эстене берип. — Байлап чөп салып кой десем, бая кашайып эле болбой койбодуңбу». Жоро-шайтан жууркандан башын чыгарбай: «Жаркынай, байлап келе калчы,—деп жалынычтуу суранды. — Чөп издеп тентип, суукта кайыгып өлбөсүн». Уйкусураган аялы тилин албай, жумшайын десе катуу уктап калган уулу да ойгонбой, Жоро-шайтандын айласы куруду.

Акыры ал сөгүнүп-сагынып, тамагын катуу-катуу кырынып араң ордунан турду, асма панарын жандырып, ошо панарына эш байлап, куру кайрат менен каалгасын карс эттире ачты. Босогодон эшикке аттай берсе, маңдайында бир караан туруптур. Көзү өчөйүн деген чоктой күңүрт кызыл, өзү ит сүрөттүү, кулагы тик. Ошо замат Жоро-шайтандын акыл-эсин «карышкыр!!» деген сөз чагылгандай жарып өттү, жүрөгү шуу дей түшүп, бүткөн бою дүркүрөп, жаны оозуна тыгылды, колуна кармаган асма панарын жерге түшүрүп ийди, качайын десе буту тушалып, кыйкырайын десе доошу чыкпай, үрөйү учкан бойдон селейди.

Бир кыйлада гана Жоро-шайтан анча-мынча эсине келип, далбасалап артына качты. Калтырак кармаган буттары босогого чалынып, өзү көмкөрөсүнөн жыгылды, кайра турганга да шайы келбей, өлүп-талып жөрмөлөй төшөгүнө жетти. Жуурканга эптеп кирер замат белинен бек кучактай аялына жармашты. Уйкусураган аялы чочуп ойгонуп, эри жакка оодарылайын десе, Жоро-шайтан коё бербей, ачкенедей жабышып алыптыр. Жаркынай катуу булкуна бошонуп, ачуулуу сурады: «Капырай, сага эмне болду деги, жин тийдиби?» Жоро-шайтанда тил жок, тула бою калч-калч, тиштери шака-шак. Коркуп кеткен Жаркынай жуурканды шарт серлип, эринин үстүнө эңкее калды да, кайра башка бир чапкандай артына жалт берди... Көрсө, Жоро-шайтаның түшкүр корккондон дамбалына таштап койгон экен.

Жоро-шайтандын жүрөгүн түшүргөн карышкыр эки күндөн бери кезерип ачка эле. Талаадан такыр жолу болбой, кишилер уялаган «үңкүрлөрдүн» арасын бир жойлоп көрөйүн дегенчелик кылып кыштак ичине кирип келген. Эми эле четки «үңкүрдүн» алдына жетип, шиштигий тумшугу менен жыт искеп, ар кошкон коюу жыттардын кайсынысы эмненики экенин биле албай, ара-саат абалда шүмүрөйүп турган. Ошентип турса, балакет басып, койдун мүлжүгөн баш сөөгүндөй жарык көтөргөн бирөө «үңкүрдөн» шоп чыга калбаспы! Карышкыр селт чочуп, тиги неме колундагысы менен уруп иеби деп коркуп кетти, коркконунан чычаңы бүлкүлдөп, жон жүндөрү тикчийип, төрт аягы байланып, жалт берип кача албай калды. Аңгыча болбой тиги киши жарыгын жерге түшүрүп, бир саамга турган жеринде делдее катып, анан алдастап ичкери качты. Карышкыр көлөкөдөй дабышсыз жортуп, келген жагына жүрүп берди. Тиги ичкери кире качкан неме саройгон темир таягын көтөрүп чыгып, дагы тарса-турс да жарка-журк эттирбесин деп чочулады. Ал ошо тарс этменин сырын жакшы биле турган, бир жолку жортуулунда жамбашына ок жеген.

Карышкыр төштөгү жаңгактын түбүнө барды. Кардын үстүнө шыбырт чыгарбай коомайланып жатып, азыр эле өзү таштай качкан «үңкүрдүн» оозун акмалай баштады. Баягы киши кайра чыгат деп көпкө зарыгып күттү, чыкса эле көрүнбөй жылт койгонго камданып жатты. Бирок күткөнү эмнегедир чыккан жок. Карышкыр өзүнүн айбандык аңы менен тиги кире качкандын коркконун түшүндү да, ичинен карышкырча табалап күлдү.

Ал алиги өзү козгоп койгон кишиникинен четтеп өтүп, чыйыр жолго салды. Кишилер сыйынт кылган үңкүрлөр тараптан жыттардын чалды-куйду аралашкан агымы бурулдайт, жолдон болсо адамдын, төрт түлүк малдын, эскирген кайыштын өчүңкү истери билинер-билинбес аңкыйт. Карышкыр кашынан чыккан дагы бир киши үңкүрүн жандап өтүп, анын жанындагы мал-сал уялачу үңкүргө акырын шүмөң-шүмөң басып жетти. Сак кулагы бышкырынган, күшүлдөгөн, күрт-күрт чайнаган табыштарды таасын эшитти, сезимтал тумшугу чыланын кычкыл жытына аралаш кой, уй, жылкынын бири биринен айырмалуу жыттарын искеди. Ынак жыттардан ачка неменин башы саал эңги-деңги боло түшүп, анан оозуна шилекейи толуп, канкорлук жаалы чымырап козголду. Бир тешик тапканы мал үңкүрүн чарк айлана шимшилеп баратса, жытын алып калды белем, ичкеридеги мал бирдеме туйгандай дүпүрөй түштү. Карышкыр бир тешикке тосулган туташ жазы жыгачтарды (ал эшик эле) тумшугу менен түртсө ачылган жок, үстүрөөктө карарган томпок бирдемесин шалдырт эттирип гана тим болду. Ал оңтойлоно калып, эшикти күчүнүн барынча

омуроолой түрткүлөдү, эшик кыйч-кыйч этип, баягы томпок кара-сын дагы шалдырттатты, ичкеридегилер катуу дүрбөп, жылкы окуранып жиберди. Мукураган карышкыр бийикке секирип, эшиктин бетин тытырата аймай кайра сыйгаланды. Мал үңкүрүн дагы айланып, бийиктеги көзөнөккө да секирип-секирип жетпей койдү. Айласы жедеп куруганда дубалдын бетин тырмап-тырмап, итчесинен кыңшылап да ийди.

Бул «үңкүргө» киргенден күдөр үзүп, шырп чыгарбай кийинки үйгө бет алды. Жакындап барганда иттин коңурсуган тааныш жыты мурдуна бур этти. Карышкыр аны ажылдаткысы келбей там аркасына көлөкөдөй жылт берди. Бирок ит да анын жытын алып, күпкөсүнөн үрүп чыкты. Карышкыр калп эле качымыш болсо, ит эрдемсий абалап артынан адыраңдады. Карышкыр тишин шак-шак эттирип койду. Ит куйругун чатына кысып жалт берди да, корккон доошу менен обочорооктон айгай сала баштады. Аңгыча кайдан-жайдан арсылдап үргөн иттер чогулуп, чоочун конокту тегеректей калып, бирок качырып тийгенге бирөө да даабай, абалап уу-чуу көтөрүшгү. Карышкыр ушу арсылдаган арсыздарга кыжыры кайнап, тиштерин шакылдаткан боюнча төшкө карай жортту.

Төш таяна бергенде капыстан баягы тааныш неме тарс жарылды. Карышкыр коркконунан түксүгүй жон жүндөрүн жапырып, карга лып жата калды, үрөйү учкандан кулагына эчтеме угулбай, денеси чымыр-чымыр муздап, баягыда ок тийген жери ысый түшкөнсүп лук-лук тартты. Тарс эткен дабыштын жаңырыгы алда кайда кеткенде гана карышкырдын кулагына жанагыдан бетер ажылдаган үндөр кайра шак этти. Ал тула боюн кыймылдагып көрүп, эч жерине ок тийбегенин билди, шарт секирип туруп, чыңк өйдө карай түйүлүп чуркады.

Карышкыр дөбөнүн чокусуна чыгып, күйүккөнүн басканча кар жалап жатты. Кар жегенден өзөгү ого бетер үзө тартып, жанын кыйнады. Тарс эткен немеден эси чыккан шордуу кайра ылдыйлап баргандан заарканып турду. Барбайын десе, кардын соруп ачыштырган ачкалык кыстады. Кандай кыларын билбей арсарсып жатса, көзүнө эмнегедир жанагы үңкүргө кире качкан коркок киши караңдай түштү. «А коркок качкан бойдон кайра чыккан жок, анын тарс этмеси жок окшойт»,— деди карышкыр айбанча акылында. — Абалап үргөн ити да жоктой көрүндү эле». Ал дагы бир азга эки анжыланып туруп, анан тобокелге салып төмөн карай шүмөңдөдү. Акыры мылтыктан бүлкүлдөп коркконун кезерген ачка напсиси жеңди.

Карышкыр Жоро-шайтандын малканасынан дагы да малдын кумарлуу жытын алып, ага кирем деп баягыдай эле аракеттер жасады. Анысынан эчтеме чыкпай, ошого ичи күйүп, үңүлдөп

үлүп ийгиси келди. Бирок каерде турганын эстей коюп, жаны кашайып жаалдангандан өңгөчүн ыркырата тартып малкананы айлана жортту. Бурчтан чыга бергенде мурдуна эшектин жыты бур урунду. Ошо замат бастырмада бош турган эшек жалт үркүп, үрккөн бойдон сай жакка салды. Эшек төрт аягын тыбырагып жан-алы калбай качты, карышкыр артынан жеткенде ал аңгырай айкырып, көткү буттарын сыраңдата мөңкүп жиберди. Карышкыр жалт берип, эшекке капшыттан чагылгандай атылып бир тийди, устарадай тиштерин чандыр ченге матырып, шарт үзүп кетти. Эшек бар доошу менен кулак тундура бир ачуу айкырып алып, жан далбастап алдыга ынтылды, бирок анча узай алган жок. Ичегилери чубалар замат көздөрү караңгылап, темтеңдей түштү. Карышкыр эшекти жыгылганга жеткирбей алкымдан карыштыра тиштеп, төрт аягын сырайтты.

Ач карышкыр ысык эттен жулкүп-жулкүп жей баштады, жаны чыкса деле эшектин денеси диртилдеп атканын да элес алган жок, жулкүй тиштеп, чайнап-чайнабай, аптыгып-аптыгып сугуна берди. Курсагы кампайып, жегени өзөгүнө түшүп, бир саам эндирип туруп калды да, анан эттен көзү өткөн неме кайра апчый тиштеди. Чайнап көрсө, эшектин эти жыгачтай катуу, даамсыз, коңурсук сезилди. Жоро-шайтандын эшеги карыган, арык, жону толо жоор эшек эле. Карышкыр коңур жыттуу кой этинин ширин даамын эстеди, ошондо оозундагы эт тим эле кардан да жаман даамданып кетти. Айыл толгон төрт түлүк малдан ырысына ушу даамсыз чарым эттүү, тирүүсүндө эле сүрсүп калган эшек туш келгенине кыжырланды. Же жоктон көрө жогору көрүп сүйрөп кетейин десе, эшектин локуйган өлүгүнө алы жетчүдөй эмес. Карышкыр буга да ачууланды, ачуусуна чыдабай жаалдана ыркырап, эшектин чандырынан дагы жулкүп алды, тиштерине ылжырак ичегилер урунду, ал ошо ичегилерди чубап, каардуу кекенич менен тартып сүйрөдү, сай талдарга чалдыкуйду ороп, ошого табасын кандырып жатты.

Карышкыр ичеги чубап обу жок оюн салып атса, арс-арс үргөн иттер ар кайсы тараптан бириндеп жетип келди. Ары жок шалпаң кулактар же качырып тиш салышпайт, же куйрук кысып тим болушпайт, карагүчкө сес көрсөтө ажылдашып кыжырга тийгенден башкага жарашпайт. Ар бир иттин алын үргөнүнөн эле байкап, карышкыр бирин да тооткон жок, иттин баары өзүнөн калтаарып турганын сезип, ошого ичинен саал эрдемсий түштү. Дал ошол кезде абалаган доошторго күп-күп эткен айбаттуу бир доош кошулду. Ал жаны доош килейген даңгыттыкы экенин карышкыр дароо баамдай койдү. Ал-аңгыча болбой кандайдыр бир күч капталына күп тийип, карышкыр капыстан көмөлөнүп кетти.

Жолборс өзү тоголото койгон карышкырды лап басып, алкымына тиш салмак болду, карышкыр ошенте койдурбай тиштерин шак эттирип, иттин кулагын тиштеди. Кулагы тыз эткенде Жолборс башын катуу чулгуп жиберди, кулагын тишке айра тилдирип, шарт сууруп алды. Карышкыр лып тура калып, эми Жолборсту желке ченден кабыштыра тиштеди, оозуна иттин куду эки түп жалдуу жери туш келип, катуу жалдар карышкырдын жумшак таңдайына тикендей сайылды. Жолборс эти ооруганга чыдабай каңшылап ийди, таңдайы ооруганда карышкыр да тиштеген жерин бошотту. Жаны ачышкан Жолборс карышкырды каптал туштан бир бурдап өттү, чала тиштеп калып, бир тутам жүнүн териси менен кошо жулуп алды.

Жолборстун айбатын көргөн берки иттерге да чочугандай кайрат кирди, алар карышкырга жабыла тап берип калды. Иттердин кур дымагы Жолборсту эрдемсинтип жиберди, ал дагы күүлөнүп барып карышкырды көмөлөттү, ошо замат аны чап үстүнөн басып, көк желкесине тиштерин матырып, бар күчү менен булкуп-булкуп алды. Карышкырдын жоон кан тамыры кыйылып, ысык каны дир-дир атып кетти. Жолборстун оозуна кан толо түштү. Карышкыр мойнун толгоп, тиштерин шак-шак эттирди. Жалкып калган Жолборс куйругун кыпчып артына жалт берди.

Жаралуу карышкыр желкесинен канын чууртуп ордунан обдулду, жаалынын күчү менен гана чапчаң ыргып турду, саал теңселе түшүп, бар кудуретин үрөй ыркырап Жолборсту карай качырды. Жолборс дагы мант берип, карышкырга кайра ил-бирстей атып тийди. Карышкыр кыйраң дей түштү, Жолборс аны оңолто койбой ыркырап баса калды, куду кекиртектен бурдай тиштеди, курч тиштери карышкырдын этине батып кетти. Карышкыр бошоном деп катуу булкунду, турам деп туйлай-туйлай мөңкүдү, ошентип атып итти үстүнөн чала серпип салды, көчүк жагы менен тыбырчылай өйдө туруп, кетенчиктей чиренип тартылды, бирок тиштер кычкачтай кармаган тамагы кыйкылдап муунуп кетти, акыркы деми менен ыркырайын десе, ыркырабай эле жөткүрүп жиберди, жөткүргөндө кандын шор даамы оозуна толуп, көзү караңгылап, кайра шалк кулады.

Жолборс кекиртектен бойдон карышкырдын үстүнөн өмгөктөп жатты. Үрлөйгөн желке жүндөрү кайра жапырылбай, айрылган кулагы менен тиш кирген кежигесинен кан шүүшүндөп агып турду. Карышкыр жан далбастап дирт-дирт этсе, Жолборс анын кекиртегин дагы бекемдеп тиштеди. Карышкыр анан тишин дагы бир алсыз шак эттирип, көткү бутун бир катуу серпип корулдап алды да, түйүлгөн денесин шалк жазып жиберди.

Жолборс бир аздан кийин гана карышып калган жаактарын

араң ачып, кекиртектен тишин сууруп алды, бирок карышкырдын үстүнөн түшкөн жок, былк этсе кайра шап тиштегенге даяр турду. Карышкыр болсо кыймыл эткен жок, тек тулку-бою гана билинер-билинбес диртилдеп, коюуланган каны желкеси менен кекиртегинен сарыгып агып жатты. Капыстан Жолборс да шалдая түшүп, өзүнүн аябай чарчаганын, кулагы менен кежигесинин сыздап ооруганын, кандын буруксуган жытын, иттердин абалаган үндөрүн туйду, карышкырдын жылуу денеси акырын муздап баратканын капталы менен сезе баштады. Ал ошондо деле карышкырдын чындап өлгөнүнө ишенген жок, өзү мындай жылса эле басып жатканы тура калчудай сыяктанды. Кан аябай чачыраган жүндөрүн бубактатып, Жолборс ошо жаткан калыбында таң аткыча жата берди. Эртең менен эрте сууга келген кыз-келиндер итти ошол абалында көрүштү.

Элет жеринде мындай окуя чанда эле болот. Жолборстун бул эрдиги кыштак арасына чагылгандай тез тарады. Анын кабары кары-жашты дароо элеп-желеп кылып, баарын тынч ордунан козгоду. Карышкырдын өлүгүн көргөнү элден мурун эдирендеп балдар чуркады, артынан чоң кишилер жөөсү жөөдөй, атчаны атчандай, учкашканы учкашкандай убап-чубады. Чалдар да эшектерин кыңдылатып элден калган жок, кээ бир ээнбаш кемпирлер да эшекчен чалдарына учкашып алды.

Түп көтөрө чыккан эл кыштактын аяк-быягынан Жоро-шайтан тамынын тушундагы сайга агылып келе берди. Келгендер сүр учурган бул көрүнүшкө кабылды: ит буттары кыйма-чийме малтаган, карышкыр менен ит алышкан жерлери сүрүлүп тамтыгы чыккан, ар кайсы жерин кин чачырап кызарткан чамбылала кар; үстүңкү капталын кызылгөш кылып, жара тартылган чандырын оңурайтып, ичегилерин сай талдарга оролтуп тырайган эшек; тиштери арсайып, желке-жон жүндөрү канга батташып катып, зыңкыйып тоңуп калган карышкыр. Эл бат эле жыйылып, карышкыр менен эшек жаткан жерди тегеректеп жарданып карап турду. Кийин келгендер ошо кызыкты көргөнү карап тургандарды жөөлөп, түртүш-кагыш да чыгарып ийишти. Баары тең таңырканып, көз алдыларындагы көрүнүштү бири биринен талаша кеп кылып бака-шака түштү.

Башта барк албай, атүгүл күчүк чагында кордоп жүргөндөр асмандан бүгүн эле түшө калышкансып Жолборсту көргөнгө ашыкты. Бир тобу сүрүлүп Раистикине барды. Алар карышкырга катылган кайбар итти жаңыча көз менен тим эле үкмүш карашып, керемет көргөндөй маашырканып кайтышты. Чогулуп келгендер Жолборстун сөлөкөтүн мактап, айбатына тамшанып, кайрат-кажарын көтөрө чалып бакылдашкан бойдон топ-тобу менен тарай башташты.

Эл суюулуп, эки жигит карышкырдын терисин шымалана сыйрып кирди. Дал ошол кезде аярлай басып Жоро-шайтан келди. Ал түн бсю чүмкөнгөн жуурканында бүлкүлдөп коркуп жатып, таңга жуук гана уйкуга кирген эле. Уйкудан кеч ойгонуп, тыштан элдин уу-дуусун туюп, төшөгүнөн туруп келгени ушул. Карышкырдын өлүгүн көргөндө бүткөн бою дагы дүр этип, тизелери калтырап кетти. Бирок эч кимге сыр бербей, эки жагын алаң-алаң каранып, четирээк туруп калды. Тырайган эшегин көрүп, адегенде унчуккан жок. Карышкыр териси сыйрылып бүткөндө Жоро-шайтан капилес кыйкырып коё берди. «Кайран эшек, кайран эшек!»—деп карышкырга карай дугдундады. «Жеген ушу сенсиңби, төлөп бер эшегими!»—деп карышкырдын башын тепкиледди. «Эшегимдин кунуна алам, бери бергиле!»—деп эки жигит керип-чоюп аткан терини жулуп алды. Эч ким талашпаса деле өкүрүп-бакырып, ошо бойдон терини үйүнө сүйрөй качты.

Жоро-шайтан эки-үч күндөн кийин карышкырдын ошо терисин канжыгасына байланып Өзгөнгө барыптыр, жолду ката жолуккандарга өзүм чаап алдым деп мактаныптыр, ошо менен эле жөн калбай, терини райондук мергенчилер коомуна тапшырып, аерде да элге мактанып айтканын айтып, акчалай сыйлык өндүрүп алыптыр...

Жоро-шайтандын бу кылыгын мен кийин мергенчилердин райондук жыйынына барып укпадымбы. Баса, ал жыйында кызык-кызык сөздөр козголуп, аягында карышкырга каршы күрөш маселеси каралды. Кар токтобос Акбашат кыштоосунда бөрүлөр аябай күч алып, койго көп зыян келтириптир; кээде жайылган койго күпөкүндүз эле катылып, түнүн короолордун тынчын алып, деги чабандардын көңүлүнө көк таштай тийиптир. Карышкырдан жүдөгөн чабандар бир жардам сурап райондук чоңдорго кайрылыптыр, чоңдор болсо мага окшогон адис мергендерди ушу жыйынга чакырыптыр. Жыйынга келген мергендер баарыбыз чабандарды ажаттан чыгарабыз деп бир ооздон бүтүм кылдык. Акбашатка чогулуп барчу күндү болжоштук, курал-жарактан башка ит ээрчите барганга да макулдаштык.

Мергенчилер алты короо кой кыштаган кар токтобос Акбашат өрөөнүнө болжошкон күнү кечинде барышты. Баары күпчүйүп тончон, жондорунда — кошооз, белдеринде — окчонтой, канжыгаларында — салбыраган жип-шуу, бөктөрүнгөндөрү — ором-ором кызыл чүпүрөк, ээрчиткендери — бөрүбасар иттер менен бакыбат тайгандар. Жоро-шайтандын Жаныбек аттуу кыйыр жээни беш итти кошмоктоп барыптыр. Ал өзү өйүзгү Доңуз-Тоо кыштагынан экен, ит-тайган бакканга кумарпоздон бетер ышкылуу экен.

Мен ээсинен сурап алып, атайы төрт күн табына келтиргөн Жолборсту ээрчите бардым. Раистин итин ошо сапар чогулган тандама бөрүбасарлар менен тайгандарга салыштырып көрдүм. Алардын арасында келбет-бой жагынан да, күч-кубат жагынан да, айбат-сүр жагынан да биздин итке барабары жоктой. Мен ичимен кымылдап, көз айырганга алым келбей Жолборско сук артып турдум да, анан «көз тиет» деген эл ырымын эстей коюп, «түү-түү» деп түкүргөнчө терс карап кеттим.

Эртеңки карышкыр ууда баарына баш-көз болгонго мергенчилер мени шайлашты. Мен койчулардан бөрүлөрдүн жөн-жайын, жүргөн-турганын, сыйынт жерин сураштырдым. Көрсө, кашабаңдар түндөсү жойлоп, күндүзү карагай токойду сыйынт кылат экен. Мен ошол эле замат кыштоодон беш-алты чакырымдай алыс токойго өзүм жалгыз атчан барып, анын аяк-быягын чалгындап келдим. Түндөсү эртеңки ууну кандайча жүргүзүш жайын ойлоп көпкө уктабай жаттым.

Мен мергенчилер менен койчуларды таң куланөөк салганда ойготуп, адегенде эле алтоону карышкыр айдаганга атчан жумшадым. Алар карагай токойду наркы жагынан айланып өтүп, мен белги бергенде бөрүлөрдү үркүтүп бери сүрмөк болду. Калгандарын токойду берки четинен кендир жип менен айландыра курчап, жиптерге кызыл чүпүрөктөр илмей ишине чектедим. Номер алган ар бир мергенчиге акыркы акыл-кеңешими бердим. Сүйлөбөй, жөтөлбөй, чылым чекпей, шырп алдырбай мышыкча аяр басып барып, берки жумуштарды да дал ошондой тартип менен бүткөрүү жагын баарына тең катуу эскерттим. Ээнбаштыкка эч кандай жол берилбей турганын, бардык иш мен дегендей, менин белгим боюнча жасалаарын да кайта-кайта айттым. Беймаал үрүп шойкон салбасын деп иттердин тумшугун бекем кемээчтетип салдым. Бышкырбасын деп аттардын жаактарын чылбыр менен чырматтым, дүбүрт чыгарбасын деп туяктарына кабагтай-кабаттай оротуп чүпөрөк байлаттым. Аттар менен иттерди бир аздан соң артыбыздан балдар тымызын алып бармай болду.

Токойдун айдоочулар келчү жагы гана ачык калып, берки жактары алысыраактан эле жип менен тегерете курчалды, жиптерге самсаалатып кызыл чүпүрөктөр илинди. Мергенчилер мен айткан жерлерде дым чыгарбай өңүп жатып калды. Карышкыр айдаганы кеткен атчандар тиги кырдын ар кайсы жеринде таш эстеликтердей селейип катып турду. Аттар менен иттер да балдардын коштоосунда бери жакындап келатты. Тек токойдун ичтен зааркангандай күңүрт күңгүрөнгөнү болбосо, теребелде бир саамга чыйралган жымжырттык өкүм сүрдү.

Токойдон четирээкте бир жалгыз карагай бар экен, мен эски

сынайпёрлик өнөрүмү эстеп, мылтыгымды асырган бойдон анын башына чыгып бардым. Белимдеги чоң кызыл чүпүрөктү чечип мылтыктын учуна сайдым да, кырдагы атчандар көрсүн деп өйдө көтөрдүм. Атчандар а белгини көргөндө, мен «баштагыла» дегенчелик кылып көтөргөн мылтыкты төмөн жыктым.

Кырдагы атчандар турган жерлеринен эле ылдый салды. Кажырлуу аттар тоңголок кара жер менен бат эле жайык коктудагы токойго түшүп келди. Ошондо айдоочулардын бирөө тарс атып жиберди. Болор-болбос күңгүрөнүп турган жымжырттык ташка тийген айнектей быркыранды. Токой селт чочуп кеткендей дүмөктүү жаңырык чыгарды. Анан удаама-удаа ок атылып, октордун жаңырыгын кыйкырык-өкүрүк, добулбас дүңкүлдөгү, дагы башка дабыштар коштоду. Куштардын баары ызы-чуу салып көккө көтөрүлүп, асман карара түштү.

Токойду барабанга айлантип дүңгүрөткөн тарса-турс, дүңкө-дүңк, кыйкырык-сүрөөн, чуру-чуу улам берилеп келе берди. Байлалуу аттар тула боюн дирт-дирт эттирип титиреп турду. Кемээчтелген иттер думуга кыңшылап, чынжырларын шалдыртта-та тыбырчылап жиберди. Мен ошондо карагайдын ача бутагынан мергенчилерге «иттердин оозун бошоткула!» деп белги кылдым. Асман-жердеги каңгыр-шаңгыр менен ызы-чууга дароо иттердин абалап үргөндөрү кошул-ташыл болду. Дал ошол маалда Жоро-шайтандын жээни Жаныбек ойдо жок иш баштап, бир итин токойду карай агытты. Мен убадага бош ээнбаш немени ашатып сөгүп: «Оо жинди, итиңи кайра чакыр!»—деп бакырдым. Жаныбек анымы укмамышка салды, ити болсо арсылдап үргөн бойдон токойго кирип кетти.

Ал-аңгыча айдоочулар берилеп, карагай токойдун ар кайсы жеринен үч карышкыр шоп чыга калды. Алар токойдон атып чыкты да, илинген чүпүрөктөр менен жулунуп үргөн иттерди көрүп жалтайлай түштү. Мен белги бергиче болбой кимдир бирөө тарс атып ийди. Анан туш-туштан октор тарс-тарс этти. Бир атылган ок ортодогу карышкырды дароо башы менен жер сайгызды. Ок чала тийгени кайра токойду карай салганда, мен мелжеп туруп атып калдым, кыйралаңдап бараткан карышкыр оңкосунан кетти. Үчүнчү карышкырды атып ийсем, токойдун өйдөңкү четинен Жаныбектин жанагы агыткан ити шүмүрөңдөп качып чыкты да, ээсин көздөй энтеңдеди. Ага удаалаш эле дагы бир килейген карышкыр көрүнүп, качкан итин артынан Жаныбекке карай арыш керди. Алактаган Жаныбек апыл-тапыл ок чыгарып, капыстан өзүнүн итин «кзэк» дегизе атып алды. Жаны кашайган карышкыр атылган октон да, илинүү кызыл чүпүрөктөн да, мылтыкчан тизелеп отуран Жаныбектен да жалтанган жок, өлөрүнө карабай атырылып баратты. Таякесин айныбай тарткан экен, Жо-

ро-шайтандын жээни мылтыгын таштай бакырып качты, артынан үч ити кошо кетти. Карышкыр көз ачып-жумганча ошол үч итке аралашып, анан бат эле Жаныбектен да озуп алдыга чыкты. Мен качкан карышкырды атканы камынып, бирок кокус Жаныбекти же анын бир итин атып аламбы деп чочуладым. Аңгыча болбой мергенчилер бөрүбасар иттерин коё берди. Иттер карышкырдын артынан түшкөндө, мен Жолборсту жулкунтуп араң кармап турган жигитке кыйкырдым: «Агыт! Коё бер! Каргысын чыгар!» Жолборс иттердин эң артында куугунга кетти.

Карышкыр кары жок боор менен капталдай качты. Артынан арсылдап үргөн иттер адегенде тобу менен чогуу баратып, көп узабай эле узунунан созула түштү. Жолборс ошо чубалып чуркаган топ итке бат эле жетип, бирден-бирден артка таштай берди. Анан анын алдында чуркап бараткан эки гана ит калды. Жолборс эки итке мына-мына жетейин дегендө, карышкыр кокту менен жогору карай салды. Кашабаң эми жанагыдай бир кулач жерди бир аттап чуркабай, москоол шыйрактарын шып-шык маштырып, өлүп-талып өйдө качты. Иттер да анын артынан калбай баратты.

Чычкыланган мергенчилер менен койчулар мага карашкан жок, жапырт аттарына миншип, айкырык салган бойдон капталдай чаап жөнөштү. Мен да карагайдан шыпырылып түшүп, каңтарылуу туйлап турган Керкашкама энтеңдеп жетип бардым. Атка шап ыргып минип, ээр кашка асылуу турнабайды алып, көздөрүмө туштап кармадым.

Тигине, кокту өрдөй жорткон карышкыр жапыз тоонун кырына чыгып, ошо кыр менен олжоң-олжоң жүгүрүп калды. Жолборс алдындагы эки итти куду кырга чыга берерде кууп жетти. Кырга чыгаары менен үч ит тең карышкырдын артынан атырылды. Жолборс бир кулач жандуу өрткө айланып, кырда көзгө илешпей жалбырт-жалбырт чимирилип, берки эки итти узатпай басып өттү. Ал бара-бара карышкырга жакындап, бир ит кыйла эле артта калып, экинчиси Жолборско куйрук улаш баратты. Аңгыча болбой карышкыр тоонун аркы бетине ооп, дароо көз учунан жылт тайды, артынан Жолборс менен ага куйрук улаш бараткан дөбөт да далдаага жашырынды. Карышкыр кууган үч ит караандатпай кетсе деле салпайып артта калган баягы топ ит кокту өрдөй чубалып баратты. Мергенчилер менен койчулар аттарын жан-алы калбай теминип, кардуу жол менен тоо таяна берди.

Мен катуулай бастырып, кырга чыга бергенде эле төмөн жактан иттердин арсылдап үргөнү, аттардын бышкырганы, кишилердин бак-бак эткени кулагыма шак урунду. Карай салсам, калың кар баскан наркы коктунун таманында бир топ атчан боз үйдүн ордундай жерди тегеректей үймөлөктөп туруптур. Арасын-

да жөөлөрү да бар. Кишилерден четтерээк турган иттер чочулаган дооштору менен куру айбатка арс-арс үрүп атыптыр. «Эмне болуп кетти? Карышкыр кана? Жолборс кана? Куугандан жолу болду бекен? Же мертинип калдыбы?» Башымда ушундай ойлор чагылгандай жарк-журк этип, мен атымы теминдим. Керкашкам боордон жыландай сойлоп түзгө түшкөндө үч-төрт атчан мага карай чапты. Эң алдында жетип келгени: «Сүйүнчү, абаке, сүйүнчү, Жолборсуң ишке жарады!» — деп кыйкырды. Менин жүрөгүм ойноктоп, көңүлүм чалкып кетти. Бирок анымы тышыман билдиргеним жок, текирең-таскак менен бараткан атымын башын да тартканым жок, тек карагүчкө тоңдоосун-жай үн чыгарып: «Болсун, баатыр, болсун!» — дедим да, чөнтөгүмөн кызыл он сомдукту сууруп бердим. «Акесин таанытыптыр! Кокосун жулуп алыптыр! Башын тим эле былчырата чайнаптыр! — деди энтиккен экинчи атчан көздөрүн чачыратып. Үчүнчү атчан, мени жандай лок-лок бастырып, салабаттуу сүйлөдү: «Оо, Жолборсуң чын эле жолборс экен! Мен өз көзүм менен көрүп калбадымбы: карышкырга тээтиги бетте жетип кармашты. Адегенде экөө алышкан иттерче тик тура калышып, кайра жыгылышты. Жолборс карышкырды ошондо кекиртектеп алды көрүнөт. Анан экөө бири-бирин улам оодара серпип, бири үстүнө чыкса, бири астында калып ылдый тоголонушту. Карышкырды тап жылдырбай баскан итиңе ыракмат, иттин сырттанын баккан сага ыракмат, сендей уулду тапкан ата-энеңе ыракмат!»

Көмүскө тапталып жүргөн сай күлүктөр жумурай журтка чоң жыйындардын дүңгүрөгөн ат чабышында таанылат. Кайбар иттердин даңазасы болсо кайберен ууда же карышкыр куугунда чыгат. Жолборстун кадыр-баркын да ошо карышкыр куугун көкөлөтө көтөрүп жиберди. Ууга катышкан мергенчилер анын көк жалдыгын тамшана кеп кылып, сөөлөтүнө сук артып, ашкере маашырканып калышты. Менин ичим жыйрылып, кызганычым козголо түштү.

Куу тулаңга койгон өрт дароо дүрт этип күйүп, бир заматта теребелге жайылып кетет эмеспи. Жолборстун кабары да мергенчилердин аркасы менен куу тулаң өрттөнгөндөй эле тез тарады. Чынга апыртма кошулуп, мактоого мактоо жалганып, кабылан иттин шоораты дубанга дүң түшүрдү. Далай киши аны көрсөк деп сыртынан самап, тим эле көрүп коймокко атайын алыстан арзып келгендер да болду. Ал эми ит кадырын жакшы билген уучулар, асыресе алардын аша чапкан кумарлануулары биздин кыштакка көп имерчиктей баштады. Көрсө, алардын ити сатып алсак деген ниети бар экен. Ошо ниеттери билинер замат Раис катуу ачууланып, келген мергенчини эле ашата сөгүп кубалап, Жолборстун жанына жакын жолотпой койду. Бирок жакшы

ит дегенде жанын сатканга даяр немелер кагып-сөгүп кубалаганга болчу беле. Эми алар Раистикине барганга даабай, түн караңгыда жалгыз-жалгыздан уурданып келип, менин тынчымы кетири баштады. Иттин баасы заматта эскиче беш миңден он миңге чаап чыкты. Мергенчилер ортого түшүп бер деп айламы курутканынан бир күнү Раистикине кирип бардым. Далдалчылык кылып келгеними угар замат Раис мага туктумалдан каптаган боорон-чапкындай эле бир тийди. Ачуусу аздыр-көптүр кайра жанганда гана жайыраак сүйлөдү: «Деги сен кыргыз баласынын ит сатканын кайдан көрдүң эле? Эмне, мени ит сатар деп элге-журтка шылдың кылгың барбы?» Раистикинен өлбөгөн төрт шыйрагымы сүйрөп араң чыктым да, мени далдалчы кылып жиберген Жаныбекти тилдеген бойдон айдап ийдим. Анан Жолборско кардал түшүп келген мергенди эле көз ачырбай шатырата сөгүп, аттан түшүрбөй артына кайыра бердим.

Жазга маал мергенчилердин жаңы жапырыгы башталды. Балакеттин баарын чыгарган баягы эле Жаныбек болду. Ит бакканга ышкылуу неме бир күнү эле меникине эки канчыгын ээрчитип кирип келди. «Жолборстон тукум алып калышым керек!»—деди бапырандап. Көрсө, эргулуң Жолборсту сатып алгандан түңүлсө да, андай кайбар иттин ээси болгондон күдөр үзбөптүр. Ал сай жакта эки күн катары канчыктарын Жолборско жолуктуруп, дегеле чечекейи чеч болуп сүйүнүп кетти. Жаныбек тааныш-билиштеринин баарына тапкан амалын мактанып айткан белем, көп өтпөй канчыгы барлары барын жетелеп, жоктору кайдан-жайдан канчык таап, айтор, ит ээрчиткен мергендер эле менин үйүмө келип түшүп жатты. Алар сай жакта канчыктарын Жолборск менен жолуктурушуп, ошенткенге үлгүрбөй калгандары меникине түнөп, эртеси канчыктарын сайга жетелеп барып жүрдү. Жолборстон тукум алып калсак дегенде баарынын көзү төрт. Анткен менен даңгыттын камын ойлогон эч кимиси жок. Жолборс беш-алты күндө эле шапайып арыктай түштү. Мергенчилердин бир сындырым нан таштабай Жолборсту күч-кубаттан тайдыра бергени ачуума аябай тийди. Он күнгө жетпей дөбөттүн сүлдөрү эле калды. Ыргалган бечарага боорум ачып, аксым мергенчилерге кыжырым кайнап, сайды жаңырта айкырык салдым: «Болду, жаш дөбөттү жарактан чыгарасыңар!» Бакырып-өкүрүп атып канчык ээрчиткендердин аягын араң тыйбадымбы.

Мен алдан тайган Жолборсту бапестеп багып, кайра күчүнө кирери менен кайберен ууга апарып кийик тиштетейин деп жүрсөм, Жоро-шайтан Жолборстун атагы таш жарганга өзүнчө эле күйүлтүк тартып, көңүлүндө жаман ой багып жүрүптүр. Ит жаңы эле оңолуп келатканда бир кысталыш жумуш менен шаарлап кетсем, мен жокто Жоро-шайтан Жолборско өтө жаман бир кыянат жасаптыр.

Эх, ич күйдүлүк! Атам замандан бери адам баласынан өксүбөй, баскан жериңе кара майдай так калтырып, далай эле адам менен жан-жаныбарлардын шоруна чыйкан болуп чыктың го сен! Жоро-шайтан да сенин айлыңа байырлаган, ичине бүкүлү таруу айланбаган, атүгүл бирөөнүн моруна коюу түтүн чыкканын көрө албаган бир неме эле бечара.

Жолборстун ыкыбалы көтөрүлгөнү Жоро-шайтандын жылдызы жерге түшүп, куйкасы курушуп, күйүтү күчөгөн. Бир чети ич күйдүүлүгүнө чыдабай, бир чети Раис менен мага эрегишип, базардан бир капкара дөбөт сатып келген. Жаман сюнда ошону сун Жолборско тең келет, атургай ашып түшөт десе керек. Чынында анысы сырты гана бараандуу, заадисинде алабарман, аңгүдүк, коён жүрөк бир ит экен. Пейли-куюна караганда иттин жоро-шайтаны дегендей эле бар.

Жоро-шайтан менин жогумду билип кара даңгытын Жолборс менен талаштырыптыр. Жолборс ана-мына дегиче болбой тиги дөбөттүн башын жара чайнап, ызага өрттөнгөн Жоро-шайтан Жолборсту атчан кубалап, айып кылганын туйган Жолборс жонуна чуу-чабылган камчыга чыдап кача бериптир. Камчы как төбөсүн какшатканда гана жаны ачышкан ит каяша кылам деп кайрыла берип, аттын омууроосун чапчий арылдаптыр, ошондо алаңдаган Жоро-шайтан итти камчы менен куду көз талаштыра чаап жибериптир. Эртеси сол көзүнүн камчы тийген чечекейи агып түшүп, Жолборс сокурайып калыптыр.

Жолборс сол көзүнүн сокурлугунан жабыркап, жалгыз көзү менен күн көрүп басып жүргөнгө анча көнө албай, түпөйүл тартып көңүлү ачылбай, бечара үч-төрт күн атканасында солуп жатты. Сол көзү туруп-туруп зырпылдап ооруган сайын Жоро-шайтан оюна кылт түшө берди, аны эстеген сайын жек көрүү сезими туйлап, байкоостон ыркырап ийип атты. Ошо жек көргөнү көкүрөгүндө көбүрүп-жабырып, шакардай кайнап, акыры кеке-ничтүү жаалга айланды. Ит жаткан жеринен атып туруп, кас душманынан өч алуу амалын издеп, локулдап ары-бери чуркады. Бир сапар Жоро-шайтанды атчанында кубалап, бир сапар жөөсүндө качырып, тек анын денесине тиш матыргандын гана оңтоюн келтире албады.

Жолборстон коркконунан Жоро-шайтан үйүнөн башбагып чыга албай, балдарынын күлтүгүнөн пайдаланып калды. Дагы ырысы бар экен, аңгыча болбой райондук «Жипсырыянын» баштыгы Бейшеке Ургазиев ополдомочтук кылып биздин айылга келди. Жоро-шайтан экөө бөтөлкөлөш дос экен, ал келери менен ошонун үйүнө түшүп, ошондо жатып жүрдү.

Бейшеке Ургазиев ополдомоч болуп келгенине эрдемсип, кыштак жеринде айтылуу айбат-сүрүн ар кандай түргө салып

дөгүрсүдү. Жай сүйлөсө эле күп-күп сүйлөп, элеттин баёо кем-пир-чалдарынын сесин алды. Коён жүрөк коркокторду тикирее бир тиктеп эле бүжүрөтө берди. Ыңгайы келе калса эле доңуз айбатын салып бакырып, айылдын баатырсынган эргулдарын кынына кийирип жүрдү. Терс аяктанып тетири баскандардын акесин таанытып, эсин эки кылды. Ажаан иттерди алыстан эле бир карап токтотуп, токтогон жерине кыймылдатпай матап таштап, сүр-айбатынын күчүн бу жагынан да сынап көрдү.

Жоро-шайтан ошо сүрдүү досун эш байлап эшик-эликке чыгып, аны менен көчөгө басып калбадыбы. Бир күнү эки дос жолдон беймарал өтүп бараткан экен, Жолборс алыстан эле аларга абалап жөнөдү. Чый-пыйы чыккан Жоро-шайтан досунун далдаасына жашынды; досу болсо адыраңдап келаткан итти токто-том деп көздөрүн тикчийтти; чүңүрөкөй көздөрүн чанагынан чыгарчудай чакчайтса да Жолборс токтогон жок; анын «токто!» деп айкырып бакырганын да тоотпой, Жолборс жанына жакындап калды; шаштысы качкан Бейшеке Ургазиев жамбашынан тапанчасын ала коюп атып ийди; ит чапчаң ойт берип, эми Бейшеке Ургазиевдин өзүнө тап берди. Карбаластан пайдаланып Жоро-шайтан досун таштай качты; жалгыз калган Бейшеке Ургазиев аяк-быягынан арылдап качырган иттен тапанчасын аткылап коргонду; жаалы чыккан ит тарс-тарс атылган октордон тайсалдаган жок, алдастап аткан октор итке тийбей, огу түгөнгөндө Бейшеке Ургазиев Жолборсту тапанчасы менен бир уруп, өзү артына карабай арбаң-тарбаң качты. Жолборс артынан кууп, көп узатпай жетип, аны куду куйрук ченден чала-чарпыт апчып бир айкырып алды. Жолборс шымынын көчүк жагындагы айрыгын салпаңдатып качып бараткан Бейшеке Ургазиевди артынан кууган жок. Анын көздөгөнү бу киши эмес эле.

Жолборс кеч киргенде талаалап жүрүп, күүгүм талаш Жоро-шайтандыкына абайлап барды да, ажатканага жакын жерге жашырынып жатып алды. Дагы бирөөнү жаңылыш каап албайын деп ажатканага келгендердин жытын алыстан искеп, дегеле саксынып жатты. Эл жатарга чейин Жоро-шайтандын бала-бакырасы ажатканага тынбай каттады, Бейшеке Ургазиев да эки мертебе келип-кетти. Жолборс Жоро-шайтандын чыкканын күттү. Бирок Жоро-шайтан чыкпай, таң куланөөк салгыча акыйтты. Жолборс күтө-күтө зарыгып, зарыккандан уйкуга карамыгып карашалады. Уктап кетпейин деп бала чагынан жакшы учурларын көз алдына элестетип, ошону менен уйкудан алаксып жатып, таңга маал көзү илинип кеткенин өзү байкабай калды. Кыйлага тырп этпей уктап, анан бир чукуранып алып, түш көрө баштады.

Түшүндө алгач күзгү токойду аралап шимшилеп жүрдү, кайра эле жаңы кар менен жан-алы калбай коён кубалап калды,

анан кайдан-жайдан Сарыбаш пайда болуп, жаш бедени аралай жүгүрүп кетти. Сарыбаштын чийдей ичке кара шыйрактары көзгө илешпей шибең-шибең алмашып, көк беделер артынан сербең-сербең серпилип, күчүк Жолборс өзү болсо шибеңдеген шыйрактардын артынан калбай баратты. Жаш беделер жан-жагынан чапкылап, шүүдүрүмдүн өзүнө жаба төгүп, тула боюн жагымдуу ичиркентип турду. Ал-аңгыча Сарыбаштын илмеңдеген шыйрактары да, сереңдеп серпилген жаш беделер да жоголуп, капыстан тапанча кармаган Жоро-шайтан чыга келди. Артынан аттын дүпө-дүп баскан күңүрт дүбүртү угулгансыды, бирок аттын өзү көрүнгөн жок. Жоро-шайтан гана тапанчасын мээлей басып келатты. Атынын күңүрт дүбүртү катуулап, өзүнүн басканы да кадыресе туюлуп, тапанчасынын оозу дегеле оңурайып коркунучтуу көрүндү. Жолборс ошо ок бүркүп ийчидей оңурайган ооздон заарканып жыйрылды да, ыркырай үн чыгарып ордуна козголду. Жоро-шайтан шарт каптал жагынан өтө качкансыды, уйку-соо арасында обдулуп турган Жолборс Жоро-шайтанга атып тийди. Курч тиштери менен куду бет ченден апчыганда Жоро-шайтан эмес, башка бирөөнүн бакырган үнү кулагына шак этти. Ошо замат Жолборс, көзү умачтай ачылып, артына жалт кулады; жерге төрт аяктай калып карай салса, каап алганы Ай-дараалы-бырыкна экен. Жолборс түшүндө өзүнчө тапанча менен тап берген Жоро-шайтанга асылып, өңүндө таң атпай Бейшеке Ургазиевдин атын жетелеп келаткан Ай-дараалы-бырыкнаны каап алды. Дагы жаңылганын билгенде эле уятына чыдабай кыңшылап качып жөнөдү.

Кечинде Бейшеке Ургазиев мени келсин деп чакырткан экен, көп күттүрбөй жетип бардым. Калкоздун кантуруна кирсем, правлениянын мүчөлөрү түгөл жыйылып, баары тең сумсайышып маанайы пас отуруптур. Раистин башы салаңдап, кабак-кашы түнөрүп, көрүнүшү оор айып кылган кишиникиндей. Жалгыз гана Жоро-шайтандын өңүндө кудундап кубангандын жышааны бар. Ай-дараалы-бырыкна кире бериште дубалга жөлөнүп, башына мусапырчылык түшкөндөй шылкыйыңкы; оозун даки менен кабаттай оротуп таңдырган экен, үстүңкү эрди туштан жайыла берген кан дакини батташтырып катып калыптыр. Төр жакта турган Бейшеке Ургазиев терезени зор тулкусу менен далдаалай заңкайып, кара көк тартып кумсарып, түбүнөн кайнаган чүңүрөкөй көздөрүн тикирейтип, кабагынан алай-дүлөй кар жаадырып дегеле сүрдүү.

Бейшеке Ургазиев тикенектей көздөрү менен мени теше тиктеп, күрүлдөгөн доошу менен ар бир сөзүн мык кагып жаткандай чак-чак кадап, салмактуу да, айбаттуу да сүйлөдү: «Жолборсту! баарыбыз! бир добуштан! өлүм! жазасына! өкүм! кыл-

дык! Сен өкүмдү! ишке ашырасың!!» Мен анын көзүнө тике карап туруп кесе айттым: «Атпайм!» Бейшеке Ургазиев далысын бир күйшөп алды да, каар чачыраткан тикенектей көздөрүн мага кадады. Ошо көз карашы мага тула боюму өтмө катар каарып өтүп, карыштыра чеңгээлдегендей эле таасир кылды. Бирок мен ага кадыресе туруштук бердим, жадагалса билинер-билинбес дирт этип да койгонум жок. Бир тиктеп тайсалдатам дегени оңунан чыкпай, ошого начайлик алдастай түшкөнсүдү. Ошентсе да куу неме сыр алдырган жок, кайра бар сүр-айбатын салып тиктеп, тим эле жутуп ийчүдөй жекире кадаланып, күркүрөп кекетти: «Эмнеге ата! албайсың?!» Мен бу сапар да анын үрөй учуруп караганы менен күркүрөп кыйкырганын тоотконум жок. Тастайып тик караган бойдон жооп кайтардым: «Атканга колум барбайт». Өмүрүндө каяша айтмак түгүл, өзүнө тик карап сүйлөгөн кишини көрбөгөн Бейшеке Ургазиев менин кебелбей туруп сөз кайырганыма чыдай албады: одурайган өңү карарып, чүңүрөкөй көздөрү чакчайып, таноолору зоруккан аттыкындай дердектеп, туталанып кетти. Кыстаган жаалына алы жетпей, тула боюн калч-калч эттирип, оң колун кериле өйдө серпти да, бакырган бойдон үстөлдү бир урду: «Атасың, сыволуч!» Токмоктой муштуму тийгенде үстөлдүн жука тактай үстү карс сынды. Бөлмө дүңк жаңырып, терезе айнектери калдырт-калдырт этип, отургандар бүжүрөй түштү. Жалгыз гана мен кебелгеним жок. Өкүмсүнгөн неменин ачууга алдырып тарс жарылганына, чабалдыгын билдирип үстөлдү сындыра муштаганына табам канып, мыскылдуу күлүмсүрөй какшык жылдырдым: «Македонский деле ачуусунан үстөл сындырган эмес экен». Калчылдап турган Бейшеке Ургазиев ого бетер жиндей түшүп: «Малчайт, Македонский!» — деп айкырды. Айкыраарын айкырып алып, алдынан бирөө өзөртө койгондой ык этти да, бир бүктөлүп бүрүшө түштү, көкүрөгүн апчый кармап, көчүгүн отургучка лак таштап, үстөлгө өбөктөй калды.

Башкаларга кошулуп мен да элейип коркуп турсам, Бейшеке Ургазиев бар кайратын жыйнап башын көтөрдү. Күч менен чалкалай берип, өчүңкү тарта түшкөн көздөрүн сүзүңкүрөп, каргылданган доошу менен акырын сурады: «Сен салдатсың ээ?» Кашкөйлөнүп каяша айтып эстен тандырганыма күнөкөрсүнүп турган элем, дегеле илбериңки баш ийкедим: «Ооба, ооба». «Эпирейтор белең?!» «Так ошондой». Эмнегедир кашкөйлүгүм жумшарып, салдаттык сезимим чымырап ойгоно баштады. «Өзүң билесиң, мен капитанмын, — деп Ургазиев жай айтты да, капыстан доошун бийиктетти. — Демек, сага буйрук бере аламбы?» Мен эмнегедир өзүмү аскердегидей сезе калып: «Так ошондой, жолдош капитан!» — дедим. Бейшеке Ургазиев жандана түшүп, ор-

дунан обдулуп турду: «Эпирейтор Батырбеков! Ыстайт исмирно!» Мен эркимен тышкары какая түштүм. «Буйрук ушул,— деп күркүрөдү Ургазиев. — Эртең раистикине барасың да, Жолборсту атасың!»

Салдатчасынан кадыресе шайдооттоно түшкөн экемин, байкоостон: «Йес, жолдош капитан!» —деп чес берип ие жаздадым. Буйруктун Жолборсту ат деп берилгени гана мени кармап калды. Капитанга каяша кылганга да оозум барбай, ынак досуму аткандан да заарканып, кыйын абалга кабылдым. Какайып турганым жазылып, эмне дерими билбей шылкыйып, кежигеми кашыдым. Ал-аңгыча аерде тургандар менин «куп» деп коюшуму өтүнүп жаалап кетишти. Баарынан да Раис аябай безеленип сунранды, мага жалдырай карап, жалынып-жалбарып ийди. Раиске боорум ачий түштү. Көпчүлүктүн көңүлүн да калтыргым келген жок. Менден аскерий наамы өйдө капитандын шагын да сындыргым келген жок. Кабыргамы кайыштыра кыңырылып туруп: «Болуптур, атса атайын»,— деп күңк эттим.

Убаданы берерин берип алып, артынан бейпайга түштүм. Түн бою уктай албай түйшөлүп чыктым. Эртең менен башым зыңгырап, маанайым пас ойгондум. Кыянаттуу ишке жөнөй турганымыз эстеп жүрөгүм зыркырады. «Барба! Атна! Качып кет!» — деп көңүлүмөн бир үн шыбыштады. «Барышың керек! Салдат сөзүнөн айныбайт!» — деди дагы бир үн. Эки үндүн кайсынысын угарымы билбей башым катты. «Арак ичсең бир айла табылар»,— дей койду үчүнчү бир үн. Бир бөтөлкөнү бошотконумда баягы экинчи үн көңүлүмөн өкүмсүнүп шыбырады: «Сен салдатсың! Приказ алдыңбы, аткар!» Ушул үндүн буйругуна баш ийип, чала мас бойдон аттанып чыктым.

Арак курушкан жарпымы жазып ийген жок — башым кеңгиреп, көңүлүм түпөйүл. Мойнуман байлагандай эле араң бастырып барам. Күн да үтүрөйүп бүркөк. Жылчыксыз асмандан коргошундай оор булуттар салаңдайт. Үп басып дымыган аба коргошундай салмактанып, ич бышырган кусалыкка, муңдуу гымтырстыкка чөгүп тургандай. Тээ токой жактан гана каргалардын «карк-карк» эткени үзүл-созул угулат.

Алдыман Раис оропара чыкты. Анын да мага окшоп башы шылкыйыңкы, ат бастырышы бошоң. Мага жакындай келгенде бирдеме айтайын деп атынын башын тартты. Бетиме тике карай албай көздөрүн ала качып, кайдыгер кобурап койду: «Төшкө байлатып койдум, атып бер». Мен тизгин тартып аялдаганым жок, ооз ачып бирдеме дегеним да жок — шылкыйган бойдон жанынан илкий бастырып өтө бердим. Ошондо Раис көшөкөрлөнгөндөй таттуу да, муңдуу да доошу менен артыман табыштады: «Ичип алыпсың, чатак сала көрбө. Кежирлик кылба, атып бер. Чоңдун каарына калбайлы бөөдө».

Мен жолдогу дүкөндөн дагы ичип, анан Раистин үйүнүн төшүнө чыгып бардым. Дөбөнүн этегинде Бейшеке Ургазиев менен Жоро-шайтан атчан туруптур, дөбөнүн кырындагы жалгыз өрүккө байланган Жолборс аларга жулунуп үрүп атыптыр. Мен скшошкон эки доско жаман көзүм менен акырая бир карап койдум, жанынан салам айтпай бастырып өтүп, атымын башын тарттым. Жолборс мени көрө коюп жулкунуп үргөнүн тыйды, кубанычтуу кыңшылап ийип, чочоюп отуруп калды. Ал апакай гүлдөрдүн туманына көмүлгөн өрүктүн түбүндө, айдагандай калың чыгып, баары текши гүл ачып, жалын чалгандай дөбө бетин кызарткан назик кызгалдактар арасында чочоюп отурду. Иттин карааны таштан чегилген сөлөкөт сыңары көрктүү да, сүрдүү дө көрүндү! «Ушундай ажайып сулуулукка карай ок атамбы?!» — деген ой аң-сезимими өрттөп жиберди. Жолборстун адамдыкындай акылдуу көздөрүнө тик карай албай, атымын башын тескери бурдум.

Көздөрүм Бейшеке Ургазиевдин тикчийген көздөрүнө чагылыша түштү. Ошондо кечээ кечкурун тиги немени эстен тандырып алганым, Жолборсту атам деп көпчүлүккө убада бергеним, азыр эле жолдо жолугуп айткан Раистин аманаты эсime кылт этти. Атымын тизгинин тартып, мылтыгымы жонуман алып, оозун ит жакка каратып далыма арта салдым. «Ушунча келген соң бир ок чыгарып коёюн, — дедим оюмда. — Минтип аткан баары бир тийбейт, бирок тийсе-тийбесе да бир балээден кутулам го». Тескери карап туруп эле атмай болдум. Көзүмдү жума берип: «Ылайым тийбей кал!» — дедим да, мылтыктын машаасын басып калдым. Ок тарс дегенде эле Жолборс бир «каңк!» этип алды, октун жаңырыгы менен кошо Бейшеке Ургазиевдин жагымсыз каткырыгы жаңырды, асмандан тарс жарылып күн күркүрөдү. «Азаматсың, башка аттың!» — деп Жоро-шайтан кутургандай кыйкырып ийди. Кара басып, Жолборсту атып алганым акыл-эсime ийнедей сайылып, көздөрүм караңгылай түштү. Көзүмдү ача салып кылчайып карасам, өрүктүн апакай гүлдөрү да, өрттөй кызарган кызгалдактар да капкара көрүндү.

Сокур ок куду мээлеп туруп аткандай Жолборстун мээсине кадалды. Соо көзүнүн үстү «тыз» дегенде ит бир каңк этип, анан башы кеңгирей түшүп, кантип оңкосунан кеткенин өзү да билбей калды. Калың кызгалдакты жапырып жерге жыгылар замат анын караңгылаган кыялында эмнегедир качанкы бир элес жарк этип жанды: тээ алыста асман менен жер өбүшкөн жээк кызгылтым тартып мунарыктап, ошо мунарыкта кызыл көйнөкчөн балдар минген кырмызы аттар кылак-кылак зымырап баратты. Ал аңгыча зымыраган аттар жылас болуп, кызгылт мунарык арасынан кыпкызыл күн чеке-белин каканактатып күнкарама себетин-

дей калдайды. Дал ошол кирпич ирмемде жаны чыгып бараткан Жолборстун соо көзүнө кашы ылдый аккан кан жая берди, ошондо анын кыялындагы каканактап турган күндүн бетине да дароо кан жайыла түштү. Күн жара кескен дарбыз сыңары кан-жалап, чеке-белинен кызыл кочкул кан тамчыларын чачыдай самсаалатып турду. Анан кызарыңкы мунарык көөдөй карарып, канын самсаалаткан күн да кочкулданып күйүп, чоңойгондон чоңоюп, бир кур берилей калдайып жылып келип, кайра артына шуу чегинди да, ошо карайып күйгөн бойдон кичирейип-кичирейип барып, караңгылыкка батып кетти...

Мен мөндүр аралаш нөшөрдө үйүмө чаап келип, кайра аракка кирдим. Деги эчтеме ойлонгум келген жок. Тышта болсо өткүн өтүп, жерге жөө туман калың түшүп, жүдөтмө майда жамгыр шыбыргактап жаап турду. Мен үстөккө-босток стакан бошотуп, бар күчүмү аракка чыгардым. Өзүмү өзүм унутайын дедим, эс-учун жоготкон абалга батып кетейин дедим. Ичкен сайын башым тумандай берди. Соңку стаканды жутуп ийип, чалкалап жаттым. Айланам акырын көчө баштады. Эс-мас абалым менен «айлан көчөк» чимирилген бөлмөдө жатып, акыры — качан экенин билбейм — уйкуга чөгүп кетипмин.

Түн бир убакта эмнегедир чочуп ойгондум. Башым зыңылдап ооруп, ичим өрттөнгөндөй күйүп атыптыр. Тамагым какшып, аябай чаңкап да калыпмын. Чоюндай салмактанган башымы араң көтөрүп, коргошундай оор денеми очорулуп жатып өйдө кылып, ашкана үйгө темселеп жеттим. Карайлап жүрүп сууну таап, чакага ат сыңары эле башымы салып, муздак суудан көпкө чейин шимирип ичтим да, кайра келип төшөгүмө күп этип барып куладым.

Тышта болсо капкара түн, бир калыпта уңулдаган карандай шамал, шатырап жаап аткан кара жамгыр, дүмөктүү күңгүрөнүп күү чыгарган дарактар... Менин эсиме эмнегедир Жолборс кылт этти. А шордуу азыр баягы атылган жеринде эле тырайып жаткандыр. Астында муздак жер, үстүндө капкараңгы түн, тула боюн сабалаган кара жамгыр...

Капыстан чагылган жарк этип, көз ирмемге караңгыны жалт качырып, кайра жылас болду. Караңгылык дүйнөнү кайра лап басып калды. Аттиң ай, Жолборстун кыска өмүрү да бу дүйнөдөн чагылгандай бир жарк этип кайра өчтү го. Ал кечээ эле мантаңдаган күчүк эмес беле. Анан килеңдеп чоңойбодубу, иттин көк жалы чыкпадыбы, атак-даңкка бөлөнбөдүбү. Анан... мен колдуу болуп бейажал өлбөдүбү... Эх, эсил кайран Жолборс!..

Жолборстун өмүрү эсиме түшүп, туулгандан акыркы саатына чейинки жандуу элестери көз алдыман тизилип өтүп жатты. Өлүп бараткандагы элеси тартыла калганда каңырыгым түтөп,

бүткөн боюм калтырап кетти... Анан Жолборстун өлүмүнөн улам өз өмүрүмү ойлой баштадым. Балалык күндөрүмү, өспүрүм кезими, жигит курагымы, кан майданда кечирген жылдарымы бетим чымырабай эле жай гана эскерип өттүм. Ал эми согуштан соңку өмүрүмү ийне-жибине чейин тескеп-териштирип, карандай акылымын ырайымсыз сотуна салдым. Акыл-эсимин соту өзүнүн чакчайган илепсиз шооласы менен бүт өмүрүмүн кыйырын жарык кылды. Ошондо өткөн өмүрүмүн берки жарымы мага өрттөлгөн аңыздан бешбетер карарып көрүндү.

Өрт чалган кайран өмүрүм! Сени өз колум менен жасаган кыялат иштеримин кызыл жалыны каптап, карартып өрттөп салыптыр. Анан калса мен жаратылышка кастарымы тигип, кылгылыкты ченебей эле кылыпмын го! Жандуунун баарын ылгабай кыра берипмин, жан-жаныбарлардын убалына дегеле карап койбопмун. А алар бу жарык дүйнөгө менин огуман ажал тапканы келген эместир. Арийне, алар эне-жерди көп сырдуу, көп түстүү, көп үндүү кылып көрккө бөлөгөнү келгендир; өз жайына койсо тукумдап көбөйгөнү, бирок ашып-ташып же бөксөрүп кетпей, бирин бири-өлчөмү менен жеп, бири бирине ыктап, биринин эсебинен экинчиси күн көрүп, айтор, сан-сапатын өз ара жөнгө салып, табият таразасын бир жагына оодурбай, тең салмакта мелт-калт кармап турганы жаралгандыр. Анан мен бирди-жарым артыкбашы да, кызылдай эле зыянкечи да, кылчалык жазыгы да жок жаныбарларды шорлотуп ата берипмин. Жадагалса жаратылыштын жакшы бир перзенти бөрүгө да ырайым кылбапмын. Көрсө, карышкырың түшкүр кайберендин катаал мүнөз тарбиячысы, тоо-токойдун табылбас санитары тура. Кашабаң айбандардын дени-карды соолорун кубалап жүрүп чыйрак кылып, тек жармач тукум калтырчу араңжандары менен оору жуктурчу кеселмандарын гана жеп, табият тазалыгын коргойт экен, атүгүл койдун да жалаң илдеттүүлөрүн тандап жеп, адам баласына дагы кадыресе шарапатын тийгизет экен.

Кыялымда согуштан соңку өмүрүмүн өрттөлгөн аңызы кайрадан карайып көрүндү. Арасында көк майсалуу токумдай аралчасы да, кур дегенде жадырап гүлдөп турган алакандай жери да жок — бүтүндөй капкара. А мен деле өмүрүмүн жарык таңында айыпсыз, ашкан кыялкеч бала эмес белем? Көңүл аптыктырган кооз элестерге, бийик максаттарга, жаркын тилектерге азгырылып, алардын баарына эртерээк жетсем деп дегдечү элем. Бу дүйнөдөн аруу жашап, сулуу өмүр сүрүп, адамдык парзымы ойдогудай өтөп өтсөм деп самачу элем. Ошонума караганда мен деле жарыкчылыкка тегин келбесем керек, татынакай иштер жасаганы, жаркын үмүттөрдү чынга чыгарганы, эне-жердин көркүнө аздыр-көптүр көрк кошкону жаралсам керек...

Бирок мен өз убагында, баягы кан майдандан жаңыдан келген чагымда, айкын багытыман айнып, теңирден тескери жолго түшүп кетипмин; кур бекер ак көңүлдүк кылып, макулуктардын шоруна чыйкандай чыккан мергенчиликке көп кыйыктанбай макул болупмун. Айткан убаданын аягына чыкканга, кандай иш болсо да дайыма так бүтүргөнгө бала чагыман жедеп көнүп алган экемин, зордук менен мойнума илинген мергенчилик кесиби-ме да салдатчасынан адал кызмат кылыпмын, айлык-жылдык тапшырмамы эки-үч эселеп толтурам деп кайберен-андын шорун катырыпмын. Шакардай кайнаган күч-кубатымы, жанымын жалбырттаган жалынын, ай чарпыган эрк-шыгымы түпкүлүгүндө каргышы тийчү кыянаттуу иштерге жумшапмын.

Ырас, жан бүткөндүн жазыксыздарын атып жакшы кылбай жүргөнүмү сокур сезимим менен боолголоп билчү элем, кээде өз кылганыман өзүм жипкирип да койчу элем, атүгүл айбандардын көбүн атып жатканда жүрөгүм зыркырап, аткандан кийин кабыргам катуу кайышып да калчу эле. Балким, ошол көңүл толгоолор билинбей жүрүп көмүрдөй кара чачымы кыроого бастыргандыр? Эгер андай болсо, менин аппак чачтарым — күнөөсүз жаныбарларды кантип кырганымын тилсиз күбөлөрү. Эгер тил бүтүп калса, ким билет, ак чачтарымын ар бир талы өзүм кырган макулуктардын убалын кыйкырып жар салат беле?!

Санаксыз жан-жаныбардын убалына калганым күйүтүмүн бир чекеси эле го. Баарынан да өз колум менен Жолборсту атып алганымчы! Кыянаттуу кызматымын кылда чокусу ушу болбодубу. Мен тек көп иттин бирин атканым жок, ит аттуунун кайталанбас сырттанын аттым, табияттын чанда бир жаралып калчу керемет туундусун аттым, өзүмүн айныбас ынак досуму аттым.

Кайгылуу көңүлүм өрттөлгөн аңыздай карарып көрүнгөн өмүрүмөн жийиркене түштү. Мүдөө-максаттарымын жылдыздуу асманын кара булут каптап бараткансыды. Зыңгыраган оор күйүт үстүмөн ныгыра басып, карарган куса-чер ичимен туталанып, жанымы жаман кашайтып жиберди. Тирүүлүктөн кечип кеткенге кайыл болуп, өлгөндүн амалын издеп кайсаладым. Бир туруп түгөйүнөн айрылган аккуу сыңары көккө атып чыгып, кайра өз боюму жерге карай жүгүм келди. Бир туруп кайтып бараткан келгин куштарча кайдадыр бир белгисиз жакка сызып, дайнымы таптырбай кетким келди. Бир туруп жакшы итчесинен көз көрбөс жерге барып, көмкөрөмөн сулап жатып, тарткан азабымы сыртыма чыгарбай жатып жан бергим келди.

Бир маалда шамал албууттанып, күн катуу күркүрөдү. Асман чарт-чарт быркыранып, калдайган сыныктары жерге кулап түшкөнүдү. Күн күркүрөгүнөн дем-шык алгандай жамгыр да шаты-

ратып куюп кирди... Анан таң аткыча шамал чапкындап, күн кайра-кайра күркүрөп, жамгыр көнөктөп төгүп, кокту-колоттордон кыян жүрдү. Күкүктөгөн дайра күркүрөп-шаркырап, түбүнөн таштар күлдүрт-күлдүрт тоголонуп, кашаттар сууга күп-күп кулап жатты.

Таң аткыча менин кыялымда да кыян жүрүп, ой-санааларым каракочкул сел болуп акты, көз алдымдагы өрттөлгөн аңыздай өмүрүм баягыдан бешбетер карарып көрүндү. Мүдөө-максаттарымын асмаанын калдайган кара булут туташ каптап, үмүтүмүн жылт-жылт жанган жылдыздары бүт бойдон өчүп калды. Жаным кашайып, туюк караңгыга келип такалдым. Чын эле өлгүм келди, атылып өлгүм келди. «Кыянатчылыкка белчемен батып жүргөнчө, ынак досуман айрылып күн көргөнчө азыр эле атылып алганым оң,—деп бел байладым да, кайра башка ойго азгырылдым. — Жок, жакшы ит өлүгүн көрсөтпөйт эмеспи, мен, эмне, ошо жакшы итче жок белем. Кой, тоо башына барып өлөйүн». Дубалда илинүү турган октолуу мылтыгымы алып, дамбал-көйнөкчөн, жылаңбаш, жыңайлак бойдон сыртка чыктым.

Жамгыр басылып, көктө киргилт булуттар даакыланып, үтүрөйгөн бүркөк таң атып келаткан экен. Мен айдоонун баткак топурагын жыңайлак кечип, биздин туштагы көпүрөгө карай далбаңдап жүгүрдүм. Энтелеп жетип барсам, көпүрөнү суу алып кетиптир. Кашатта аңкайып туруп калдым да, күкүктөп агып жаткан сууга карадым. Өркөч-өркөч шарларын ада салдырып, түбүнөн күлдүрт-күлдүрт таш агызып, күр-шар этип алдас урган дайранын ылайланган суусу каракочкул. Айбаттуу күркүрөшү «ажал! ажал!» деп балдырап жаткандай. Же өлүм самаган көңүлүм «ажал! ажал!» деп мени шаштырып атабы?

Бир багытка бет алып дүүлүккөн кыялыма дагы бир ой келди: «Тоодо ит-кушка жем болгуча ушу дайрага эле агып өлбөймбү!» Сууга артымы салып кашаттын кырына кыйгачыраак турдум да, мылтыгымын кундагын жерге такап, оозун куду чекеме караттым.

Жыңайлак бутумун бармагы менен маашаасын басып алсам эле ок чекеме кадалып, чалкаман кетем. Ошо менен сууга чалп этип күм-жам болом. Артымда дайра «ажал! ажал!» деп күркүрөп чамынат. Маңдайымда мылтыгымын оозу үрөй учуруп оңураят.

Мен көзүмү жуумп, оң бутуму өйдө көтөрө берсем, капилестен эсиме Жолборс кылт этти. Ал азыр шүүдүрүмдүү кызгалдактар арасында чалкасынан сулк жаткандыр. Бооруна апакай өрүк гүлдөрү төшөлүп, капталына үлпүлдөгөн кызгалдак гүлдөрү чачылып, өзү да кызыл жаян канга боёнулуп алгандыр. Ак гүлдөр туманына көмүлгөн өрүк иттин үстүнө кайгылуу үңү-

лүп, бооруна көз жашындай тунук шүүдүрүмүн тамчылатып, кан жайган соо көзүнө аппак сүрөтүн кыпкызыл кылып күңүрт түшүрүп тургандыр...

Мен Жолборс менен соңку ирет бир коштошуп алмак болдум да, акырын: «Кош, Жолборс!» — деп айтканы келатып, капыстан тамагыма такала түшкөн ыйдан чакадым. Коштошчу сөзүмү кайра да жарыя айтканга камынып «ко...» дегенде эле муунум бошоп, жумулуу көздөрүмөн жаш мөлт-мөлт агып кетти. Күйүттөн, арактан, уйку көрбөгөндөн алсыраган жаным суу тийген ылайдай эзилип, жадагалса ошо эки сөздүн «кош» дегенин да айта албай, ыйга муунуп турдум. Тула боюм шалдырап, аккан жаштар бетим ылдый сарыгып, элжиреген көкүрөгүмөн ысык ый тамагыма улам тебилип чыга берди. Көп өтпөй калтырап турган алсыз тизелерим өзүнөн өзү бүгүлө түштү да, мен көмкөрөмөн келип жерге суладым.

Шүүдүрүмдүү көк майсага бетим тийип-тийбей эле мен буркурап ыйлап жибердим. Көзүмдөн аккан жаш көк чөпкө тамчылап, шүүдүрүмгө аралаш ным жерге кулап жатты. Буулугуп-буулугуп, өксөп-өксөп ыйлап, жаш баладан бетер өпкө кагып солуктадым. Көйнөк-дамбалым шүүдүрүмгө чыланып, асты жагыман сыз өтүп атканы да капарыма келген жок, токтоно албай ыйлай бердим, ыйлай бердим.

Өксөп ыйлаган бойдон жатып, кыйладан кийин гана араң соолуктум. Башымы өйдө кылып, көздөрүмдү ачтым. Жерге кадыресе жарык түшүп, чыгышта асмандын ачык тилкеси кызарыңкы тартып тамылжып туруптур. Жердин нымы, чөптүн шүүдүрүмү, көйнөк-дамбалымын суусу оттой ысык денеми муздатып, жалындап күйгөн башымы сергиткенсип коюптур. Анын үстүнө ыйлай берип бугум чыгып, көксөөм сууп, жеңилдегенсип да калыпмын.

Аңгыча болбой бир күчүктүн безеленип үргөнү кулагыма чалынды. Бул добуш мага дегеле тааныш өңдөнүп угулду. Мен акмалап карап, тиги өйүздөгү арыктын кыры менен чуркап бараткан куу күчүктү көрдүм. Ал дегеле жан-алы калбай үргөн бойдон кара коделекти кубалап алыптыр. Тышкы көрүнүшү да, өңү-түсү да, үргөнү да куду Жолборстукундай. Кандайдыр бир сыйкыр менен Жолборсту кичирейтип, кайрадан күчүк кылып койгондой. Мен таңыркана карап турдум да: «О чиркин, эсил кайрандын тукуму турбайбы!» — дедим оюмда.

Дале түнөрүп турган көңүлүмө жарыктын шооласы чарпылып тийгенсиди. Максат-мүдөөлөрүмүн асманынан булут сүрүлүп, үмүтүмүн жылдыздары жылт-жылт жадырай түшкөнсүдү. Наристе майса, ным топурак, мөлтүр шүүдүрүм кумарлуу жыттарын бир башкача аңкытып жибергенсиди. Жер шарынын өз-

огунда оор тегирмен таштай кыйч-кыйч этип айланып атканы капталыма сезилгенсип, кулагыма угулгансып кетти. «Жер тегеренип атыптыр, турмуш уланып атыптыр»,— дедим көңүлүм жайланып.

Капыстан көкүрөгүмдө жашоо кумары тыбырап ойгонуп, дүйнө көзүмө татынакай көрүнө түштү. Азыр эле жан кыйганга аз-аз калганымды эстеп алып, бетим чымырады. Ошондой теңирден тетири ойго азгырылып кеткениме аябай уялдым. «Жок, өлүм мени күтө турсун!—дедим ордуман туруп баратып. — Эми мен аруу жашап, адал мээнет кылып, ошону менен табиятка жасаган айып-күнөөмү жууым. Калган өмүрүм жалаң жакшылыкка арналат. Жолборстун арбагын сыйлаганым ошо болсун!»

Ордуман турарым менен жерден мылтыгымы көтөрдүм да: «Кош, куралым!» — деп сууга ыргыттым. «Кош, кыянаттуу кесибим!» — деп артынан кошумчалап койдум. «Кош, атың өчкүр арак!»—деп жерге жийиркеничтүү түкүрдүм. Анан кыйгачынан карай бердим да, бир терең улутунуп алып, үшкүрүк аралаш күйүттүү үн чыгардым: «Кош, Жолборс!..»

Ал аңгыча баягы күчүктүн безеленип үргөнү дагы да кулагыма чалынды. Карасам, эми ал артына кайтып баратыптыр. Үч-төрт бала андан калп эле качып, күчүк аларды үргөн бойдон кубалап алыптыр. Мен балдар менен күчүктү далдаага киргенче элжирей карап турдум да, маңдайымдагы тоо этегине карадым.

Адыр-түзгө калың чыккан көпкөк жаш ыраң берекелүү шүүдүрүмгө көмүлүп, жамгыр шарапатынан ого бетер жашара түшкөнсүп, ар кайсы жеринен кызыл гүлдөрүн кылайтып, деги бир татынакай жарашык алыптыр. Арык боюндагы мажүрүм талдар чуудаланган сулуу шактарын муңайым самсаалатып, топ-топ өскөн өрүктөр апакай гүлдөрдүн аруу туманына көмүлүп, барпагай алмалар жайнаган агыш-мала чечектердин санжыргасында сөөлөттөнүп туруптур. Алча-гиластардын бутактарына батпай ак көбүктөнгөн гүлдөрүн гана шамал үйлөп, жамгыр жууп кетиптир...

Шамдай тирешкен мырза теректерде чымчыктар ызы-чуу түшүп, жашыл жалбырактар арасында булбулдар жан-алына карабай мукам-мукам безеленип, тээ бийикте жандуу чекит сыңары тырпыраган карача торгой күмүштөй шыңгыр ыргактарын жылаажындуу алкымынан от учкундарындай себелеп, айтор, баары тең агарып аткан таңдын, жадыраган жаз маалынын, түбөлүгү түз тирүүлүктүн урматына кереметтүү күүлөр чалып атыптыр.

Мен башымы өйдө кылып, тоо башына көз чаптырдым. Туу чокунун үстүндө кере кулач чалгындуу канаттарын салмак менен токтомдуу сермеп, анда-санда «клак-клак!» шаңшып, бийикте

сайран куруп айланган бүркүттөрдү көрдүм. Аңгыча болбой бе-
реги кырдан апакай булуттардын үзүмүндөй ак куулар үйүрү
чыга келди. Наристе баланын кыялынан жаралгандай керемет
куштар сурнай моюндарын шаанилүү созуп, сурнайдыкындай
заңк-заңк табыш салып, сөөлөттүү чабыт менен кылактап ба-
ратты. Алардын артынан эле шынаа мисал желе тарткан каркыра-
лар көрүнө калды. Койкойгон узун моюндарын алдыга жебедей
түптүз созуп, соройгон узун аяктарын да ошо моюндары бара-
бар артына таптак көтөрүп, чалгындуу кооз канаттарын жайма-
жай сермеп, өзгөчө бир жарашык менен кылактаган каркыра-
лар!..

Алоолонуп кызарган күн кыраңдан кылайып чыгып, жылтыл-
даган илептүү кирпиктерин асман-жердин кыйырына чачыратты.
Күн шооласына бүркүттөрдүн канаттары күңүрт чагылышып, ак-
куулардын аруу чалгындары жарк-жарк этип, шүүдүрүмгө чай-
калып калган көк чөп, дүйүм гүл, бак-дарак балкый түштү да,
миң-сандаган мапмайда электир шам жапырт жагылгансып жар-
кырады. Мына, бу дүйнөгө жаңы күн тууду. Анан ошо жаңы
тууган күн асманда бүркүт болуп айланып, аккуу-каркыра болуп
кылактап, торгой болуп тырпырап, жерде түмөн-түмөн шүүдү-
рүм болуп жаркырап, алча-өрүк болуп апакай гүлгө чөгүп, күчүк
болуп сереңдеп жүгүрүп, эч качан бүтпөгөн автопортреттерин
тарта баштады.

Салижан Жигитов

ВОСХОД

Юмористическая повесть

(на киргизском языке)

Для среднего и старшего школьного возраста

Мектеп жашындагы тестиер балдар үчүн

Фрунзе, издательство «Мектеп»

ИБ — 450

Редактор К. Өгөбаев. Худ. редактор Ю. Ким. Техн. редактор С. Нурмиева. Корректор Ш. Мендешева.

Терүүгө 14/III 1977-ж. берилди. Басууга 14/V 1977-ж. кол коюлду. №1 типография кагазы. Кагаздын форматы 60X84¹/₁₆, 7,75 физ. басма табак, 7,21 шарттуу басма табак, 7,79 учеттук басма табак. Д—04657. Заказ № 138. Тиражы 12 000. Мукабасыз баасы 25 т. Мукабасы 9 т.

720002, Фрунзе ш., Совет көчөсү, 170, «Мектеп» басмасы.

720461, ГСП, Фрунзе, 5, Жигули көчөсү 102. Кыргыз ССР Министрлер Советинин басма, полиграфия жана китеп соода иштери боюнча мамлекеттик комитети. Кыргыз ССРинин 50 жылдыгы атындагы Кыргызполиграфкомбинаты.

КЫМБАТТУУ ЖАШТАР!

«Мектеп» басмасы силерге арнап 1977-жылы жаштардын жылына чыгуучу «Учкун» альманахынын алтынчы китебин жана республикабыздын акын, жазуучуларынын төмөндөгү китептерин чыгарат:

1. Бердикеев К. Көкөмерен
 2. Жусупов К. Ата-Журт
 3. Казакбаев Д. Таазим
 4. Маликов К. Азаматтар
 5. Иванов А. И. Максат
 6. Сыдыкбеков Т. Курбулар
 7. Мураталиев М. Көктөм
 8. Ашыракманов Д. Мен жолуккан адамдар
 9. Эсенкулов Ш. Из
 10. Сарыгулов С. Шыбыр
- бул китептерди республикабыздын китеп дүкөндөрүнөн сатып алып окугула!

35 т.